

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı**

146475

**KÜRESELLEŞME- ULUS DEVLET GERİLİMİNDE TÜRKİYE:
1980 Sonrası Türkiye'nin Yeni Dünya Düzenine Eklemlenme Süreci**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülçin YÖRÜK

DANIŞMANI : Yrd. Doç. Dr. Dilek YEŞİLTUNA

İZMİR-2004

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğ¼m “K¼reselleşme-
Ulus Devlet Geriliminde T¼rkiye:1980 Sonrası T¼rkiye’nin Yeni D¼nya D¼zenine
Eklenme S¼reci” adlı y¼ksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara
uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve
dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

G¼lçin YÖR¼K

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 10/06/2004 tarih ve 23/16.. sayılı kararı ile oluşturulan jüri üyesi Doç. Dr. N. Doğan'ın anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Gülçin Yörük'ün 'Dünya Ekonomisi'nin Küreselleşme, Ulus-Devlet, Geriliminde Türkiye: 1980-2000' başlıklı tezini incelemiş ve aday 03/09/2004 günü saat 10.00'da 60 dk süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Dilek Yörük

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Turgut Tosun

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Engin Koca

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Not: Yüksek Lisans Tezi Savunma Süresi asgari 45 dakika - azami 90 dak

ÖNSÖZ

Bütün dünya 1975'lerden itibaren hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim kültürel, siyasal, ideolojik ve ekonomik pek çok sosyal alanı etkileyebilmektedir. Küreselleşme olarak adlandırılan süreç, yıkıcı sonuçları da ardından sürüklemektedir. Gerçekte, gerek bireysel, gerek ulusal gerekse dünya ölçeğinde ciddi bir kaos yaşanmaktadır. Bir yanda aynılaşıma diğer yanda farklılaşma, bir tarafta küreselleşme diğer tarafta yerellik gibi çelişik içerikli kavramsallaştırmalar, içinde yaşadığımız olgusal durumunu anlama çabasını sorunlu kılmaktadır.

Küreselleşmenin ideolojik söylemleri, gerçeklik ile doğruluk arasında bir kırılma yaratmaktadır. Tarihsel süreçlerin, Avrupa merkezli okunması ile hakikati saptama çabası ciddi bir sorunsaldır. Üstelik modernizmin aklı içine soktuğu kısıkaçla, ayrıntıyı uzmanlığın bir zorunluluğu olarak saptama çabaları, geneli görmemizi gittikçe daha da imkansızlaştırmaktadır. Kitle iletişim araçları ve bilgi teknolojisindeki devrimle bir yandan tüm dünya daha "iyi" kavranılıyor görünmesine karşın, aslında bireysel düzeyde kavrayışlar gitgide daha çok bulanıklaşmaktadır.

Tüm bu nedenlerle, süreci kavrama çabası doğrultusunda küreselleşmenin ulus-devletler üzerindeki etkilerini görmek istediğim bu çalışmada, özelde Türkiye devletinin süreçten nasıl etkilendiğini saptamaya çalıştım. Çalışmada bana katkılarından dolayı danışmanım Yrd. Doç.Dr. Dilek YEŞİLTUNA'ya ve yardımları için arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM: ULUS DEVLETİN İNŞASI

1. DEVLET	6
2. ULUS DEVLET.....	7
2.1. XII. yy – XV.yy : Ulus Devleti Hazırlayan Koşullar.....	8
2.2. Mutlak Monarşiler.....	12
2.3. XVIII. yy : Liberalizmin Gelişimi	15
3. ULUS TOPLUMSAL KATEGORİSİ VE İŞLEVİ.....	17
4. KAPİTALİZİMDE KRİZ VE REFAH DEVLETİ.....	22
4.1. Kapitalizmde Kriz.....	23
4.2. 1929 Krizinin Nedenleri.....	24
4.3. Refah Devletinin Ortaya Çıkışı.....	26

II. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ANALİZİ	31
1.1. 1970 Yapısal Krizi ve Nedenleri	38
1.2. Yapısal Krizinin Sonuçları	43
1.3. Teknoloji ve Küreselleşme	44
2. EKONOMİK –SİYASAL VE KÜLTÜREL ALANLARIN KÜRESELLEŞMESİ	49
2.1. Ekonominin Küreselleşmesi	50
2.1.1. Üretimin Küreselleşmesi ve Esnek Üretim	50
2.1.2. Finansal Alanın Küreselleşmesi	54
2.1.3. IMF, DB ve DTÖ	57
2.1.4. Ekonomik Bloklar	64
2.2. Siyasal Alanın Küreselleşmesi	67
2.3. Kültürel Alanın Küreselleşmesi	70
3. KÜRESELLEŞME ULUS-DEVLET GERİLİMİ	71
3.1. Bloklar.....	72
3.2. Ulus-Devlet.....	75

III. BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN YENİ DÜNYA DÜZENİNE EKLEMLENME SÜRECİ

1. OSMANLI DÖNEMİ	82
2. CUMHURİYET DÖNEMİ.....	93
2.1. 1980 Öncesi Dönem.....	94
2.1.1. Milli İktisat: 1923-1929	95
2.1.2. Devletçilik: 1929-1947.....	97
2.1.3. Ön Liberalizasyondan Kalkınmacılığa: 1947-1960	100
2.1.4. İthal İkameci Kalkınmacılık: 1960-1979	105
2.2. 1980 Sonrası Türkiye’nin Yeni Dünya Düzenine Eklemlenmesi	109
2.2.1. 1980 Öncesi Kriz Koşulları.....	110
2.2.2. İhracat Öncülüğünde Büyüme: 1980-1988.....	116
2.2.3. Finansal Serbestleşme: 1988 ve sonrası.....	122
2.3. Uluslararası Kurumların ve AB’nin Sürece Etkisi.....	129
2.3.1. IMF, DB ve DTÖ.....	129
2.3.2. Avrupa Birliği.....	133
2.4. Yeni Dünya Düzenine Eklemlenmenin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar.....	136
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA	156
ÖZGEÇMİŞ	
ÖZET	

GİRİŞ

Son otuz yıldır tüm dünya, küreselleşme sürecini ve bu sürecin ortaya çıkardığı etkileri tartışmakta, anlamaya çalışmakta ve bizzat süreçten etkilenmektedir. Bu etki alanı, bireysel düzeyden başlayarak, ulusal ve uluslararası çapta genişlemektedir. Üretilen ideolojik söylemlerle, pratikte reel olarak yaşanan tüm düzenlemeler iki başlı olarak okunabilmektedir. Bir yanda Kuzey diğer yanda Güney, küreselleşmeden farklı biçimlerde etkilenmektedirler. Bu doğrultuda, bir taraf egemenliğini sınır tanımaz biçimde genişletmeye yönelirken, diğer taraf sürecin mağduru olarak belirmekte, merkez kapitalist ülkeler sürecin kazananı olurken, çevre ülkeler bu kazancın üretimini hazırlayan konumlarını pekiştirmekte ve böylelikle bağımlılık ilişkileri de sürdürülmektedir. Dolayısıyla, yaşanan sürecin taraflar açısından benzer biçimde değerlendirilmesi de söz konusu değildir. Bu çerçevede çalışmada, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişimler ve bu değişimlerin Türkiye açısından yarattığı dönüşümler ele alınacaktır.

Küreselleşme süreci, sosyal, kültürel ve ekonomik etkiler çerçevesinde hazırlanmakta ve yine bu etki alanlarını dönüşüme uğratmaktadır. Ancak, küresel dönüşümü hazırlayan etkenler arasında ekonomik öge çok daha baskın görünmektedir. Aynı zamanda, özellikle az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkeler içinde yeni dünya düzeni ile eklemlenme ağırlıklı olarak ekonomik krizler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu şekillenmeyi sağlayan temel aktörler de, gerek yapısal düzenlemeler gerekse istikrar önlemleri kapsamında ekonomik müdahalelerde bulunmaktadırlar. Bu müdahaleler, devlet modelinden, üretim organizasyonuna, ücret politikalarından sosyal güvenlik sistemine kadar pek çok değişimi açığa çıkarabilmektedir. Dolayısıyla hem çalışmanın kapsamı gereği, sınırlama kolaylığı yaratmasından, hem de sayılan bu nedenlerden dolayı çalışma daha çok iktisadi süreçler temelinde oluşturulmuştur.

Çalışmada Modern devlet olarak da tanımlanan, Ulus-devlet, XVI. yy'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan devlet biçimi olarak ele alınmaktadır. Avrupa'ya özgü bu devlet

biçimi, coğrafi konum dahil olmak üzere dini, ekonomik, ideolojik pek çok etki altında şekillenmiştir. Bu şekillenişte ulus kategorisi ise, temel olarak devletin meşrulaştırılması işlevine hizmet etmiştir. Aynı zamanda bu kategori, bireyleri ortak değerler altında birleştirirken, uluslararası sistemin rekabetçi bir biçimde örgütlenebilmesini de hazırlamıştır. Sosyo-kültürel ve ekonomik öğelerin, devletin ortaya çıkışındaki etkileri hiyerarşik olarak sıralanacak olursa, önceliğin yine iktisadi süreçlere verilmesi gerekmektedir. Nitekim kapitalizmin mayalanmasını oluşturan XII. ve XV. yüzyıllar arası dönemdeki gelişmelerle birlikte, XVI. yüzyıl sonrası mutlak monarşilerin ortaya çıkışı ve liberalizmin yükselişinde bu etkiler net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Kurumsallaşan devletin ilk tezahürü, daha sonra kapitalist ekonomik sistemin özellikle yapısal krizlerine ve krizlerin aşılmasına hizmet eder nitelikte, dönüşüme uğramaktadır. 1929 yapısal krizinin aşılması, Keynesian Refah Devleti'ni ortaya çıkarmıştır. Sistemin yeni bir yapısal krize sürüklenmesine kadar da devlet, liberal tezlerin tersine, hem ekonomik hayata bizzat dahil olmuş, hem de sosyal bir niteliğe bürünmüştür. Bu dönem aynı zamanda, küreselleşmenin baş aktörleri olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumların temellerinin atıldığı ve yeni bir yapısal krizle, refah devletin tasfiyesini olanaklı kılacak bu kurumların gelişmeye başladığı dönem olmuştur. Uluslararası ticaretin yayılması ve dengeli büyümesine yardım etmek ve savaş sonrası tahrip olan ekonomileri yeniden inşa etmek amacını taşıyan bu kurumlar, küreselleşme sürecinde daha aktif ve gelişmekte olan ülkelere müdahale eder görünümüne kavuşacaklardır.

Küreselleşme, asıl olarak kapitalizmin 1970'lerle birlikte yaşadığı yapısal krizin sonucu olarak anlaşılmaktadır. Yeni teknolojik devrimlerle beslenen bu süreçte baş aktör, uluslararası kurumlar ve çok uluslu şirketlerdir. Sermayenin birikim krizini aşması yolunda neo-liberal tezler üretilmiş ve bu tezlerin üçüncü dünyaya, "istikrar ve yapısal uyum programları" olarak yansımıştır. Bununla birlikte uluslararası kurumlara üyelikler, yeni dünya düzeninin şekillenmesini sağlayıcı bir role sahip olmaktadır.

Bunun nedeni, yeni yapısal krizin aşılma çalışmasıdır. Bu noktada önemli bir saptama, liberal ideolojilerin ürettiği söylemler ile reel olarak yaşanan süreç arasında çelişkilerin olduğudur. Bu durum, aynı zamanda neo-liberal tezlerin içsel çelişkisinden de kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede bugün, dünyada sınırların kalktığı, ulus-devletlerin tasfiye sürecine girdiği, küresel düzeyde bir bütünleşme yaşanıldığı iddia edilmektedir. Oysa bugün için varolan durum, ulus-devletlerin varlıklarını sürdürüyor olmalarıdır. Ortadan kalkmış görünen Keynesian Refah Devleti anlayışıdır. Şuan için ulus-devletler farklı işlevlere bürünmüşlerdir ve işlevleri tam anlamı ile son bulmadıkça ortadan kalkmaları gerekmeyecektir. Benzer biçimde küreselleşme ile birlikte açığa çıkan bloklar da, ulus devletlerin yerini alacak oluşumlar olmaktan ziyade bu süreci besleyici bir niteliğe sahiptirler.

Ulus-devletlerin Batı Avrupa'ya özgü biçimi dışında kalan diğer formları, oluşum koşulları itibariyle farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmak durumundadır. Bu ülkeler, hem sömürge olmaları hem de paylaşım savaşları gibi süreçler sonunda ulus devlet biçimine geçmişler ve böylelikle kapitalistleşmiş devletler karşısındaki konumları açısından “geri kalmış” ya da “az gelişmiş” olarak varolabilmişlerdir. Üstelik tabi oldukları Merkez-Çevre ilişkisi bu konumlarını pekiştirmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının seyrinde, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine maruz kalarak kurulabilmiştir. Zaman içinde de merkez ülkelere bağımlılığını yeniden üretmiştir.

Osmanlı döneminde duraklamadan itibaren, modernleşme çabalarıyla Batı'ya bağımlı bir yapılanma içine girilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise bağımsızlık temel bir amaç olarak benimsenmiştir. Buna karşın 1980'lere gelindiğinde, yapısal bir değişim içine girilmesinin neticesinde, ekonomik ilişkilerin bağımsız politikalar üretmeye izin vermeyecek bir bağımlılığı ortaya çıkardığı görülmüştür. Bu bağımlılık temel olarak Türkiye'nin yeni dünya düzeni ile eklemlenme sürecinin bir ürünüdür.

Osmanlı devletinin güçlü merkezi yapısı, tarıma ve toprak kazanımına dayalı bir ekonomik yapıyı uzun süre ayakta tutmasına izin vermiştir. Ancak XVI.yüzyıldan

itibaren Batı Avrupa’da ortaya çıkan gelişmeler, dünya ölçeğinde yeni dönüşümleri zorlamıştır. Bu sürecin Osmanlı’ya yansımaları ise, üretim biçiminin ve sınıfsal yapının değiştirilmesini gerekli kılmış ancak güçlü merkezi yapı bu dönüşümlerin gerçekleşmesini hazırlayacak nesnel koşulları daha öncesinde üretmediği için “Batı” gibi olmak çabası, Batı’ya bağımlılığı açığa çıkarmıştır. Bununla birlikte üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi sürecinde milli burjuva yaratma, sanayileşme, teknolojik olarak gelişme gibi çabalar gündeme gelmiş ve cumhuriyet dönemindeki gelişmelere kaynak teşkil etmiştir.

Osmanlı’dan alınan miras ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kapitalist devlet modeline yönelmiştir. Ancak mevcut koşullar, böyle bir tercihin gereklerinin bürokratik mekanizmalar aracılığıyla yapılmasını açığa çıkarmıştır. Osmanlı döneminde yaşanan tecrübeler neticesinde, ulusal bağımsızlık temel hedef olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda bağımsızlığı sağlayıcı gelişmenin sanayileşmeyle geleceğine duyulan inançla, üretim bu alanda yoğunlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu hedefe karşın, bugüne değin kapitalist devletlerle rekabet edebilir güce sahip olmak mümkün olamamıştır. Ekonomik politikaların ortaya çıkardığı krizler, 1980’lere kadar liberal-korumacı çizgiler arasında gidilip gelinmesine sebep olmuştur. Liberal politikaların izlendiği dönemlerde dışarıya çok daha açık bir ülke konumuna gelmeyi hazırlayan ilişkiler kurulmuş, korumacı dönemlerde ise göreceli olarak bu bağımlılık azalmıştır. 1970’lerde dünyanın içine girdiği bunalım ve içerde ciddi bir borç yükü ile kalkınma hedeflerindeki başarısızlıklar nedeniyle içine girilen krizi aşmak için 1980 sonrasında alınan kararlar, Türkiye’yi hem daha çok dışa bağımlı hem de çok daha dışa açık bir konuma sürüklemiştir.

1978’de yaşanan kriz, IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen istikrar ve yapısal uyum programları ile aşılmaya çalışılırken, daha öncekilerden farklı olarak yeni yapısal dönüşümleri getirmiştir. Türkiye, 1980 sonrasında ulusal kalkınmacı politikaları terk ederek, “ihracat öncülüğünde büyüme” olarak tanımlanan ekonomik yapılanmalara yönlendirilmiştir. Neo-liberal politikaların benimsendiği bu dönemde, serbest piyasa ekonomisi doğrultusunda “serbestleşme”ye gidilmiş, buna paralel olarak, devletin

küçültülmesi söylemiyle, sosyal devlet anlayışının tasfiye süreci başlamış ve gelir dağılımında dengesizlikler açığa çıkmıştır. 1980 sonrasında meta dolaşımında gerçekleşen serbestleşme, 1989'da finansal alana da yansımış ve Türk Lirası'nın konvertibiliteye geçişiyle, yeni dünya düzenine eklemlenme tamamlanmıştır.

Küreselleşme konusunda, sürecin ne zaman başladığından, yeni bir dönemeç olup olmadığına, küresel bir bütünlüğün açığa çıkıp çıkmayacağından, mevcut kurumsal yapıların devam edip etmeyeceğine kadar pek çok konuda farklı yaklaşımlar, farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bu anlamda çalışma, Neo-Marksist yaklaşımı referans almakta ve süreç eleştirel teorik bir perspektifle değerlendirilmektedir. Merkez-çevre, ulus-devlet, küreselleşme, yeni dünya düzeni, kapitalizm ve kriz kavramsallaştırmaları ise, temel kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda, I. Bölümde ulus-devletin inşası ve ulus kategorisinin işlevi tartışılacaktır. II. Bölümde ise, küreselleşme süreci ve küreselleşmenin dünya ölçeğinde yarattığı etkiler ve aynı zamanda, kapitalizmin yapısal krizlerinin devletin işlevlerinde ortaya çıkardıkları dönüşümler ele alınacaktır. Türkiye'nin 1980 sonrasında devlet yapısında ortaya çıkan değişim ve bu değişimin yol açtığı sonuçlar, son bölümün konusunu oluşturacaktır.

I. BÖLÜM: ULUS DEVLETİN İNŞASI

1. DEVLET

Toplumsal yaşamı belirleyen temel öğelerden biri hiç kuşkusuz devlettir. Devlet kavramı 10.000 yıllık geçmişi ile temel birtakım işlevleri günümüze kadar sürdürebilmiş bir kurumdur. Bu özelliklerden biri ve en önemlisi, devletin kendi varoluşunu sürdürme, dolayısıyla toplumsal sistemi yeniden ve yeniden üretme çabasıdır. Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan devlet biçimlerine bakıldığında bu devlet biçimlerinin aralarındaki en belirgin ortaklığın, yöneten ve yönetilen biçiminde ortaya çıkan temel ayrımın kendi varlıklarını meşrulaştırma zorunluluğu ile karşı karşıya oluşlarıdır. Bu meşrulaştırmada devletin, bulunduğu biçimiyle neden varolduğunun ve kendini hangi gerekçelerde temellendirdiğinin anlaşılması aynı zamanda neden ortadan kalktığı ya da kalkması gerektiğinin yahut ilkel-komünal yaşam sonrası kendini iktidarla ilişkisinde yapılandırmış devlet gibi kurumsal bir yapının yok olup olmayacağı gibi bir takım sorunları anlamaya yardımcı olacaktır.

Devleti felsefi bir sorun olarak ele alanlardan ilki olan Platon, onu filozof kralın bilgisinin ve insan ruhunun ideal bir form halinde somutlaşması, Aristoteles ise bireyin siyasi olarak mensup olduğu organik yapı, Hobbes, insanın varlığını güvence altına alan siyasi bir güç, Hegel, tanrının yer yüzündeki yansıması olarak tanımlıyordu. Marx için ise devlet, egemenlerin baskı aracıydı. Heidegger devleti tarihsel bir yazgı olarak görürken, Nietzsche yalanların en büyüğü olarak tanımlamaktaydı. (Habermas: 2002; s.7-8). Görülüyor ki farklı düşünürler devletin varlığına ve ne olduğuna ilişkin farklı yorumlarda bulunmaktadır. Bu farklılığın nedeni ise iki biçimde olabilir; birincisi ciddi anlamda devletin kurumsal işlevlerinin süreç içinde değişmesi ve ikincisi farklı işlevlere sahip olacak biçimde yeniden örgütlenmesi gerektiği düşüncesi.

Antik Yunan, Ortaçağ ve kapitalizm sonrası devletlerin meşruiyetini sağlayan hukukun kaynağına bakıldığında, bu kaynakların sırasıyla doğa, tanrı ve toplum olarak

sıralandığını görmek mümkündür. Antik Yunan'ın asli unsuru ve doğal birimi olan sitelerde, yasalar ve yalnızca bu yasalara itaat eden insanlar vardır. Oldukça demokratik bir yurttaş katılımı ile işliyor görünen sitelerin çözülmeye başlamasıyla, Platon sorunun kaynağını ideaların bilgisinden yoksun ehliyetsiz kişilerin yönetime katılımında bularak, yasaların rasyonelleşmesinin sitelerin, özüne uygun yasaları temellendirecek filozoflarca mümkün olacağını öngörmüş, bilmek ve yönetmek arasında kopmaz bir bağın oluşumuna dayalı yeni bir kuram geliştirmiştir. (Bumin:1997; s.10-11). Amaç elbette iç karışıklık yaşanan sitede yeniden huzuru sağlayabilmektir.

IV.yy'da Costantin döneminde resmen tanınmasıyla birlikte kurumsallaşan Hristiyanlık, Antik Yunan'da cemaatten ayrı tutulmayan tanrı ve ilahiliği doğanın dışına iterek daha öncesinde doğal bağlar üzerine kurulu cemaatlerin çözülmesine neden olmuştur. Bununla birlikte iktidar kendisini tanrıda temellendirmeye başlamış, tanrı da artık papa ve imparator aracılığı ile insanları yöneten, kilise ve dünyasal iktidar arasındaki ilişkileri ayarlayan bir güce dönüşmüştür. (Bumin:1997; s.13)

XIII.yy dan itibaren gerek Hristiyanlığın, gerek toplumsal hayatın gerekse iktisadi gelişmeler ile bilgi ve teknolojiye ortaya çıkan değişmelerin top yekün bir sonucu ile devlet aygıtının yeniden tanımlanması, hukukun da kaynağını Ortaçağ boyunca olduğu üzere tanrıdan değil yeni bir güçten alması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu güç ise elbette halk olacak ve yeni devlet biçimi de ulus-devlet adını alacaktır.

2. ULUS DEVLET

Ulus-devletin inşa sürecine baktığımızda 1929 'a kadar tarihsel olarak iki dönem içinde geliştiğini söylemek mümkün olacaktır. İlki XII.yy'dan XV.yy'a kadar süren ve ulus devletin değilse de kapitalist ekonomik yapının mayalanmasını sağlayan dönem, ikincisi ise XV.yy'dan itibaren gelişen ve özellikle XVI.yy'da ortaya çıkan mutlak monarşiler ile devletin siyasal ve hukuksal olarak kendini din dışı bir temelle açıklama

ihtiyacını karşılamaya yönelik yeni bir dayanak arayışının çıkarsaması olan ulusun ve kültürel olarak ulus toplumsal kategorisine atfedilen özelliklerin netleştirildiği dönemdir. Aynı zamanda bu dönem burjuvazinin artık dünyayı şekillendirmeye başladığı dönem olarak da adlandırılabilir. Nitekim mutlak monarşiler, kapitalizmin gelişimi önünde engel teşkil eden feodal kurumları ortadan kaldırılarak, merkantilis politikalarla önce ticari kapitalizmin ardından kapitalizmin dönüştürülen tüm biçimlerinin önünü açmış olacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, tartışmamızın konusunu oluşturan ulus devletin biçimlenmesini sağlayan tek şey iktisadi süreçler değildir. Ekonominin toplumsal değişmeye etkisinin diğer toplumsal kültürel ve siyasal nedenlere bakıldığında oldukça ön plana çıktığını görmezden gelmek zordur ancak sayılan diğer etkenleri göz ardı etmek de, değişimleri açıklamakta, indirgemeci bir tutuma kapı aralayacaktır. Bu nedenle ulus devletlerin inşasının Batı Avrupa'da ortaya çıkışının nedenlerini ararken, ekonomik hayatın biçimlenmesine etki eden diğer öğeleri netleştirmek ve ekonomik hayatın değişiminin tek iticisi olamayacağını görmek gerekmektedir.

Ulus-devlet ya da modern devlet olarak tanımlanan devlet biçimi, XVI. ve XVII. yy'larda Kuzey Batı Avrupa'da ortaya çıkan devlet biçimidir. Bu devlet biçiminin Batı Avrupa'ya özgü olması ise, Avrupa mekanının etkisi dahil olmak üzere, inanç sistemi, kapitalizmin gelişimi, bilgi ve teknolojinin dönüşümü, siyasal hukuksal ve ideolojik yeniden yapılanma gibi süreçlerin bu coğrafyada yaşanmasının neticesindedir. Bu süreçlere dönemsel olarak bakıldığında, ulus-devletin tam olarak belirginliğe kavuştuğu evreyi XVI. yy olarak belirlemek mümkün olabilecektir.

2.1. XII. yy – XV yy: Ulus Devleti Hazırlayan Koşullar

Ulus-devletlerin Avrupa'da ortaya çıkışı bir rastlantı sonucu değildir. Ekonomik, sosyal, kültürel pek çok neden, bu durumu belirlemiştir. Ekonomik ilişkilerin, toprağa dayalı bir birikimi aşmaya başlamasıyla birlikte, kapitalizmin de mayalandığını söylemek mümkündür. Kapitalist gelişmeyi destekleyici unsurları ise, Avrupa mekanı,

inanç sistemi, Haçlı Seferleri ve ticari ilişkilerin erken dönemden itibaren başlaması gibi ögelerdir.

Batı Avrupa, nispeten sıkışmış bir coğrafyadır. Kuzeydoğuda Ren ve Tuna, güneyde Akdeniz ve Danimarka'dan Cebelitarık'a kadar olan okyanus sınır boylarınca karşılaşılan saldırılar ve bu saldırılara verilen tepkiler Avrupa mekanını sınırlandırmış ve yaratmıştır. Hristiyanlığa geçiş doğuya doğru açılmanın dinamosu olmuştur. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla doğu sınırları güvence altına alındığında XI.-XIII.yy'lar arasında Polonya Macaristan, Bohemya gibi Hristiyan devletlerin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Ancak Akdeniz'in Batı'da bir Müslüman gölü haline gelmesi Hristiyan alemini zorlayarak Haçlı Seferleri gibi bir fikrin doğmasına zemin hazırlamıştır (Braudel: 2001; s.354).

Tarımsal ekonomiye dayalı feodal toplum, işleyişi itibari ile üretici güçleri geliştirmede yetersiz bir yapısal bütündür. Tarımsal hayat doğası gereği durağandır. Bununla birlikte dinsel inancın gereği olan egemene itaat eğilimi, kültürel yaşamın temel belirleyicisidir. XII.yy'ın sonlarına değin bu yapıyı hiç de sarsıcı nitelikte olmadığı düşünülen, daha çok köyler ve kasabalar arasında kısa mesafeli olarak sürmeye başlayan ve zanaatkarlar tarafından yürütülen ticaret -ki bu daha çok feodal beye yönelik sürdürülen döneme özgü lüks malların alışverişini kapsamaktadır- feodal beyin tekeli altındadır. Ancak Şenel'in belirttiği gibi, ilki 1095'te yapılan Haçlı Seferleri, özellikle İtalya gibi liman kentleri olan birimlerden deniz yolu bir tür yağma ile bu kentlerin zenginleşmesine ve zamanla düzenli ticarete yönelinerek deniz aşırı ticaretin başlamasına neden olmuştur. Uzun mesafeli olarak tanımlayabileceğimiz Doğu'nun ipek baharat ve kokularının Kuzey'in yünlü kumaşları ile değişime sokulması ile oluşan ticaret, dokuma sanayiinin temellerini atarak sanayi devriminin de nüvelerini oluşturmuştur. (Şenel: 1982; s.284-286)

Hristiyanlığın ekonomiyi harekete geçiren bu etkisinin yanında, oluşumu itibari ile kurulu düzene bir başkaldırı olarak kabul gören kurumsallaşmamış yorumu, daha önce Antik Yunan'da dahi göremediğimiz bir özgürlük ve tanrı karşısında tüm insanları bir tutarak eşitlik düşüncesinin kaynağını teşkil edebilmiştir. Ancak kendisini evrensel

bir din olarak tanımlayan ilk din olan Hristiyanlığın kurumlaşmış biçimi toplumsal ve politik olarak güçlenen yeni düşünceler karşısında engel teşkil edecektir. Bu düşünce, özellikle XIII.yy da yaygınlaşmaya başlayan panayırlarla beraber önem kazanmaya başlayan kent yaşantısı neticesinde gelişecektir. XI. ve XII. yy'lardaki maddi yükselişle beraber canlanan kentler, güçlü merkezi devletlerden çok daha çabuk başarıya ulaşabilecek bir yönelime sahiptirler. Bu da kentlerin XV.yy'dan itibaren modern bir karaktere bürünmelerini hızlandırmıştır. Ticaret ve kâr üzerine kurulu yeni bir ideolojiyi içinde taşımaya başlayan bu kentler, uygarlığın ancak en iyi koşullarda bir ticaret ile gelişeceğine duyulan inançla, bu dünyanın Hristiyanlığın önceliğini savunan göksel dünyadan bağımsız bir değeri olabileceği yargısını da güçlendiren tüccarların düşüncesine ev sahipliği yapacaklardır. Bu çerçevede kilise ile tüccarların çatışmasının galibi ikinciler olacaktır ve bunlar her ne kadar tüm sözleşmelerini hala tanrı adına yapıyorlarsa da, kilisenin tekelinde olan yazmak, okumak, hesap gibi alanlara sahip çıkacaklardır.

XV.yy'a kadar geçen dönemdeki diğer gelişmelere bakıldığında daha sonraki dönemlerde net bir biçimde ortaya çıkacak fikirlerin, sanayilerin, toplumsal çatışmaların, siyasi ve ekonomik dönüşümlerin nüvelerinin görüldüğünü söylemimiz mümkün olabilecektir. Örneğin teknolojinin gelişimi açısından bu döneme bakıldığında aslında su ve yel değirmenleri haricinde kullanılan gelişmiş bir teknolojiyi bulmak mümkün görünmemektedir ancak daha sonra özellikle İngiltere'de gelişecek olan dokuma sanayiinin yapı taşı olan manifaktürler kullanımdadır. (Braudel:2001; s.416-419). Ya da akla yapılan vurgunun, XV.yy Avrupa'sında ortaya çıkan büyük değişiklikler sonrasında laik devlet arayışlarıyla ya da modernite ile belirdiğini söylemek mümkündür, ancak daha XII.yy'da Acqiniumlu St. Thomas, Hristiyan inançlarının akılla kavranabileceğini ve insanların akla dayanarak yalnızca kendileri için yasa koyabileceğini vurgulamıştır (Şaylan:2003; s.37).

Söz konusu dönemde en dikkat çekici gelişmeler ise ekonomik ve toplumsal hayatın biçimlenişinde görülmektedir. Avrupa'da VII. ve X.yüzyıllar arasında ortaya çıkan istilaların dahi XV.yy'dan sonra netleşecek olan yeni yapının kurulmasına katkıda

bulunduğunu iddia etmek mümkün olabilmektedir. Örneğin Vikingler özellikle kilisenin servetini yağmalarken, Roma'nın çöküşünün ardından hareketsiz kalan ve adeta uykuda olan değerli madenlerin bir bölümünü dolaşıma soktuğu savunulabilmektedir. Hatta Vikingler yaptıkları hırsızlıklar ile para arz edicileri olmuşlar ve bu para Batı ekonomisinin atılıma geçmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, XI. ve XII.yy'da ortaya çıkan ekonomik ilerlemeye paralel olarak, hem köylerde hem de kentte bir canlanmanın yaşandığı bilinmektedir. Üretim ve nüfus artışıyla birlikte, serflerin belirli oranda serbesti kazanmaları söz konusu olabilmış ancak hukuksal anlamda tanınmayan bu serbestlik, 1358'de Fransa'da köylü ayaklanmalarının, 1381'de İngiliz emekçi ve köylü isyanlarının 1524-1525'ler de Almanya'da devasa ve ani köylü ayaklanmalarının yaşanmasına sebep olmuştur. XII.yy'da yaşanan gelişmeler, ciddi anlamda çağlarının ilerisinde olan, tam bağımsız olmamakla birlikte Venedik, Cenova, Floransa ve Milano gibi modern görünümde kentlerin yanında, maddi refahın getirisi olarak, iç ve dış savunmayı sağlayabilen ve tam özgürlük elde etmiş kent devletlerinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu kent devletlerinin en ünlülerinden olan Lübek'te lonca üyeleri hem yerel piyasa hem de uzak mesafe ticareti için çalışmaktadırlar. Baltık ve Ren'e kadar uzanan bölgedeki tüccar kentlerin, "Hansa" adı verilen geniş çaplı ticari ortaklığının en önemli kenti olan Lübek, o dönemde bilinen dünyanın bütünü ile ilişkilidir. (Braudel: 2001; s.360-361). Bu konuda Balibar, kapitalizm tarihinde ulusal biçimlerden başka devletsel biçimlerin de ortaya çıktığını, bastırılmadan ya da araçsallaştırılmadan önce bir süre rakip olarak kaldığını savunmakta, 1241'de Kuzeybatı Avrupa'da, başında Lübeck şehri bulunan ticaret şehirleri birliğini (Hansa) ya da 1566-1700 arasında İspanya Kralı'na ait olan Kuzeybatı Avrupa topraklarını, imparatorluk biçimi ve özellikle de bir ya da birden çok kenti merkez almış uluslar ötesi bir siyasal-ticari ağ biçimi olarak tanımlamakta ve XVI.yy'da doğmakta olan kapitalist burjuvazinin bir çok hegemonya biçimi arasında kararsızlığa düşmüş gibi görüldüğünü, buradan hareketle dünya ekonomisini sömüren, farklı sektörlerle bağlı olarak farklı burjuvazilerin olduğunu savlayanın bile mümkün olabileceğini söylemektedir (Balibar: 1995; s.112). Ayrıca Braudel , bu ilk kapitalizmin, ayrıcalıklı merkezlerde uzak mesafeli ticaret ile, ham madde ve emek gücü sağlayan ve ürünlerin satışını gerçekleştiren tüccar girişimcilerin saltanatının başladığı dönemi, ilk fason üretimin de

başlangıcı olarak görmekte ve burada lonca üyesi ustalar ve kalfaların giderek ücretli işçiler haline geldiğini ve bu durumun örneğin Gand'da daha 1381'de Floransa'da halk ayaklanmalarını yaratan sebep olduğunu söylemektedir (Braudel: 2001; s.362).

Görüldüğü gibi modern dünyaya has olduğu düşünülen tartışmaların, kentler gibi toplumsal yerleşim birimlerinin, ya da ekonomik ilişkilerin hatta günümüz dünyasında küreselleşme ile gündeme gelen esnek üretim anlayışı ile dile getirilen fason üretimin ya da dünyada sınırlar olmaksızın yürütülen ticari ilişkilerin ilk biçimlerini, elbette aynı minvalde tartışılmasa, daha VII.yy'da karşılamak olası görülmektedir. Aynı biçimde ve çok daha belirginleşmiş ve yoğunlaşmış haliyle XVI.yy sonrasında yaşanan gelişmeler, söz konusu tartışmaların güncelliğini bir kez daha sorgulanır kılacaktır.

2.2. Mutlak Monarşiler

Kapitalizmin XV.yy'dan itibaren etkin hale gelmesiyle birlikte bu sistem, güçlü akıntısı önündeki tüm engelleri aşmaya ve kurumsal olarak yapılanmaya yönelmiştir. Artık feodal sistem, kapitalizmin pazara yönelen zorunlu hareketinin önünde ciddi bir sorun olarak durmaktadır. Feodal beyliklerin tüccarlardan talep ettikleri vergiler, zaten oldukça riskli ve çetin olan ticari faaliyetin getirisini daraltmaktadır. Bu dönemde ne yol ve ulaşım güvenliği, ne de güvenli meta dolaşımı söz konusu olamamaktadır. Bununla birlikte istikrarlı bir pazara duyulan gereksinim de feodal yapıda karşılığını bulamamaktadır. Farklı bölgelerin farklı pazar mekanizmaları, bölgeler arasında ciddi bir değişimi gündeme getirmekte, bu ise metanın standart değişimini sağlaması gereken mekanizmayı tıkamaktadır. Bu sorunların giderilmesi ekonomik gelişmeyi karşılayacak siyasi bir yapılanmayı peşinden sürüklemiştir. XVI. ve XVII.yy Avrupa'sı bu siyasi ve ekonomik bütünleşmeyi ulus devletlerin ilk tezahürü olarak tanımlanan, mutlak monarşilerin kurulması ile sağlanmıştır. Mutlak monarşiler gerektiğinde zor kullanarak da olsa burjuvazinin ihtiyaçlarına cevap olacak nitelikte bir merkezi kontrolü sağlamayı başarmıştır. Yasalarla sağlanan düzen ekonomik olarak merkantilist politikalarla

desteklenmiş, burjuva ideologlarınca da yeni düzenin alt yapısı da teorik olarak kurulmuştur.

Burjuva ideolojisinin XVI. ve XVII.yy da mutlak monorşiler ile görünür hale gelmesini sağlayan ve en temelde ortaya çıkan iç karışıklıkların son bulmasını hedefleyen, özellikle İtalya'da Machiavelli, İngiltere de Hobbes ve Fransa'da Bodin'in ortaya koyduğu fikirler, mutlak monarşinin hangi gereksinimleri karşılayacağını ve burjuvazinin daha sonraki dönemler içinde ihtiyaç duyacağı alt yapının şekillenmesindeki aktörlerin belirginlik kazanmasının zeminini açıklamaktadır. Şenel'in (1982) belirttiği gibi Machiavelli, Cenova, Venedik, Napoli gibi çok önceden itibaren kent devleti özellikleri ile ticari merkezler haline gelmiş şehir yapısının karşısında dinin değil ama papalık ve dere beylik kurumunun keyfi tavırlarını, ticaretin hem güvenli hem de serbestçe yapılmasının koşulunu sağlayacak olan ulusal çapta bir siyasal bütünleşmenin önünde engel sayarak, gerektiğinde dini duyguları kullanarak da olsa ya da insanın bencil doğasını yola getirmek için bencilce davranmak ve güç kullanmak da gerekse güçlü bir egemenin gerekliliğini vurgulamıştır. Buna karşın feodal dönemin bir kalıntısı olarak gördüğü papalık kurumuna karşı laikliği gündeme getirmiş ve böylelikle siyasal düşünceyi dinsel düşünceden ayırmış ve siyaseti bilimsel temellere oturtmayı ihmal etmemiştir. Bununla birlikte mülkiyetin bir hak, uyruk için bir hak, olarak tanımlanması, burjuvazinin korunan çıkarlarını açıklayacaktır. Ayrıca ulusal orduların kurulmasına yönelik öğütleri, paralı askerliğin sonucu olduğunu düşündüğü ve daha öncesinde birliğini tamamlamış diğer ülkelerin saldırıları karşısındaki güçsüz İtalya'yı güvenli bir yere dönüştürecektir. Benzer doğrultuda Fransa'da Bodin, laik ve hukuksal düşüncesi siyaset kuramına sokarak devleti din dışı bir temele, aileye bağlamış, kralın aileye benzettiği devletin babası statüsüyle, en yüksek mutlak ve sürekli egemenliğini savunmuştur. Ancak koruyuculuğunu tanrının yaptığı doğal haklardan olan, akde vefa ve egemenlik kralınsa, aileye de mülkiyetin ait olacağını söyleyerek egemeni, özel mülkiyete saygılı olmak zorunda bırakmıştır. Bodin, devletin varlık gerekçesini ise; yurttaşların iyiliğini mutluluğunu barışı ve güvenliğini, bedensel ve derin düşünmek ve bilgili olmak gibi ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlamıştır. Devlet bunu sağlayabilmek için ulusun maddi ve ekonomik refahını sağlamaya yönelmiş bir politika

gütmek zorundadır. Hobbes ise, bu yeni devleti dinden arındırma yolunu, devleti sözleşme kuramına dayandırmakta bulmuştur. Doğal durumda “homo homini lupus” olan ve birbirlerine zarar vermede oldukça eşit görünen insanların kurtuluşu, sözleşmede taraf olmayan ama egemenliğin koşulsuz şartsız teslim edildiği bir egemen ile güvenli bir yaşamın oluşması sağlanacaktır. Böylece insanların ortaklaşa kararı ile ortaya çıkan ve onları doğa durumunun handikaplarından kurtaran toplum sözleşmesi ile, can ve mal güvenliği sağlanmış olacaktır. Bununla birlikte Hobbes, İngiltere’de parlamento ile kral arasında bölünmenin sonucu ortaya çıkan iç karışıklığı engelleyebilecektir. (Şenel:1982; s.362-419)

Mutlak monarşiler, tarihi olarak üç işlevi yerine getirmişlerdir. Bunlardan ilki olan yasa ve düzen sağlama işlevi ile; pazar mekanizmasının gelişimini, yol, ulaşım güvenliğini sağlayarak kentlere ve pazarlara güvenli meta akışının gerçekleştirilmesi ile, meta üretiminin yaygınlaşmasının kolaylaşmasını ve barış ortamını yaratarak sermaye birikimini güvence altına alınmasını sağlamıştır. İkinci olarak, etkin kamu finansmanı ile; içerde yerel güçlerin etkinliğini kırarak, dünya pazarında diğer benzer devletler ile yarışmak için gerekli düzenli ordunun kurulması sağlamıştır. Dünya pazarında yarışabilmenin aracı olan, düzenli orduların kurulması ve buna ek olarak, yasaları uygulayıp yorumlayacak bir yargı sistemi için gereken kaynak kamu finansmanını ortaya çıkarmıştır. Son olarak ekonomi politikası olarak uygulanan merkantilizm ile; XVIII.yy’a kadar sürecek olan ticari kapitalizme uygun sermaye birikimi gerçekleştirilebilmiştir. Bununla birlikte merkantilist politikalar gereğince bir ülkenin zenginliğinin o ülkenin sahip olduğu değerli madenlerin miktarı ile ölçülüyor olmasının sonucunda, dünyada sabit bir oranda bulunan bu madenlere sahip olma zorunluluğu devletleri birbirleri ile kesin bir yarışa sürüklemiş ve bu noktada modern devlet de birikim sürecindeki aktif rolü ile bir ülkenin diğeri üzerinde ticari fazla sağlamasına hizmet etmiştir. Dünya pazarında etkin olmak gerekmektedir, bu etkinliği sağlarken mutlak monarşilerin dayandığı toplumsal kategori ise ulus olmaktadır. Çünkü devletin izlediği ekonomik politika olan merkantilizm aslında ulusun zenginliği ve gücü eksenine oturmaktadır. Modern devlet ulus devlet özdeşliği, birikim sürecindeki aktif

ve belirleyici işlevi yanında siyasi iktidarın ulusallığa oturmasını da kapsamaktadır. (Şaylan: 2003; s.39-44).

Mutlak monarşiler, kapitalizmin gelişimi içinde üzerlerine düşeni yapmış görünmektedirler. Düzenli ordunun kurulması, ticari faaliyetlerin güvenlik içinde yerine getirilmesi, yasa ve düzenin sağlanması, daha sonradan gelişecek, yapıların önünü açmıştır. Ancak böylelikle, sermayenin gelişimini yaratmış ve kendi sonunu da hazırlamıştır.

2.3. XVIII. yy: Liberalizmin Gelişimi

Mutlak monarşiler pratikte kapitalizmin rahat nefes almasını sağlamada iş görmüşlerdir. Ancak XVII.yy'ın sonlarına gelindiğinde, artık mutlak monarşiler de tarihi görevlerini tamamlamış görünmektedirler. Ticari kapitalizmle gelişen sermaye ve mutlak monarşilerin ticaretin önünü tıkayan feodal kalıntıları tasfiyesinden sonra artık burjuvazi, iktidarı aracısız kullanma gereğini duymaya başlamıştır. Aristokratlardan yana olan yasaların yerine yeni ekonomik güçlerin daha rahat çalışmasını sağlayacak yeni düzenlemeler, yeni siyasal ve ekonomik projelerin hazırlanması kaçınılmaz olmuştur.

Gelinen bu noktada aslında devlet yeni bir takım işlevlerle tanımlanmaya başlanacaktır. Yükselişe geçen yeni ideoloji liberalizmdir. Liberalizm ise Braudel'in tanımı ile hem ekonomik bir doktrin hem siyasal bir doktrin hem de felsefi bir doktrindir. Liberalizmin ekonomi kuramına tezahürü ise klasik iktisat olacaktır. Aslında klasik iktisat teorileri görünürde devlete yeni işlevler yüklemek yerine devleti özellikle ekonomik işleyişte işlevsiz kılmaya yönelmiştir. Klasik iktisadın en önemli savı pazarın işleyişi kendi haline bırakıldığında "görünmez bir el tarafından" pazar kendi kendine dengeye gelecek, kendi kendini örgütleyecek ve bu kendiliğindeliğin sonucunda uyumlu bir bütünlük ortaya çıkacaktır biçimindedir. Bu nedenle devletin bu mekanizmaya hiçbir biçimde müdahalede bulunmaması gerekmektedir. Aslında burada, kritik olan bir başka

nokta bu kendiliğindeliğin yalnızca bir ulus devletin kendi sınırlarında değil, diğer ülke pazarlarında da geçerli olma zorunluluğudur. Yani klasik iktisat gereği, pazarın görünmez bir el tarafından dengeye gelmesi bir dünya sistemine, bu sistemin de aynı kurallar dahilinde işlemesine bağlıdır. (Braudel: 2001; s.371-373). Devlet müdahalesinin olmaması gerekliliğini anlatan, klasik iktisadın kuramcılarından olan Smith'in ünlü sözü "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" siyasi düzenlemelerin yeni sorunsallarına işaret etmektedir. Bu sorun kimlerin bırakılacağı kimlerin ise geçeceği. Aslında bireylerin özgürlüğüne işaret eden bu tanımlama, kendisinde yeni açığa çıkacak toplumsal bir hayat örgüsünün düzenlenmesini ve kendini yeniden üretebilmesi içinde gerekli siyasal ilişki ve kuramların zorunluluğunu barındırmaktadır.

Bunlarla birlikte liberalizmin asıl geçerlilik kazandığı İngiltere ve Fransa dışında aslında klasik iktisadın bu devleti minimize eden yorumuna karşıt savlar gelişmektedir. Çünkü özellikle Almanya, Avusturya ve hatta Amerika gibi sanayileşmede diğerlerine göre geri kalmış ülkelerde uluslararası düzeyde sermaye birikimini sağlamanın yolunun tamamıyla açık bir pazardan çok, öncelikli olarak iç pazarda bilimsel ve teknolojik yatırımlara ağırlık verecek, diğer ülkelerle yarışabilecek düzeyde sanayileşmeyi gerçekleştirmek gereğine vurgu yapılmıştır. Bu durumun doğal sonucu ise devletin klasik iktisadın ön gördüğü biçimde ekonomik ilişkilere müdahalesizliği değil, tersine kalkınmada öncelikli teknolojik yatırımların ve bu teknolojilere hakim iş gücünün geliştirilmesinde gerekli eğitimin ve uluslararası ticarette kendini korumaya yönelik olarak gümrük duvarları kontrolünün, devletin sorumluluğuna bırakılmasıdır. Bu konuda özellikle Almanya'da Lits'in düşünceleri dikkat çekmektedir. Lits'e göre, gelişmenin dinamik belirleyicisi yarışmadır ve yarışan tarafların yarar sağlayabilmesi için yarışa eşit başlamları gerekmektedir. Böyle bir yarışmada temel değişken ise teknolojidir. Bu nedenle Lits, yüksek gümrük duvarları ile iç talebi ulusal mallara döndürmeyi ve böylece ulusal sanayiini teşvik etmeyi, diğer taraftan da teknolojik açığı kapatacak önlemleri almayı önermektedir. (Şaylan:2003; s.65-68). Ancak burada hemen şunu da belirtmek gerekmektedir, Fransa ve İngiltere gibi klasik iktisat politikalarının daha etkin bir biçimde hayata geçirildiği ülkelerde dahi özellikle sanayi devrimi arifesinde teknolojik gelişmelere paralel olarak gerekli iş

gücünün sağlanmasında eğitim kaçınılmaz olarak gündeme geldiğinde, devlet bu sorumluluğun taşıyıcısı olmuştur. Üstelik sermayenin tek başına yeterli olamadığı alanlarda, ki bu özellikle alt yapı yatırımlarında çok daha belirgin olarak görülebilmektedir, yine devlet eliyle yatırımın sağlanması söz konusu olabilmektedir. Ayrıca yasa koymak ve düzeni sağlamak işlevi de hiç kuşkusuz devletin vazgeçilemeyen temel görevi olarak belirmektedir.

Liberalizmin, siyasal anlamda özgürlük düşüncesinden hareketle bireye dayanırken aslında özgürlüğün kimin için tanındığı ya da özgürlüklerin nasıl kullanılacağı, kimler tarafından kullanılacağı, yalnızca özgürlükle tanımlanmış bir toplumsal yaşamın olup olamayacağı gibi pek çok sorunsalla karşı karşıya kalınmıştır. Bumin'in ifade ettiği gibi, siyasal iktidarın ekonomiye bağımlı bir hal aldığı bu dönemde liberalizmi karakterize eden husus olarak rejimin devlet ve sivil toplum ayırımına dayandığını söylemek mümkün olmaktadır. Ancak liberalizm için sivil toplum burjuva toplumu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla arzu edilen özgürlük tüm insanların değil burjuvaların özgürlüğüdür ve bu özgürlüğü burjuvazi için sağlayacak olan da devlettir. Doğal toplumun rasyonel bir toplum olması, iktisadi kuramlara dayanak oluşturduğu gibi devletin kendini birey ve akılda meşrulaştırmasının da temeli olmuştur. Bu durumda liberal felsefeye göre devletin işlevi ise bireyin doğal hak ve özgürlüklerini güvence altına almak olarak tanımlanabilmektedir. (Bumin: 1997; s.23-24). Zaten sözleşme kuramcılarının pekiştirdiği gibi birey bunun için yaptığı sözleşme ile kendi rızası ile devlete teslim olmuştur.

3. ULUS TOPLUMSAL KATEGORİSİ VE İŞLEVİ

Ulus-devlet ve ulus kavramı eş zamanlı ortaya çıkan ve birbirini tamamlayan ögeler olarak görünmekle birlikte, ulusu ve ulus-devleti işlevleri itibari ile birbirinden ayırmak olanaklıdır. Ulusun, yurt olarak tanımlanan bir coğrafi birimde, ortak tarihi ve kültürü özellikle kültürün bir ögesi olan ortak dili kullanan, genetik yakınlığa sahip bireylerin biz bilinci ile biraradallığını anlattığı kabul edilmekte ve bir kez

tanımlandıktan sonrada varlığı ebedi kalacak biçimde düşünölen bir kavramlaştırmadır. “Yani bir halkın oluş ve davranış biçiminin, ya ayırt edici genetik özellikleri, ya toplumsal-siyasal tarihi ya da geleneksel normları ve değeri olduğu varsayılmaktadır.”(Wallerstein:1995; s.99). XVI. yy’a kadar ortaya çıkan gelişmeleri, insanların bu biz bilincini yakalayabileceği kültürel motifleri pekiştiren unsurlar olarak kabul etmek mümkündür. Ancak her şeyden önce ulus, feodal yapının siyasi kalıntılarının tesviyesini sağlamak ve yeni ortaya çıkan modern devletin kendini meşrulaştırma çabasında bilimsel teknolojik felsefi tüm dönüşümlerin bir sonucu olarak din dışı bir dayanak olarak işlev görmüştür. Gerek Hobbes ve Locke ve gerekse Rousseau’nun toplum sözleşmesi kuramları ile insanlar doğal durumdan kurtularak kendilerini bir egemene emanet ettiklerinde, aslında uluslaşma sürecini de netleştirmiş olmaktadırlar. Aslında böylece siyasi sınırlar içinde bir yurda bağlanmışlık da sağlanmıştir. Çünkü Avrupa’da Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, Kutsal Roma Germen İmparatorluğunun geniş coğrafi sınırları içinde feodal işleyişin gereği olarak toprağın bir parçası olan, alınan verilen bir konumdan merkezi kralların güçlenmesiyle bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin daralan sınırları bireyler için yurt olgusunu pekiştirmiştir.

Bireylerin genetik yakınlığı konusunda özellikle yapılan ırksal açıklamaların kendisinin sorunsallı olduğunu söylemek mümkündür. İnsan topluluklarının yerleşik hayata geçmezden önce oldukça geniş bir varyasyon gösterdiğini ve herhangi bir yerdeki farklı genetik tiplerin, kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminin başlangıcında bugün olduğundan çok daha homojen olduğunu,kapitalist dünya ekonomisi yayıldıkça ırksal kategorilerin bazı etiketler altında belirginleşmeye başladığını söylemek mümkündür. (Wollerstein:1995; s.101-102). Bununla birlikte, pazarın ortaya çıkardığı bireyleri birbirine bağlayan ağ ve iş bölümü süreçleri, ulusun biz bilinci ile kaynaşmasını getirmiş ve ortak dil örüntüsünün de bu biçimde öncelikli yaygınlığa kavuşmasını sağlamıştır.. Balibar’ın ifade ettiği gibi, devlet dili kurumunun oluşumu, Avrupa’da Ortaçağın sonlarına değin uzanmaktadır; Monarşik iktidarın özerkleşmesine ve kutsallaştırılmasına bağlıdır. Mutlak monarşinin derece derece oluşması aynı şekilde beraberinde parasal tekel görelili mali ve idari merkezileşme hukuksal standartlaşma

getirmiştir. Bu durum konjonktürel bir ilişkiler zincirinin sonucundadır. Ulusal olmayan devlet aygıtları, farklı amaçlarının peşinde ulus devletin unsurlarını üretmişler ya da iradeleri dışında uluslaşmış ve toplumu uluslaştırmaya başlamışlardır. Roma hukukunun canlanması, merkantilizm, feodal aristokrasinin evcilleşmesi, devlet menfaati öğretisinin oluşması bu süreci anlatmaktadır. (Balibar: 1995; s.110-111)

Elbette coğrafi sınırları belirlenmiş, siyasi olarak tanımlanmış yeni bir devlet yapısı içinde, tüm yurttaşların konuştuğu ortak bir dilin oluşması da sürece yayılacaktır. Ulusal bir dilin yaygın biçimde tüm bireylerce konuşulmasını sağlamada, matbaa gibi teknolojilerin kullanımının ve eğitim hakkının tüm yurttaşlara zorunlu bir hak olarak tanınması, ya da daha doğru bir tanımlama ile devlet müdahalesinin, ciddi bir payı bulunmaktadır. Hobsbawm'un da söylediği üzere, ulusal diller her zaman biraz yapaydır, bir başka deyişle yeniden yaratılmıştır; çünkü gerçekte dil birliğinin sağlanması devletin standartlaşmış eğitim sistemi sayesinde olur. Hobsbawm'a göre dil birliğinin üç önemli nedeni vardır. Birincisi ulusal bir dil, belirli bir bölgede kendi içinde iletişimi olan bir grup elitten bir topluluk yaratabilir ki özellikle de belirli bir devletin sınırları içinde yoğunlaşmışsa bu durum başka bölgeler içinde bir prototip teşkil edebilir. İkincisi ortak bir dil büyük ölçüde yapay olarak yaratılmış olacağından (özellikle yazı dili söz konusu olduğunda) gerçekte olduğundan daha kalıcı bir görünüm kazanmaktadır. Ve son olarak yöneticilerin ve elitin resmi ve kültürel dili, eğitim ve diğer idari mekanizmalarla genellikle modern devletlerin gerçek dilleri haline gelirler. (Hobsbawm'dan akt., Karaömeroğlu:1992, s.235). Ulusun kültür birimlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması kapitalist yapının da pekişmesi ve itişisi ile mümkün olmuştur çünkü her şeyden önce kapitalizmin temel alanı olan pazarın işleyişi, zorunlu ortak bir eğitime, dile, bilgiye dayatmaktadır. Daha da önemlisi sürekli bir sermaye birikimine ihtiyaç duyan burjuvazi kendi ideolojisini örmek ve yaymak zorundadır bunun içinde ulus olarak tanımlanmış birim oldukça işlevsel olacaktır.

Ulus devlet ortaya çıkmazdan öncesinin siyasal yapılarına bakıldığında, iktidar toplumsal artıya el koyan ve hükmeden ve kendi çıkarları ile net olarak görünebilen bir konumdadır. Oysa ulus-devlet süreciyle birlikte, egemenlik halka dayandırılmakta

dolayısıyla ortada halktan başka egemen olan da kalmamış görünmektedir. Bireyler toplum sözleşmesi ile iktidarı bir kuruma devrederler ama mülkiyet gibi doğal olduğu kabul edilen bir takım hakları ellerinde tutmaktadırlar. Eşitlik ve özgürlük söylemleri ile de halkın egemenliği desteklenmiş gözükmemektedir. Oysa daha ilk oluşumundan itibaren ulus devlet bir bütün olarak halk biçiminde tanımlanan kategorik çoğunluğa değil, bu çoğunluk içinde yer alan tüccarların çıkarları doğrultusunda işlev görmektedir. Örneğin sanayi kapitalizmi sürecinde, İngiltere ve Fransa'da daha baskın olan liberalist tezler gereği, pazara devlet müdahalesinin olmayacağı, Smith'in bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler düşünceleri ile pekişirken, devlet söz konusu ülkelerde, özellikle demir yolları gibi alt yapı yatırımlarını ve eğitimi yüklenmiş görünmektedir. Buna karşın Şaylan'ın belirttiği üzere, büyük kentsel merkezleri bağlayan ya da limanlara ulaşan demir yolları karlı olduğundan pazar mekanizması içinde yürütülebilmektedir. Buna karşılık geri kalmış yoksul yöreleri büyük ülke pazarı ile bütünleştiren demir yolları hatları pek karlı olmadığından ancak devlet eliyle inşa edilmiştir. (Şaylan: 2003; s.66). Bu duruma benzer biçimde, XIX.yy'a damgasını vuran özgürlük ve eşitlik paradoksunun aşılmasında, burjuva ideologlarınca özellikle, sınıfsal olarak ayrıcalıklı konuma gelen burjuvaların çıkarları gözetilmiş ve siyasal olarak devletin yasal düzenlemeleri ile de bu çıkarlar sabitleştirilmiştir. "Liberalizmin haklarını büyük bir iştiaqla savunduğu ama bu haklardan tam yararlanması olanaksız olan birey, bu dar çemberin dışında her zaman yalnızca bir soyutlamadan ibaret kalmıştır"(Braudel: 2001; s.372).

Bir başka örnek olarak, ABD'de sistemden memnun olmayacak yoksul göçmenlerin çoğunluk olacağı kaygısı federalistlerin temel kaygısı olmuş ve Amerikan yasasına egemen güçler ayrılığı fren ve denge sistemi olarak yerleştirilmiştir. Ya da İngiltere de seçim ve temsil ilkesi XIV.yy dan beri işletildiği halde, değişen güçler dengesine koşut olarak parlamentonun toprak sahiplerine tanıdığı ayrıcalıklı temsil, XIX.yy'dan sonra kentli orta sınıfa doğru genişletilmiş, liberalist tezlerle netleşen demokratik siyasal düzen ise ancak sanayi devriminden sonra ve yükselen işçi sınıfının örgütlü baskısı ile gerçekleşebilmiştir. (Şaylan: 2003; s.111-114). Yine benzer biçimde restorasyon ve Temmuz Monarşisi Fransa'sında kendini liberal sayan mülk sahibi sınıf, genel oya ve kitleye karşı çıkmıştır. Fransa'da genel oy ancak 1848 devrimleri ile

geçerli olabilecektir. (Braudel: 2001 , s.). Peki ama o zaman ulus devlet dediğimiz mekanizmanın gerçekten ulusun çıkarlarını ya da tüm yurttaşların çıkarlarını temsil ettiğini söylemek mümkün müdür? Açıkça görünen odur ki ulus olarak tanımlanan kategoride kendi içinde sınıfsal olarak ayrılmakta ve egemen aslında bu içsel ayrımında Marx'ın ifadesiyle üretim araçlarına sahip olan sınıf olmaktadır. Devlet ise bu egemenin aracı kurumu niteliğindedir ve belki de tarihte ilk kez, ulus devlet ile iktidar ilişkileri bu denli gizli yürütülmüştür çünkü egemen aslında egemen olarak kendini açığa çıkarmamakta, egemen olarak var saydığı kategorinin içine saklanmaktadır. Bu durumun kendisi ise ulusallığın kendisine dayanılarak ister iç isterse dış ticari ilişkilerde fayda açığa çıkarmaktadır. Çünkü klasik iktisat ve liberal teori enternasyonalidir. Yani kuram tüm dünyaya yayılmak durumundadır. Diğer türlü, hem ülkeye hem de ticaret ile uğraşan diğer kesimlere maksimum fayda sağlayacak rasyonellik ortadan kalkacaktır.

Bu noktada ulusal tanımlamanın ulus devletlerin kapitalist dünya ekonomisini işleyişindeki işlevinin ne olduğuna bakmak gerekmektedir. Konu hakkında Wollestein oldukça açıklayıcı fikirler öne sürmektedir. Her şeyden önce merkez ve çevre olarak kutuplaşan dünyada ırkların varlığı, aşikar olarak kabul bulan bir açıklama olarak görülmekle birlikte, bu kategorilerin sayısı hatta herhangi bir sınıflandırma olgusu toplumsal bir karar olmaktadır. Bu karar dünyanın iş bölümü ile ilgilidir. Merkez-çevre kutuplaşması beyaz ve diğerleri olarak, ırkların renkleriyle de anlatılabilmektedir. Merkez ve çevre, farklılaşmış üretim maliyetleri yapılarıyla ilgilidir ve çevresel süreçler hammadde üretimiyle ilişkili olduğu ölçüde çevresel ürün yetiştirme koşulları ya da coğrafi yataklarla da ilgilidir. Bu kutuplaşmanın korunmasında siyasal süreçler rol oynamaktadır. Sınır geçişleri kontrolü, devletlerin fiili olarak kullandıkları en büyük gerçek güçlerinden birini oluşturmaktadır ve kutuplaşmada devletlerinin farklılığı, ayrı siyasal iç yapılar yaratma eğilimi taşımakta ve bu farklılık esneksel iş bölümünü sürdüren ve yöneten devletler arası eşitsiz sistemin koruyucusu haline gelmektedir. Ulus kavramlaştırması ise bir kez kurulduktan sonra kendini iç ve dış saldırı tehdidi altında bulan devletlerin kendini koruma stratejisi olarak iş görmektedir. Ulusal duygular geliştiği ölçüde tehdit azalmakta çünkü hükümet kendi isteği doğrultusunda bu duyguları yönlendirebilmektedir. Ancak bundan daha önemlisi, devletler arası sistemin

istikrarlı ama değişen bir kıdem sırasına sahip hiyerarşik bir sistem olmasının sonucunda bir devletin ulus olmamasının, onun hiyerarşik sıralamadaki yerinin değiştirilmesine direnme yada bunu destekleme oyununun dışında kalması demek olmasındadır. Çünkü o zaman bu devlet, devletler arası sistemin bir parçası olamayacaktır. Ulus yada millet, hiyerarşik düzenin yavaş fakat düzenli değişimi içinde devletler arası rekabeti ifade etmenin bir tarzı olarak ortaya çıkmış ve bundan dolayı ırksal sınıflandırmanın kalabalığına karşı, sistemde daha ayrıntılı avantajlar sağlamıştır. (Wollenstein: 1995; s.100-105).

Özetle söylemek gerekirse ırk kategorisi, çevre ve merkezi maliyet yapılarına bağlı olacak şekilde bir arada tutmaktayken, ulus kategorisi bireyleri bir arada tutacak bağları üretmektedir. Yaratılan ulusal bütünlük duygusu, bu bütünsel varlık için tehdit oluşturacak durumlar söz konusu olduğunda ortak bir tavır sergilemeye yönlendirilebilmektedirler. Böylelikle çevre-merkez ilişkilerinde hem birliği hem de ayrılığı ifadelendirebilmektedirler.

4. KAPİTALİZMDE KRİZ VE REFAH DEVLETİ

Kapitalizm, işleyişi itibariyle sürekli krizleri gündeme getirmektedir. Sermaye birikimine dayalı gelişim, bu birikimin daralması yada duraksaması durumunda konjenktürel veya yapısal krizler biçiminde kendini göstererek, bir takım dönüşümleri zorunlu kılmaktadır. Ancak krizin yapısal boyutta açığa çıkması, devlet gibi temel kurumlarında dönüşümünü ve yeniden yapılanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede 1929 krizi de yapısal bir kriz niteliği taşımasından dolayı devletin yeniden yapılanmasını getirmiştir.

Bu çerçevede, dönüşümlerin kavranılması için kapitalizmin krizlerinin çözömlenmesi gerekmektedir. Nitekim bu gereklilik 1929 krizinin ve getirilerinin anlaşılması içinde bir zorunluluktur. Dolayısıyla, çalışmanın bu aşamasında önce

kapitalizmin krizleri ve daha sonra 1929 krizi özelinde refah devletinin ortaya çıkışı tartışılacaktır.

4.1. Kapitalizmde Kriz

Kapitalizmin işleyişinde krizler iki temel biçimde ortaya çıkmaktadırlar. Bunlardan ilki, devrevi olarak sürüp giden konjonktürel krizler; diğeri ise kapitalizmin kendini yeniden biçimlendirmesini sağlayan yapısal krizlerdir. Krizin genel itibariyle istenilmeyen bir duruma atıf gibi görünmesine karşın, aslında sistemin kendisini yeniden yapılandırmasında oldukça işlevseldir.

Gouverneur, konjenktürel krizleri, bir konjonktür devresindeki arzın talepten fazla olduğu, geçici aşırı üretim durumu olarak tanımlamaktadır. Bunu, üretimin azalması ile durgunluk safhası izlemekte ve sonuçta toplam arzla toplam talep arasında yeniden denge kurulması sağlanmaktadır. Yapısal krizler ise, birikimin normal oluşumunu engelleyen temel sorunların mevcut olduğu durumdur. (Gouverneur: 1997; s.239)

Kapitalizmin içsel dinamikleri açısından krizler, beklenilmedik, “kötü” ve hatta istenilmeyen işleyişler değildir aslında. Çünkü sistemin kendi gelişimini tamamlaması noktasında krizler işlevsel olabilmektedir. Bir konjenktürel kriz evresinde, hem yeniden dengeyi oluşturan bir takım gelişmeler yaşanabilmekte hem de artan rekabet ortamında ayakta kalamayanın elimine edilmesi ve pazarın olanaklarından daha güçlü olanın daha fazla yararlanmasına imkan sağlanmaktadır. Yapısal krizlerde ise, sistem içinde köklü değişimler belirmektedir. Bu değişim, iktisat teorilerinde olduğu gibi, ideolojik söylemde ve devlet gibi kurumların işlevlerindeki farklılaşmalarda da kendisini ortaya koymaktadır. Kısaca kriz, “yol güzergahında bir kaza değildir. Tam tersine, özel girişime ve üreticiler arası rekabete dayalı bir toplumda ve her şeyden önce periyodik olarak bir kar oranını eski haline getirmenin bir aracıdır.” (Gouverneur: 1997; s.243)

Bu çerçevede genel olarak kapitalist gelişim sürecine bakıldığında, 1870'li yıllardan itibaren önemli değişikliklerin ortaya çıktığı göze çarpmaktadır. Daha önce liberalist tezlerin savunduğu serbestlik, hemen hemen hiçbir ülkede tam olarak yaşanmamış, özellikle Almanya ve İtalya gibi ülkelerde dış ticarete korumacı politikalar uygulanmış, kritik sektörler devlet teşvikleri verilmiş, devletlerin önemli alt yapı yatırımlarına girişmesi ve bazı sektörlerde devletin bizzat sınai işletmeler oluşturduğu gözlenmiştir. Ancak 1970'lerden itibaren, gelişen ülkeler, bazı sanayi dallarında serbestleşmeye gitmemiş ve korumacılığı sürdürmüşseler de dış ticarete serbestliği savunan ülkelerin sayısında bir artış ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi, kapitalizmin teknolojik gelişmelere paralel olarak genişlemesi, dolayısıyla geniş pazarlara duyulan ihtiyacın artması ve belirli aralıklarla talep yetersizliği veya arz fazlası sorunu ile karşılaşılması neticesinde yaşanan krizdir.

Krizin çözülmesi yönünde, kapitalist devletler arasında rekabet sertleşmiş, ciddi bir sömürge oluşturma yarışı başlamıştır. Sertleşen rekabet, teknolojik alandaki gelişmelere de hız kazandırmış, bu gelişmelerle elektrik, çelik, kimya gibi sektörler öne çıkmış ve özellikle en ücra köşelere kadar ulaşan demir yolları, sermayenin dolaşımına hız kazandırmıştır. Merkezileşen sermayenin elinde biriken fonlar finanslaşma sürecini de beraberinde getirmiştir. Ancak sermayenin bu denli rahat hareketine imkan veren tüm bu gelişmelere rağmen, onun geniş pazarlara olan ihtiyacı son bulmamış ve kapitalist devletler arasında, özellikle sömürgelerin ve yarı sömürgelerin kontrolü açısından kamplaşmalar belirlemiştir. Ve, 20. yy'ın başlamasıyla dünya kapitalizmi uzun sürecek derin bir iktisadi ve siyasal kriz içine girmiştir.

4.2. 1929 Krizinin Nedenleri

Krizin en önemli siyasi nedenleri, çeşitli devrim girişimleri, üretici güçleri tahrip eden ve sosyal çalkantılara sebep olan dünya savaşları ve batı dünyasında ortaya çıkan faşist rejimlerdir. İktisadi krizi doğuran faktör ise, altın standartlarına dayalı uluslararası finans sisteminin çöküşü olmuştur.

Krizi derinleştiren en önemli uluslararası etmen, 19. yüzyılın sonlarına doğru Pax Britanica'nın yıkılması olduğu söylenebilir. Gerçekten özellikle Almanya ve ABD'nin alternatif iktisadi güçler olarak ortaya çıkışı, İngiltere'nin öncülüğünde oluşturulan uluslararası iktisadi düzenin sorgulanır hale gelmesine yol açmıştır. Bu noktada sterlinin altın rezervine bağlanmasıyla oluşan altın standardına dayalı uluslararası finans sisteminin çöküşü, uluslararası iktisadi ilişkiler üzerinde onulmaz yaralar açmıştır (Kazgan:1995; s.25-28). Çünkü bu çöküşle birlikte, uluslararası ticarete istikrar sağlayan, ulusal paraların eşitlendiği bir eş değer olan İngiliz Sterlini'nin güvenilir para olmaktan çıkması, ulusal paraların değerlerinde yapılan aşırı oynamalarla birleşince, uluslararası ticaret büyük bir darbe yemiştir. Bu ise, uluslararası piyasaları istikrarsızlaştırarak, hem piyasaların genişlemesi sürecine dönemsel darbeler vurmuş, hem de dünya ekonomisinde talep boyutunda dalgalanmalara ve dönemsel gerilemelere neden olmuştur. Bütün bunların doğal sonucu olarak daha geniş piyasalara duyulan ihtiyaç, birbirine yakın güçlerin var olduğu koşullarında, uluslararası düzeyde bir işbirliği yerine bloklaşmalara yol açarak savaşları ortaya çıkarmış ve savaşlar da piyasaları yeniden istikrarsız kılmıştır. Bu bağlamda, kapitalizme uluslararası iktisadi ilişkiler açısından regülasyon sağlayacak yapılanmalara olan ihtiyaç son safhasına ulaşmıştır.

Krizin en önemli nedenlerinden biri de, elektrik ve telefon gibi yeni enerji kaynakları, ulaşım araçları ile özellikle içten yanmalı motorlar gibi yeni üretim teknolojileriyle birlikte yeni bir üretim sisteminin yani "yığın üretim sistemi" ya da "Fordizmin" ortaya çıkmasıdır (Kazgan:1995; s.27). 1900'lü yılların başında Henry Ford, T-model otomobil üretiminde, emek ve üretim araçlarını bir bant sistemi üzerinde yeniden organize ederek, o döneme göre, çok kısa sürede çok fazla ürün üretilmesini mümkün kılan ve bu yüzden Yeni-Smith'çi kuram tarafından kitlesel üretim olarak ifadelendirilen yeni tip bir firma organizasyonu yaratmıştır (Belek:1999; s.60-64). Bu üretim biçimi Fordizm'dir. Kitlesel üretim ya da yığın üretim ise; büyük ölçekli firmalar, dikey bütünleşme, ölçek ekonomileri, ayrıntılı iş bölümü, özel ve tek amaçlı makineler ve dar anlamda tanımlanmış (kafa-kol ayırımına dayalı) rutin bir işi sürekli yapan niteliksiz iş gücü ile karakterize edilmektedir. (Kumral vd.:1998; s.7). Ancak

böyle bir üretim, geniş ve istikrarlı pazarlara ihtiyaç duymaktadır ve dönemde ne ulusal, ne de uluslararası düzeyde, ekonomiye özellikle talep yönünden istikrar sağlayacak mekanizmalar bulunmamaktadır.

Kronikleşen krizler, dönemin hakim anlayışı olan liberal söylemlere güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Böylece, piyasalarda ortaya çıkan durgunluk, işsizlik ve enflasyon gibi önemli sorunların giderilmesi için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği düşüncesi belirmiştir.

4.3. Refah Devletinin Ortaya Çıkışı

1929'da ortaya çıkan kriz, yapısal bir kriz niteliği taşımaktadır. Krizin çözülmesini sağlayacak mekanizma ise, yeni bir yapılanma ile devlete yeni işlevler kazandırılması olacaktır. Bu doğrultuda, gerek bu dönüşümü sağlayacak politikaları gerekse geçerli iktisat kuramına alternatif olacak bir teoriyi Keynes üretmiştir. Keynes'in teorisi, süreklilik arz eden durgunluk ve işsizlik sorununa bir cevap niteliğinde olduğu gibi, devlete yüklediği ekonomiye talep artırıcı politikalar üretmesi görevi ile, Fordizm'e ihtiyaç duyduğu pazar koşullarının yaratılmasını olanaklı kılmaktadır.

Jessop'a göre, Fordizm'i ve refah devletini karakterize eden beş unsur bulunmaktadır. Bunlar;

Birincisi, emek süreçleri ve firma organizasyonu ile ilgilidir. Fordizm, emek süreci ve firma organizasyonunun ayırt edici bir tipini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle Fordizm, vasıfsız yoğun işçi emeği ve tek amaçlı makinelerle işleyen bir üretim bandı tekniğine dayalı kompleks dayanıklı tüketim mallarının yığın üretimini içerir. Bu ise, firmaların mikroekonomik esnekliğinin sınırlarına işaret eder. Yani Fordizm, "toplam talebin düzenli büyümesini sağlayacak, piyasalardaki belirsizliği ve dalgalanmaları azaltacak makro düzeyde kurumlar"a ihtiyaç duyar. Bu yüzden devlet,

emek piyasası politikaları yoluyla iç talebi geniş tutmaya ve piyasayı kendi haline bırakmayarak piyasa dalgalanmalarını hafifletmeye, arz ve talep dengesini korumaya yardım eder. Fordist firmaların ölçeğe göre artan getirilerden yararlanabilmesi için gerekli koşulları sağlar ve böylece onları yatırım yapmak için teşvik eder.

İkincisi, Fordizmin, ideal-tipik açıdan, göreceli olarak kapalı ekonomilerde makroekonomik büyümenin istikrarlı bir biçimini teşkil etmesidir. Bu biçim, yığın üretime, ölçek ekonomilerine dayanan verimlilik artışına, verimlilikle bağlantılı olarak artan gelirlere, artan ücretler nedeniyle artırılan yığın talebe, tam kapasite kullanımına bağlı olarak artan karlara ve yığın üretim ekipman ve tekniklerinin geliştirilmesinde yatırım artışına dayanmaktadır. Bu noktada devlet, sermaye ve tüketim malları endüstrilerini entegre eder, altyapı projelerine yatırımlar yapar, millileştirme ve şirket birleşmesi politikaları vasıtasıyla ölçek ekonomilerini ilerletir, konut ve ulaşım politikaları aracılığıyla Fordist yığın tüketimi teşvik eder, emek piyasaları ve kolektif pazarlık süreçlerinde aracılık ederek ve geliştirdiği sosyal güvenlik sistemi kanalıyla yığın tüketimin normlarını genelleştirir.

Üçüncüsü, Fordizm, iktisadi düzenlemenin bir sosyal biçimi olarak görülür. Bu ise, büyük anonim şirketlerde sahiplik ve kontrolün ayrılması, bürokratik firmalar, monopolcü fiyatlama, sendika onayı ve toplu iş sözleşmeleri, verimlilik artışına endeksli ücretler, efektif toplam talebi koruma yönelimli para emisyonu ve kredi politikaları, sosyal güvenlik sistemini, sağlık ve eğitimin kamusal bir hizmet haline dönüşmesini, Fordist büyüme biçimine uygun olan kolektif tüketim araçlarıyla altyapının sağlanmasına ve yığın tüketimin normlarının genelleştirilmesine yönelmiş devlet-sponsorluğunda sosyal yeniden üretimi, hem bireysel hem de sosyal ücret üzerine sermaye ve emek arasındaki çatışmaları yönetmede devlet müdahalelerini vb. içerir. Buradaki önemli bir nokta, emek ve sermaye arasındaki sosyal ortaklığın pekiştirilmesidir.

Dördüncüsü, Fordizm, standart, yığın mal ve hizmetlerin bürokratik büyük firmalar tarafından üretimi, çekirdek aile hane halkı tarafından tüketimi ile standart,

kollektif mal ve hizmetlerin bürokratik devlet yoluyla sağlanmasını içeren bir sosyal organizasyonun genel modeli olarak görülebilir. Son olarak Fordizm, yukarıdaki dört olası fenomenin birlikte varlığı, yapısal birleşimi, birlikte evrimi ve stratejik koordinasyonuna işaret eder. (Jessop: 1996; s.252-256)

Keynesyen refah devletinin en önemli özelliği, yalnızca ulusal düzeyde temel bir özne olarak ortaya çıkması değildir. Fakat aynı zamanda, uluslararası ekonomi açısından da temel bir özne olmasıdır. II. Dünya Savaşı sonrası “ekonomik düzen ulusal ekonomiler arasında artan bağımlılık ilişkilerine dayanmaktadır. Farklı ulusların karşılıklı bağımlılığına dayalı stratejik bir ilişkidir ve her zaman ulusal pazarın uluslararası arenada korunmasına ya da ayrılmasına yöneliktir. Yani uluslararası olaylar ulusal pazarlara doğrudan değil, ulusal politika ve proseslerin süzgecinden süzülerek (bیلardo topu ilişkisi) yansır. Yani, uluslararası ve ulusal politik alanları ayırır” (Barbaros: 2001,s.18).

Refah devletini ortaya çıkaran diğer bir faktör olarak savaş sonrası koşulları görmek mümkündür. II. Dünya Savaşı sonrası, ABD önderliğindeki gelişmiş kapitalist ülkeler, SSCB ve yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerin oluşturduğu birbirine benzer özelliklere sahip gerilimli üç bölge ortaya çıkmıştır. Bu gerilimin temeli, kapitalist ülkeler ile sosyalizme yönelen ülkeler arasındaki rekabette, üçüncü dünya ülkelerini kendi yanlarına çekme istemine dayanmaktadır. Bu noktada kapitalist devletin sosyal işlevler yüklenmesin bir anlamı da çekim merkezi olma özelliğini kazanacak olmasıdır.

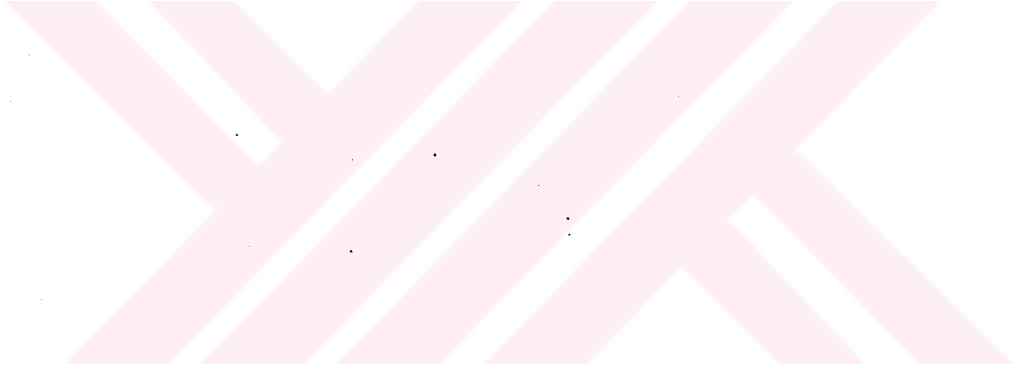
Savaşın yarattığı diğer bir durum, savaştan İngiltere başta olmak üzere, Almanya, Fransa ve Japonya gibi kapitalist ülkelerin tam bir yıkımla çıkmalarına karşılık, ABD’nin çok güçlü bir sınai, teknolojik, mali ve askeri üstünlükle çıkmış olmasıdır. Bu dönemde ABD, aynı zamanda muazzam bir üretim kapasitesine de sahiptir. 1945 yılında dünyadaki bütün mamul mal ihracatının %22’sini gerçekleştirirken, dünya katma değerinin %57’sini üretmekte ve yüksek ticaret fazlaları vermektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında ilk yıllarında ABD’nin verdiği bu yüksek ticaret fazlaları nedeniyle piyasalarda bir dolar darlığı oluşmasından korkulmuştur.

Ancak, ABD'nin verdiği ticaret fazlası yoluyla elinde biriken fonlar, Marshall yardımı ve borç verme şeklinde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere kaydırılarak eritilmiştir. Buna ABD'nin iç pazarını açması da eklenince, olası dolar kıtlığı sorunu hızla çözülerek, yabancı ülkeler kadar ABD için de sürdürülebilir bir yüksek büyüme olanağı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bahsi geçen fonların yeni kurulan devletlere yönlendirilmesiyle, bu devletlerin kapitalist kamp içinde kalması sağlanmıştır. Bu sürecin bir başka doğal sonucu, doların İngiliz sterlini yerine rezerv para haline gelmesidir (Elbette Büyük Savaş öncesi dönemde ve savaş sırasında altın rezervlerinin ABD'de toplanması da bir diğer önemli faktördür). ABD'nin bütün bunlara ek olarak, Avrupa ve Japonya'yı askeri ve nükleer şemsiyesi altına alabilecek bir askeri güce sahip olması ve alması, bu ülkeyi gelişmiş ülkeler içinde bir numaralı güç haline getirmiştir. (Beaud: 2003; s.234-235)

Tüm bu gelişmelerle birlikte dönemde, özellikle uluslararası düzeyde sistemin kendini yeniden kurmasını hedefleyen yeni kurumların oluşturulması da gerekmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında galip ülkeler bu doğrultuda geliştirdikleri yönelim ile 1944'te Bretton Woods'ta aldıkları kararlarla, bugün küreselleşmenin baş aktör kurumları olan IMF, DB ve DTÖ ünün temellerini atmışlardır. IMF'nin kuruluş amacı, uluslararası ticaretin yayılmasına ve dengeli büyümesine yardımcı olmak, sabit döviz kurunu denetlemek ve uluslararası ticaret yapılırken döviz değişimini kolaylaştırarak dünya ticaretini teşvik etmektir. Dünya bankası ,savaş sonrası harap olan ekonomileri, yeniden inşa etmek için kurulmuştu. Ayrıca üyelerden toplanan aidat ve uluslararası sermaye piyasalarından borçlarla finanse edilen banka, ticari bankalardan daha düşük kredilerle faiz sağlamayı hedeflemekteydi. 1994'te DTÖ'ne dönüşecek olan gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşmasının (GATT) amacı ise, uluslararası ticareti yönetecek bir kurallar dizgesi belirleyerek, ulusal ticaret sınırlamalarını azaltmak ve ikinci dünya savaşı öncesi ekonomiyi kösteklemiş olan ticaret politikasına son vermektir. (Ellwood:2002; s.27-33)

Sonuç olarak, fordist üretim sistemi, Keynesian politikalar ve uluslararası düzenleyici kurumlarla anlatılan refah devleti, tüm dünyada istikrarlı ve hızlı büyümenin gerçekleştiğı, işsizliğin azaldığı, enflasyonun düşük oranda seyrettiğı, refah düzeyinin arttığı "altın çağ" olarak anılmaktadır. Buna rağmen, kapitalizmin içsel

süreçleri gereği yeni krizler ve kurumsal düzeyde yeni yapılanmalar kaçınılmaz olmuştur. Bu çerçevede, II. Bölümde kapitalizmin son yapısal kriziyle beraber gelişen küreselleşme süreci ele alınacaktır.

II. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ANALİZİ

Küreselleşmenin ne olduğunu saptama çabası, teorik düzeyde oldukça sorunlu gözükmektedir. Her şeyden önce, kavramsal açılım nereden bakıldığına göre değişmektedir. Örneğin, küreselleşmenin merkez kapitalist ülkeler için ifadesi ile, üçüncü dünya ülkeleri açısından ifade ettiği anlam farklıdır. Benzer biçimde egemen ideolojik çözümlemeler ile, sistem karşıtı yorumlar küreselleşme sürecini farklı çözümlemektedirler. Bu doğrultuda ortaya çıkan kavramlar da farklı anlamlar yüklenerek sürecin okunmasını değiştirebilmektedir. Ayrıca küreselleşmenin ne zaman başladığından, “iyi” ya da “kötü” olarak yorumlanmasına, bu süreçte hangi tür kültürel öğenin değerlendirilmesin gerekli olup da hangileri üzerinde artık düşünmenin anlamsızlaştığına kadar pek çok düşünce birbirine karışmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede küreselleşme, AIDS gibi dünyayı ilgilendiren hastalıkların ortaya çıkışından, küresel siyasal hareketlerin yayılışına, çip teknolojisindeki gelişmelerle beraber uydu enformasyon sistemi ile dünya çapında bilgi akışından, dünya dilleri ve dinleri arasındaki karmaşık etkileşime, iktisadi düzeyde, sermaye akışının hızlanmasından, çok uluslu şirketlerin devingenliğine ve özellikle IMF, DB ve DTÖ gibi kuruluşlarla ticari hareketliliğin önündeki uluslararası engellerin kaldırılmasına, aynı zamanda kültürel çeşitlilikten, bir örneklemeye ya da küresel yerel gerilimi ile ulus devletin aşınmasına kadar oldukça geniş bir açılım ile algılanabilmektedir (Marshall: 1999; s.449-450).

Küreselleşme sürecinin ne zaman başladığına ilişkin karmaşa örneğin küreselleşmenin nüveleri olarak, süreci neotik öznenin yani batı felsefesinin Antik Yunan’da ortaya çıkışından, sömürgecilikle birlikte, 1600’lü yıllardan itibaren sanayi devrimini finanse eden kaynakların Avrupa’ya akışına ya da kapitalist ekonomik

sistemin kuruluşundan daha yaygın bir kanı ile 1970' lerdeki sistem krizine dek geniş bir zaman aralığı verilerek sürmektedir. Küreselleşme konusundaki ana tavırları ise: Küreselleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğu, ulus devletin ya da sistem karşıtı hareketlerin yapabileceği bir şey kalmadığını savlayan mutlak küreselleşmeci tavır; Küreselleşmenin dünyada ilk kez yaşanmadığını ve kapitalist sistemin bir uzantısı olduğu görüşü; küreselleşmenin bir abartı olduğu küresel bir durumdan ziyade dünyanın üç kutuplu bir hal aldığı tezi ile belirmektedir (Tonak: 2000).

Küreselleşme tartışmaları içinde ortaya çıkan tanımlamaların farklılaşmasını yaratan bir diğer etken de bu sürecin taraftarı olmak, süreci olumsuzlamak ya da ortaya çıkan yeni durumların ve dönüşümlerin ne olduğunu anlamak biçiminde ortaya çıkan ideolojik bakış açılarıdır. Bu çerçevede, küreselleşmenin kaynakları, itici gücü, tarihsel arka planı ve ortaya çıkardığı yeni siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşümler bağlamında değerlendirilmesi farklılaşmaktadır.

Yaygın sava göre küreselleşme; ulusal kültürlerin, ulusal ekonomilerin ve ulusal sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın büyük bölümünün küresel süreçler tarafından belirlendiği yeni bir biçimdir. Bu anlayışın merkezinde, yeni ve hızlı ekonomik küreselleşme fikri yatmaktadır. Aynı ulusal ekonomilerin ve dolayısıyla ulusal ekonomik yönetimin yerli stratejilerinin hızla geçerliliğini kaybettiği gerçek bir küresel ekonominin ortaya çıktığı ya da çıkma sürecinde olduğu öne sürülmektedir. Dünya ekonomisi ise, temel dinamikleri itibarıyla uluslararasılaşmış ve denetim dışı piyasa güçleri tarafından baskı altına alınmıştır. Temel ekonomik aktörleri ve değişim ajanları da hiçbir ulusal devlete tabi olmayan ve piyasa avantajlarının belirlediği yerlere yerleşen gerçek ulus ötesi şirketler olmaktadır (Hirst ve Thompson: 1996; s.26).

Bu görüşlerin hakim olduğu küreselleşmeci bakış, küreselleşme ile çok daha aktif hale gelen küresel piyasa mekanizmasının, ulus devletleri aşındırıp işlevsizleştirerek yerel politikalarının yerini aldığını savlamaktadır. Ancak buna, küreselleşmenin gerçek bir uygarlığın yaratıcısı olacağı, köklü değişimlerin yeni bir dünya düzenini yaratacağı fikri de eklenmektedir. Bu bakışa göre; ülkeler arasında kolaylaşan uluslararası iş birliği, teknolojik gelişmeler yardımıyla yayılan bilgi ve

iletişimin yarattığı evrensel bir kültürel birlik ve çıkar özdeşliği, bu uygarlığın temelini oluşturacaktır. Bu süreç yenidir ve gelişmektedir.

Kuşkucular olarak da tanımlanan küreselleşme karşıtı gruplar, yaşadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını iddia etmektedirler. Onlar için XIX. yy'da da önemli derecede mal ve para hareketi ortaya çıkmış, üstelik ulusal sınırlar bu günden çok daha gevşek olarak var olabilmıştır. Dolayısıyla bugünkü durum yüz yıl öncesine dönüşten başka bir şeyi anlatmamaktadır. Küreselleşme zamanın ideolojisidir ve refah devletini ortadan kaldırarak minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık baş vurduğu bir kavrama dönüşmüştür. Gerbier gibi bu düşüncenin bazı savunucuları, süreci kapitalizmin savaşı olmayan yeni işleyiş mantığı ya da jeo-ekonomik emperyalizm olarak değerlendirirken; Chomsky gibi düşünürler ise kar peşinde koşan mega işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı olarak değerlendirmektedirler*. Bununla birlikte gelişen bloklaşmalar, küreselleşmenin ara bir istasyonu değil, tam tersine küreselleşmeye alternatif oluşumlar olarak değerlendirilmelidirler. Kısaca dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. Yani küreselleşme, bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir. Son olarak, bu grupta yer alan görüşlere göre küreselleşme, sürecin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade bir ideolojik tutum olarak değerlendirilmektedir. (Bozkurt:2000; s.21-22)

Küreselleşme taraftarı ya da karşıtı olarak değerlendirmekten ziyade, bir dönüşüm süreci içinde olduğunu iddia eden diğer bir görüş, ne küreselleşmenin eskinin bir tekrarı ne de tam anlamıyla eski düzenin baş aşağı getirilmesi olarak değerlendirmemektir. Bu görüşün temsilcilerinden biri olarak sayabileceğimiz Giddens küreselleşmeyi, işlerin sürekli bir koordinasyonu için sürekli bir bilgi akışının gerçekleştiği, mal ve hizmet çeşitliliğinin dünyanın bütününe yayılan inanılmaz derecede karmaşıklaşan ekonomik ilişkilere bağlandığı ve tüm bunlara ek olarak fason

* Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Chomsky, N.,(2000), Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Metis Yayınları, İstanbul.

üretimin gelişimi ile üretim alanında da karşılıklı ilişkilerin yaygınlaştığı yeni bir toplumsal sistem olarak değerlendirmektedir. Dünya önemli bakımlardan, artık hemen herkesi etkileyen, gelişen karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bir sonucu olan tek bir toplumsal sistem haline gelmiştir. Ülkeler arasındaki sınırları aşan toplumsal, politik ve ekonomik bağlar, her bir ülkede yaşayanların kaderlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Küreselleşme süreçleri sanayileşmiş ülkelerde yaşayanlar için sayısız yararlar sağlamasına rağmen, insan yaşamını kuşatan temel sorunların küreselleşmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Artan ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılığa rağmen, küresel düzen eşitsizliklerle doludur ve farklı olduğu kadar, ortak kaygılara da sahip olan devletlerin oluşturduğu bir yapı söz konusudur. Yakın bir gelecekte ise devletlerin birbirleri ile çatışan çıkarlarının üstesinden gelecek politik bir yakınlaşma içinde olacıklarına dair bir işaret gözükmemektedir. Küreselleşmenin en önemli özelliklerinden biri, ne bir politik bütünleşme ne de uluslararası güç ve servet eşitsizliklerinin azaltılmasıyla el ele gitmemesidir. (Giddens:2000; s.65-68)

Görüldüğü üzere aynı olgu üzerinde bir birinden farklı görüşler süreci farklı okuyabilmektedirler. Bu durum aşağıdaki tabloda daha net biçimde görülebilmektedir.

KÜRESELLEŞMENİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI: ÜÇ EĞİLİM

	HİPER KÜRESELÇİLER	KUŞKUCULAR	DÖNÜŞÜMCÜLER
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, Geçmiş dönemden daha zayıf jeo-yönetişim	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1980'lerde olduğundan daha az karşılıklı bağlı	Yoğun ve derin (thick) Küreselleşme
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılandırılıyor
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri

Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güneyin marjinalleşmesi	Dünya düzenin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkarlar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsani eylemin çevresinin yeniden düzenlenmesi	Uluslar arasılaşma ve bölgeselleşme	Belirli mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar, Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık:küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletlerin sonu	Uluslar arasılaşma devletin kabûlü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor

(Held ve Mc Groow'dan akt: Bozkurt: 2000; s.24)

Benzer biçimde Koray, küreselleşmenin ne olduğuna ilişkin ortaya çıkan görüşleri birbirinden farklı üç temel grup içinde özetlemektedir.

“Teknolojik-Gerçekçi” olarak adlandırılan ilk grup; küreselleşmeyi, yalnızca öne çıkan verilerle ortaya koymak, bunu büyük ölçüde teknolojik gelişmelere bağlamak gibi bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu gruba göre, küreselleşme, teknoloji gibi, kendiliğinden ortaya çıkan yansız bir gelişme olarak sunulmaktadır. Bilgisayar ağırlıklı teknolojiler, kolaylaşan bilgi akışı ve iletişim, ucuzlayan ulaşım, sermaye akışını kolaylaştırmış ve şirketlerin küresel düzeyde bir ulaşım ağı kurmalarına yol açmıştır. Aynı zamanda artan iletişim, benzer yaşam ve tüketim alışkanlıkları edinilmesini sağlayarak dünyayı “küresel bir köye” dönüştürmüştür. Bu gelişmeler neticesinde bireyleri birbirine yaklaştıran kaçınılmaz, vazgeçilmez ve uzun dönemde tüm insanlığın yararına olacak bir gelişme sürecine girilmiştir.

Başka bir grup olarak “Neo-Liberal” görüş ise; hızlanan teknoloji ve artan üretimin piyasaların dışı açılmasını gerektirdiğini ve 1970 ortalarından buyana ülkelerin

bu pazar mantığına uyarak, ticareti serbestleştirmenin gerekleri doğrultusunda davranmaya başladığını iddia etmektedir. Bu nedenlerle Bretten Woods Anlaşması'nın ulusal devletlere belirli bir otonomi bırakan sistemi içinde, ulusal paranın korunması ve ithal ikameci politikalarla ulusal kalkınmanın sağlanması gibi önceliklerden, dış pazara açık büyüme eksenli bir ekonomi anlayışına geçilmiştir. Dolayısıyla korumacı politikalar kaldırılmış, dış ticaret teşvik edilmiş, para piyasaları serbestleştirilmiş, kısaca iç pazar ve talep yönlü politikalardan, dış pazar ve arz yönlü politikalara geçmek zorunlu olmuştur.

Son olarak “Neo-Marksist” yaklaşımı savunanların tezi ise; küreselleşmenin en az 500 yıl önce keşif gezileriyle başladığı ve arkasından emperyal gücün desteğiyle kapitalizme dayalı bir ekonomik sistem kurulduğu, bugün de küreselleşmenin, kapitalizmin gelişmesi, yayılması ve derinleşmesi anlamını taşıdığı yolundadır. Bu nedenle 20. yüzyılın sonlarında hız kazanan yeni küreselleşme sürecinin gerisindeki temel dürtü sınırlı dünya ticareti içinde sermaye birikimi sorunu yaşayan kapitalizmin pazarı ve tekelci yapıyı genişletme ihtiyacıdır. Bugün dünya, merkez ve çevre olarak hala iki kutuplu olma gerçeğini korumakta ve dünyadaki gelir eşitsizliği de artmış görünmektedir. Üstelik bu katmanlaşma kapitalizmin gelişmesi için de şarttır.

Küreselleşme süreci değerlendirildiğinde, gerçekten de gerek ülkeler arasında artan ticaret, gerek kapitalizmin gelişimi içinde ortaya çıkan kutuplaşmalar gerekse teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yayılcı algı (ya da yayılcı algının ortaya çıkardığı teknoloji) hiç de yeni bir gelişme olarak görünmemektedir. Örneğin küreselleşme daha çok ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi olarak yorumlandığında, bu sürecin 1860'lardan beri kıtalar arası piyasaları birbirine bağlayan denizaltı telgraf kabloları ile çoktandır yaşandığını söylemek mümkündür. (Hirst ve Thompson: 1996; s.8). 1600-1800 yılları arasında hesaplanması olanaksız oranda servet, sanayi devrimini finanse eden ana kaynak olarak Latin Amerika'dan Avrupa'ya aktarılmış ve 1860-1870'lere gelindiğinde dünya ticaretinde patlama yaşanmıştır. Yüzyıl önce küreselleşmenin çapı öyle büyüktür ki 1890'ların sonunda Kuzey'den Güney'e mal

transferi, 1990'ların sonunda olduğundan daha fazladır. (Ellenwood: 2002; s.14-16). Ya da örneğin İngiltere'nin dünya ticareti içindeki payı 1938'de ancak %14'ü bulmuşken, 1970'lerde bu pay %24 civarındadır. Bir başka açıdan bakıldığında bugün dünyanın %20'lik nüfusu üretimin %85'ine sahiptir ve 1870 ile 1985 arasındaki dönemde en zengin ile en fakir ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından fark, en az altı kat artmıştır. Yani iki kutuplu dünya oluşturulduğu andan itibaren eşitsizliği derinleştirerek süregelmiştir. (Koray: 2003; s.2)

Bu noktada küreselleşmenin ne olduğu ne olmadığının belirlenmesi ile de açıklanabilir durumdadır. Vilas'a göre, küreselleşmenin ne olduğuna dair altı yanlış görüş vardır. Bunlar: 1. Küreselleşme yeni bir olaydır; 2. Türdeş bir süreçtir; 3. Bu haliyle de türdeşleştirici bir süreçtir; 4. Küreselleşme evrensel ilerleme ve refahı getirecektir; 5. Ekonominin küreselleşmesi demokrasinin küreselleşmesinin yolunu açacaktır; 6. Küreselleşme devletin kademeli şekilde ortadan kalkmasını ya da hiç değilse önemini kaybetmesini sağlayacaktır. (Vilas: 1997; s.54)

Tüm bu tartışmalar değerlendirildiğinde, dünya küresinin tüm bireylerini ilgilendiren bir açılıma sahip olarak küreselleşmenin, yeni bir başlangıç olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yeni olan, 1970'lerden bu yana oldukça popüler bir kullanıma sahip küreselleşme kavramının, kapitalizmin kendini üretme güclüğü yani içine girdiği yapısal krizi aşma çabası olarak karşımıza çıktığıdır. Ancak kavramın iktisadi içeriği, aynı zamanda zorunlu kıldığı sosyo-politik düzenlemeleri beraberinde getirmektedir. Diğer yandan tüm düzenlemeleri katmerleyecek ideolojik söylemlerin üretimi ve kitlelerin "ikna"sının inşa edilmesi, yeni dünya düzeninin meşruiyetini sağlamada işlev yüklenecektir. Bugün dünyada sınırların kalktığı, ulus devletlerin aşıldığı, ekonomik kalkınma ile kitlelerin yaşam standartlarının yükseleceği, dünya ölçeğinde ortaya çıkarılan ve çıkarılacak olan insan haklarının güvenceye alınması, eşitliğin ve dahi özgürlüğün garantörlüğü küreselleşmenin failerince öne çıkarılan söylemlerin bir kaçıdır. Küreselleşmenin getireceği faydalar olarak değerlendirilen bu görüşlerin karşısında, bu söylenenlerin aksine ulus devletin sınırlarını kaldırmasından çok sermaye sınıfının bu sınırlardan beslendiği, yoksul kitleleri daha da yoksullaştırırken

geride kalanları ise daha da zenginleştirdiği yani varolan eşitsizlikleri derinleştirdiği, kısaca eşitlerin daha eşit özgürlerin daha özgür olacağı düşüncesi yer almaktadır. Bu çerçevede sürecin iyi okunması, kapitalizmin krizinin iyi çözümlenmesine bağlıdır.

1.1. 1970 Yapısal Krizi ve Nedenleri

1929 krizinin ardından gelişen ekonomik siyasal ve sosyal düzenlemelerin ardından otuz yıla yakın süre yaşanan “altın çağ”, doların altına çevrimine dayanan uluslararası finans sisteminin ardından yaşanan petrol fiyatlarındaki artışla birlikte kendini gösteren yeni bir krizle son bulmuştur. Bu yeni kriz, daha önceki krizlerden farklı olarak üretimde ve tüketimde yoğun ve uzun süreli bir durgunluk ile netleşmiştir. Keynesyan politikaların ciddi bir eleştirisine yol açan, durgunlukla birlikte görülen enflasyonu tanımlayan ve ilk kez bu dönemde belirginleşen “stagflasyon” krizin en özgün niteliğidir. Bu unsurlarla birlikte, artan işsizlik, büyüme hızlarında açığa çıkan düşüş gibi nedenler neticesinde 1970 krizi kapitalizmin son yapısal krizi olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası finans sisteminin ve petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı krizi Beaud şöyle özetlemektedir:

1. Her kapitalist ülkede 1950’li ve 1960’lı yıllarda geçerli büyüme şemasının aşınması, 1960’larda karlılığın düşmesi.
2. Artan dış pazar arayışı; dış pazar ve ihracatın artması; kapitalistler arası rekabetin keskinleşmesi.
3. Amerikan emperyalizminin yükümlülüklerinin ağırlaşması; doların ve uluslararası para sisteminin tartışma konuları haline gelmesi, altına bağımlılığa son verecek olan 1971 dolar krizi.
4. Amerika’nın Avrupalı ve Japon rakiplerine doları devalüe ederek ve petrol fiyatlarını yükselterek karşılık vermesi.
5. Savaş sonrası sömürgeciliğin tasfiye sürecinde, petrol üreticisi ülkelerin üretilen değerin bölüşülmesinde lehte sonuç alması.

6. Petrol fiyatlarında ki yükselişi sanayi ürün fiyatlarını artırarak ya da petrodolarları devreleyerek geri alma çabaları, petrol fiyatlarındaki önemli artış.
7. Diğer az gelişmiş ülkelerin “yeni uluslararası ekonomik düzen” talebi; özellikle üçüncü dünyanın sanayileşme talebi....ki bu gelişmiş kapitalist ülkelerde bazı sanayi sektörünün çıkışıyla gelişmektedir.
8. Böylece devam etmekte olan kriz: her bir ulusal kapitalizmin öncülüğünü de içerecek tarzda kapitalist birikim sürecine özgü çelişkilerden; başlıca kapitalist ülkeleri karşı karşıya getiren rekabet ve yarıştan; kapitalist ülkelerin tamamıyla, her bir ülkenin tarihi ve kaynaklarına özgü olmak üzere – Üçüncü Dünya ülkelerinin tamamı- her ülkenin özgünlüğüne göre, petrol üreticisi, diğer ham madde üreticiler, sanayileşmekte olanlar, stratejik önemi olanlar arasındaki çıkar çatışması, dahası antagonizmadan kaynaklanmaktadır. (Beaud: 2003; s.258-259)

Krizin zamanlaması ve şiddeti ülkeler arasında önemsiz farklılıklar göstermesine rağmen, kriz gelişmiş kapitalist ülkelerin tamamında etkilidir. 1970'lere kadar kapitalist ülkeler arasında ki gücü tartışılmaz olan ABD ekonomisinin, 1950 – 65 arasındaki ortalama yıllık büyüme ve işsizlik artış oranları yüzde olarak; sınai üretimde, 5.4, emek üretkenliğinde 3.4, işsizlikte 4.8, enflasyonda 2.3, ve gerçek ücretlerde 1.9 olarak gerçekleşmişken, 1973-81 aralığında bu oranlar sırasıyla, 2.8, 0.8, 6.7, 8.1, 0.5 oranlarına gelmiştir. (Taymaz: 1993; s.21). Enflasyon ve işsizlikte beliren artışlar, Japonya dahil olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerde de benzer biçimde seyretmektedir.

Tüm bunlarla birlikte kriz konusunda pek çok farklı nedenden bahsedilmektedir. Öncelikle krizi yaratan asıl unsur, kapitalizmin büyüme mantığının bizzat kendi önünü kesen bir engele dönüştüğü gerçeğidir. Bu durum değer ve artı değer üretiminin ve gerçekleşme koşullarının aşınması neticesinde ortaya çıkmıştır. (Beaud: 2003; s.249). Bu noktada diğer nedenler olarak: üçüncü sektördeki zayıf verimlilik; işçilerin teknik gelişme karşısında ortaya koydukları direnç; özellikle dayanıklı tüketim malları ve

giyim sektörlerinde ürünlerin görece doyuma ulaşmaları; taleplerde meydana gelen aşırı farklılaşma; ayrıntılı iş bölümü esasına göre yapılan örgütlenmenin iflası ve teknolojik yapının üretim sürecinde kendini yenileyememesi sıralanmaktadır (Gouverneur: 1997; s.253-255).

Üçüncü sektör olarak tanımlanan hizmet sektöründeki kriz, refah devletine bağlanmaktadır. Refah devleti anlayışıyla yaygınlaşan sosyal güvenlik kurumları, asgari ücret, işsizlik sigortası ile bireysel riskleri sosyalleştirmiş buna bağlı olarak tasarruflar azalmıştır. Bütçe açıkları, yüksek devlet harcamaları ve devletin yeniden dağıtım mekanizmalarına müdahale ederek ücretleri ve satın alma gücünü yükselttiği, tüketimin teşvik edildiği ve tüketici kredilerinin yaygınlaştığı genişlemeci politikalar ile geniş istikrarlı pazarlar oluşturulmaya çalışılmıştır. (Yentürk: 1993; s.44). 1970 yılına kadar verimlilik artışı ücretli tüketimin ve kamu harcamalarının hızlı artışı ve birikim için gerekli kar oranının da belirli bir düzeyde sürdürülmesi sayesinde birbirleriyle bağdaşır durumdadır. Fakat '70'den sonra verimlilik artışının yavaşlaması önceki dönemlerle bağdaşırılığı boşa çıkarmıştır. Artık kapitalizmin ikilemi; ya ücretli tüketimi ve kamu harcamaları sürdürülecek ve bu durumda kar oranı ve net kar yetersiz kalacak ya da ücretli tüketimi ve kamu harcamaları budanacak ve birikim için kullanılır yeterli kar yaratılacak biçimde özetlenebilir. (Gouverneur: 1997; s.257). Aynı zamanda, Fordist sistemin etkin olarak işlemesinde talep yönünü oluşturan geniş ve istikrarlı pazarların ve yüksek talebin oluşmasına katkıda bulunan refah devleti politikaları açık bütçe, yüksek devlet harcamaları ve geniş sosyal sigorta sistemi kar oranındaki düşüşün dolayısıyla krizin diğer bir faktörü olarak sayılmaktadır (Yentürk: 1993; s.45).

Üretim cephesinde ise, işçi sınıfının ücretleri yükseltmek üzere yaptığı basınç sonucu artan ücretlerin, satın alma gücünü yükseltmesine ve bu durumun büyümeyi desteklemesine karşın, kimi sektörlerde üretilen katma değer paylaşılmasında etkili olmak üzere sermayenin kar oranının düşürmesiyle sonuçlanmıştır. Aynı zamanda işçilerin üretimde, iş sürelerinde, işin bazı örgütlenmelerinde ortaya koydukları grev, işe gitmeme, işe ilgisizlik, özensizlik, defolu mal üretimi gibi etkenler krize neden olan unsurlardır.

Krize yol açan diğer bir etken olarak sayılan belirli sektörlerdeki ürünlerde yaşanan doyumun temel sebebi, ürünlerin niteliğinden kaynaklandığı gibi gelir düzeyi artan bireylerin farklı ürünlere talep eder olmalarına da bağlanmaktadır. Yığın üretimin ortaya çıkardığı tek tip ürünler tüketicinin farklılaşan taleplerinin karşılama yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte özellikle dayanıklı tüketim mallarında pazar genişlemesi, ancak ürünün yeni teknolojik donanıma sahip olmasına bağlı olmaktadır. Fakat Fordist üretim neticesinde ortaya çıkan seri mallar tüketicinin talebini karşılayarak, pazarı daraltmıştır. Örneğin kapitalist ülkelerde ulaşımdaki otomobil sayısı yüzde olarak 1947'de ABD'de 30.7, İngiltere'de 1.9, Fransa'da 1.5, Federal Almanya'da 0.2 ve Japonya'da 0.03 iken 1975'de bu oranlar sırasıyla 106.8, 14.2, 15.3, 17.9 ve 17.2'ye yükselmiştir. Bir başka örnek olarak Fransa'da dayanıklı tüketim mallarının işçi ailelerinde yaygınlığı konusunda ortaya konan istatistik verilere göre yüzde olarak 1975'de otomobil 73.6, televizyon 86.8, buzdolabı 91.3, çamaşır makinesi 77.1 düzeyinde yaygındır. (Beaud: 2003; s.246-247)

Bütün bu gelişmeler, krizin nedenleri konusunda açıklama yapan farklı kuramların farklı önem derecesi ile kabullendikleri göstergeler olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin yarattığı kriz konusunda ise yürütülen tartışmalar daha çok fordist üretim teknolojisinin, yeni teknolojik gelişmeler karşısındaki yetersizliği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Esnek uzmanlaşma kuramı 1970'lerde yaşanan krizi kitlesel üretime dayalı sınai gelişme tarzının krizi olarak görmektedir. Krizin nedenleri ise kitlesel üretimin egemen olduğu ve gelişmenin motoru olan dayanıklı tüketim malları sektörlerinde piyasanın doymaya başlaması ve talep artışının hızının düşmesi; geliri artan tüketicinin daha çeşitli mallar talep etmesi; ekonomilerin uluslararasılaşması, artan uluslararası rekabet ve petrol şokunun etkisiyle piyasalarda yaşanan belirsizlik ortamı, üretim artış oranlarındaki istikrarsızlık, kitlesel üretim için önemli engeller haline gelmiş olması biçiminde açıklanır. Benzer biçimde, teknolojik değişim sürecine ve teknolojik yeniliklere ağırlık veren tekno-ekonomik paradigmlar, krizin birincil nedenini, Fordist kitlesel üretimin sınırlarına varması ve bu tekno-ekonomik paradigmanın gelişme

olanaklarının tüketmesi ile açıklamaktadır. Krizin ikinci nedeni ise esnekliğe dayanan yeni paradigma ile mevcut ulusal ve uluslararası düzenleme rejimi arasındaki uyumsuzluktur. Yeni Marksist düzenleme okuluna göre de 1960'lara kadar yüksek artış oranı ile kar oranlarındaki düşmeyi engelleyen Fordizm'in, bu tarihlerden sonra kar oranlarındaki düşmeyi engelleyememesi krizin sebebi sayılacaktır. Ama Fordizm'in krizi temel olarak emek örgütlenme tarzının bir krizidir. (Taymaz: 1993; s.8-25)

Kitlesel üretim ve tüketime dayanan fordizmin krizinin hem modelin kendinden kaynaklanan içsel nedenler hem de dışsal nedenlerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. İçsel nedenlerin belirleyiciliği, bant üzerinde üretimin yoğunluğunun kayan bandın her aşamasına eşit dağılmamasından ortaya çıkmaktadır. Bandın kimi noktalarında boşluk doğarken diğer noktalarda bir yığılma yaşanabilmektedir. Ham maddelerin işlem görecekları noktaya gelmeleri için katedilen yolun uzunluğu ise zaman kaybına neden olmaktadır. Diğer bir içsel neden, yüksek hatalı üretimdir. Üretim ve kalite kontrolünün farklı kişiler tarafından gerçekleştirilmesi, hatalı ürüne ancak ürün tamamlandıktan sonra müdahale edilebilmesine sebep olmaktadır. Yüksek stok maliyetlerinin kaçınılmazlığı ise diğer bir sorun olarak belirlemektedir. Dışsal faktörler olarak refah devletinin yarattığı yüksek maliyetlerden söz etmek mümkündür. Refah devletinin kar oranlarını düşürücü etkisi sonucunda yüksek talebin oluşmasındaki müdahalesi terk edilmek durumunda kalındığında, Fordizm'in temel dayanaklarından biri olan standart mal talebi yapısı sorun olarak belirmiştir. Ayrıca fordist üretim modeli piyasadaki yeni talep yapısına uyum sağlamada yetersiz kalmıştır. (Özlü: 1996; s.126)

Kısaca fordizmin krizi daha önce saydığımız nedenlerle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Gerek ücretlerdeki artış neticesinde farklılaşan talepler ve kitlesel üretimin pazarı doyurucu etkisi, gerekse Japonya'da ortaya çıkarak tam zamanlı üretim olarak anılan yeni üretim tekniklerinin daha karlı ve talebi karşılamada etkin yapısının yarattığı basınç, Fordizm'in krizi olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte gelişen teknolojinin üretim araçlarının daha esnek çalışmasına imkan verecek yenilikler içermesi de yeni üretim modeli arayışını desteklemiştir.

1.2. Yapısal Krizin Sonuçları

Kapitalizmin bu son krizinin, sistemin kendi içsel metotlarıyla aşmasının olanaksızlaştığı fark edildiğinde, makro ölçekte yeni düzenlemeler kaçınılmaz olmuştur. Bu düzenlemeler, krizin her bir görünümüne ilişkin farklı ekonomik, siyasal ve ideolojik çözümleri içermektedir.

Daralan pazarlar uluslararası sermaye dolaşımının geliştirilmesine vesile olacaktır. Ancak Keynesyan politikalarla yürütülen korumacılığa dayanan politikalar, bu noktada kırılmak zorundadır. Böylece öncelikle hem merkez kapitalist ülkelerde hem de üçüncü dünyada ulusal sınırların aşılması zorlanacaktır. Ayrıca refah devletinin yarattığı maliyetler, devletin işlevsizleştirilmesini getirecek olan yeni düzenlemelerle aşılmaya çalışılacaktır. Böylece üçüncü sektörün yarattığı yük ve aynı zamanda sosyal haklar ve çalışma koşullarının getirdiği maliyetlerden kurtulma olasılığı da belirecektir.

Fordizm'in krizi ise post-fordist üretim biçimine geçilmesiyle yani esnek üretimle aşılabilecektir. Bir taraftan sürmekte olan Fordizm'le gerekli sektörlerdeki standart mal üretimi devam ettirilebilecekken, diğer yandan açılan ulusal sınırlar ile eski teknoloji transferinin sürmesi kolaylaşacak, dolayısıyla hem karlı sektörlerdeki sermayenin birikimi olduğu gibi sürececek hem de atıl teknolojilerden kurtulunacak, üstelik merkezde gelişen çevreci örgütlerin yarattığı gerilimden sıyrılmak kolaylaşacaktır. Ayrıca esnek üretime geçişle birlikte fordist üretimin içsel sorunları giderilecektir. Bununla birlikte esnekleşen üretimin yönetim yapısına yayılmasıyla ortaya çıkaracağı değişimler, emeğin çok fonksiyonlu kullanımını gündeme getirecektir.

Para piyasalarında ortaya çıkan krizler ise IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla üçüncü dünya ülkelerine dayatılan istikrar ve yapısal uyum programlarıyla giderilmeye çalışılacaktır. Bu durum aynı zamanda devlet politikalarının istendik düzenlemeleriyle yeniden şekillendirilmesi ve çok uluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılması konusunda işlevselleşecektir.

Bununla birlikte, ekonominin liberalleştirilmesi, mal ve hizmet ticaretleri önündeki engellerin kaldırılması doğrultusunda, DTÖ veya MAI gibi anlaşmalar çerçevesinde hız kazanacaktır. Aynı zamanda para piyasaları önündeki engellerin kaldırılması ile de reel yatırım alanları dışında finans sermayenin rahat hareketine imkan veren düzenlemeler gelişecektir. Son olarak ekonomik iş birliği blokları olarak AB, NAFTA, ASEAN gibi birliktelikler bu sürecin pekişmesinde etkinleşecektir.

1.3. Teknoloji ve Küreselleşme

Bütün dönemlerde önemli bir etkiye sahip olan teknoloji, artan bilgi birikimine paralel olarak çok ciddi bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmeyle teknoloji, küreselleşme sürecinin hız kazanmasında önemli bir rol yüklenmektedir. Teknolojik gelişmelerin, bilgi akışının süratli devinimini, yeni üretim araçlarını, üretim, emek ve taşımacılığın maliyetinin düşmesini sağlaması, bu etkin rolün açığa çıkmasında önemli unsurlar olarak görünmektedir.

Teknolojik gelişmeler her dönemde, üretimi bire bir etkileyebilmiştir. Bu etki verimlilik artışı, işin örgütlenmesi, emeğin konumu, pazarın genişlemesi gibi pek çok faktörü içine almaktadır. Yeni Schumpeterci yaklaşımların vurguladığı gibi, dönemsel olarak teknoloji, özgün etkilere sebep olmaktadır: Küçük ve sürekli yeniliklerde, toplamda birikimli etkisi oldukça önemli olsa dahi, her bir yeniliğin önemi oldukça düşüktür. Buna karşın radikal yenikler, AR-GE faaliyetlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkarak özellikle sektör bazında önemli olmaktadır. Fakat teknoloji sistemindeki değişiklikler, diğer ikisinden farklı olarak hem küçük ve sürekli yenilikleri hem de radikal yenilikleri kapsayarak örgütsel ve yönetsel yeniliklerin bir arada oluşuyla, ekonominin birden fazla sektörünü etkileyen veya yeni sanayilerin gelişmesine neden olan değişiklikleri belirleyebilmektedirler. Son olarak tekno-ekonomik paradigmaların değişmesi ise, bütün bir ekonomik faaliyet alanında etkide bulunabilmektedir. (Taymaz: 1993; s.14). Bu noktada, son dönemde ortaya çıkan teknolojik yeniklerin gerek

ekonomik faaliyetin gerek siyasal alanın gerekse sosyo-kültürel alanın küreselleşmesi üzerinde ciddi etkiler açığa çıkarmıştır.

Tarihsel süreç içinde devrim niteliğinde sağlanabileceğinden bahsedilen üç büyük teknolojik gelişme yaşanmıştır. Buhar makinesinin üretime uyarlanması biçimde tanımlanan ilk büyük teknolojik yeniliğin belirleyici ögesi, kullanılan enerji türüdür ve madenciliğin hızlı gelişimi neticesinde demir çelik üretiminin artmasına neden olarak metalden inşa edilen buharlı gemiler ve demir yollarının ortaya çıkışını hazırlamıştır. Sanayi devriminin oluşumunu hazırlayan bu gelişmenin ardından XIX. yy sonlarında kullanılan elektrik enerjisi ve bu gelişmeye eklenen kimya sanayiindeki büyük atılımla, üretilen enerjiyi ucuza mal etmek ve uzak mesafelere taşımak olanaklı hale gelmiştir. Enerjinin kolaylaşan nakli sanayileşmenin yayılması ve hız kazanmasını da kolaylaştırmıştır. Buhar makinesinin sabit ham madde kullanma ve ekipman zorunluluğuna karşın belirli bir merkezde diğerine göre çok daha ucuz, kolay ve bir merkezden diğerine çok daha hızlı biçiminde iletilen elektrik enerjisinin avantajları sanayileşmenin ve yayılımının açıklayıcı olmaktadır. Buna ek olarak elektrik enerjisinin kullanımı ile gecenin kullanımının eş zamanlı olarak açığa çıkışı, emeğin kullanımı dahil olmak üzere telgraf, telefon ve radyo gibi bilgiyi ve mesajları uzak mesafelere taşıyan iletişim alanında da gelişmeleri ardından sürüklemiştir. Kimya alanındaki gelişmeler ile sentetik maddelerin üretilmesi de sanayi devriminin önemli ivmelerinden biri haline dönüşmüştür. (Şaylan: 2003; s.160-162)

Görülebileceği üzere iki büyük teknolojik yenilik aşaması, doğal olarak üretim, emek ve taşımacılık gibi pek çok alanda sanayileşmenin hız kazanmasını aralamış ve iletişim alanındaki gelişmelerle birlikte dünyanın farklı bölgelerinin daha o dönemde birbirine bağlanmasına olanak tanımıştır. Bu durum elbette ticaret, mal üretimi gibi uluslararası ekonomik ilişkileri açığa çıkarması bakımından da önemlidir.

Benzer biçimde küreselleşmeyi belirleyen teknolojik gelişmeler de örgütsel yenilikler kadar ulaşım ve haberleşme maliyetlerini azaltan ve böylelikle uluslararası düzeyde ticaret yapılabilir mal ve hizmetlerin, hacim ve kapsamını genişletmesini hazırlamıştır (Bozkut: 2000; s.133). Bu durumu hazırlayan temel teknolojik gelişme

olarak, tek amaçlı makineler yerine genel amaçlı, programlanabilir otomasyon teknolojisi ile donanmış; değişik ürünleri tanıma değişik operasyonları ardarda yapma yeteneğine sahip mikro-elektronik teknolojiler ön plana çıkmaktadır. Bu teknolojiler, aşırı makineleşmeden tasarruf eden, makinelerin boş durma zamanını azaltan ve ürün esnekliğine elveren teknolojilerdir. Üretim hızını ve kaliteyi de artıran bu teknolojilerin sağladığı esneklik ve verimlilik artışı, yeniden yapılanma sürecinin en temel özelliklerinden biri olmaktadır (Yentürk:1993; s.586). Aynı zamanda mikro-elektronik teknoloji, bilgi iletişim hızını artırarak gerek ekonomik alanın yeniden örgütlenmesi gerekse kitle iletişim araçları yardımı ile kültürler aktarımların hız kazanmasına olanak tanımaktadır.

Üçüncü teknolojik devrim olarak da adlandırılan ve 1970 ve 1980'li yıllarda gerçekleşen buluşlar yada yenilikleri, mekanik ve elektronik sistemlerin elektronik sistemlere dönüşümü olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir. Entegre devreler ve yarı iletken maddelerin bulunuşu, bilgisayara dayalı yeni bir bilgi-iletişim ağının kapılarını aralamıştır. Böylece bilgiyi iletmek, bilgi toplamayı ve uygulamaya geçirmeyi otomatikleştirmek, hem doğrudan üretim alanına hem de yönetim ve karar verme sürecine sokulmuştur. Kısaca tekrar vurgulamak gerekirse bu son teknolojik gelişmelerin belirleyici ögesi, bilgi ve bilgiyi iletmek olmuştur. (Şaylan: 2003; s.162)

Günümüz teknolojik gelişmeleri ile bilimsel gelişmeler, birbirinden soyutlanamaz bir hale gelmiştir. Teknolojik gelişmeler ile bilimsel gelişmeler arasında sürekli artan bir içiçelik vardır. Daha önceki gelişmeler ile karşılaştırıldığında tek tek icatların sürüklediği bilimsel gelişmeler, bugün yerini bağımsız AR-GE birimlerince yapılan kolektif çalışmalar sonucunda ve daha organize bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Kaya: 1997; s.381). Küreselleşme süreci içinde değişik ülkeler arasındaki sanayileşme ve kalkınma farklarını meydana getiren çeşitli unsurlardan en belirleyici değişken olarak, bilim ve teknoloji seviyesi sayılabilmektedir. Bu çerçevede teknoloji, bilgi sanayiinin bir ürünüdür ve ürünün girdileri olarak araştırmacı insan gücü, AR-GE faaliyetlerine tahsis edilen fonlar ve teknik bilgi akımı gösterilmektedir (Ersungur: 1994; s.42)

Görüleceği üzere teknolojik gelişmeler bilgi-iletişim alanında getirdiği yeniliklerden karar alma sürecine, üretim araçlarının farklılaşmasına dolayısıyla üretim organizasyonuna, ulaşım ve özellikle bilgisayar ile bilginin sınırsız ulaşımına değin pek çok farklı alanı belirleyebilmiştir. Bu belirleme doğal olarak küreselleşme sürecinin hız kazanmasını açığa çıkarmıştır.

Öncelikli olarak ekonomik alanın küreselleşmesinde teknolojinin etkisini hem üretimin hem de finans alanının ivme kazanmasında görmek mümkün olmaktadır. Üretim alanında, teknolojik gelişmeye bağlı olarak üç temel ögeyi birbirinden ayırmak gerektirdiği açığa çıkmaktadır. Bunlardan ilki üretim alanı, diğeri ticaret ve sonuncusu da bizzat gelişen teknolojinin kendisinden kaynaklı etkiler olmaktadır.

Üretim alanında esnek üretime olanak tanıyan yeni gelişmeler, yatırımların farklı coğrafyalara dağıtılmasını beraberinde getirirken, aynı zamanda üretim biçiminin bir taraftan yerleştirirken diğeri taraftan net-work ile merkezi bir denetlemeyi ve karar almayı da olanaklı hale getirmektedir. Aynı zamanda emeğin niteliğini de dönüşüme uğratarak yeni teknolojileri kullanma becerisine sahip ve bilgi üretebilen dolayısıyla kol emeğinin yanı sıra bizzat kendi zihin güçlerini de üretime katan kalifiye bir iş gücüne gereksinimi zorunlu kılmaktadır. Diğeri taraftan da emek zamanını parçalayarak part-time çalışmalar ile işin zamansal ve mekansal bütünlüğünü de parçalayabilmektedir. Bu durum sendikal örgütlenmelerin kırılmasını kolaylaştırdığı gibi, organize olmuş emek taleplerinin gücünün, işin örgütlenmesindeki olası olumsuz sonuçlarını da ortadan kaldırabilmektedir. Bu durum özellikle tasfiye edilmeye çalışılan sosyal devletin ve neo liberal politik taleplerin işlerliğini güçlendirebilmektedir.

Teknolojik gelişmeler, ticari faaliyet alanında da etkisini ortaya koymaktadır. Bu durum, mamul malların ticarete konu olmasının yerine, ara malların satışını hızlandırmıştır. Aynı zamanda yeni teknolojiler kullanılarak üretilen ürünlerin pazardaki pazarlık avantajını da korumaktadır. Bilginin hızlı aktarımı ise pazar bağlantılarının ivedilikle gerçekleşmesinin, dolayısıyla ürünün pazarlanma hızının artışı sağlamıştır.

Son olarak teknoloji bizzat kendisi üzerinden ekonomik alanın aktörü haline dönüşebilmektedir. 1970'lerden sonra pek çok farklı alanda elde edilen bilgi ve bilginin teknolojiye uygulanımı ile muazzam bir hızda artan yeni teknolojiler, gelişmiş ülkelerin kontrolü altındadır. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler çok uluslu şirketleri kendi ülkelerine çekebilme amaçlarından biri olarak yeni gelişen teknolojileri görebilmektedirler. Kazgan'ın vurguladığı gibi teknoloji, gelişmiş merkez ülkelerin tekel gücü kullanmalarının başlıca kaynağı durumuna gelmiştir. Firmalar yeni teknoloji yaratıncaya kadar ellerindeki teknolojiyi diğer firmalara aktarmayarak, rekabeti önleyebilmektedirler. Ancak yeni teknoloji yaratıldığında, eskiyi çeşitli yollarla ve özellikle çok uluslu şirketler yoluyla geliştirmekte olan ülkelere satabilmektedirler. (Kazgan: 1995; s.33)

Finans alanında ise teknoloji, bilgi akış hızına bağlı olarak yatırımcıların anında bilgilenme ve yatırımlarını yönlendirebilme avantajını sağlayabilmektedir. Bu durum yatırımların anında yön değiştirebilmelerine, bir ülkeden diğerine hızlı bir kayışa yahut hisselerin bir anda elden çıkarılmasına kadar pek çok durumun yaratıcısı sayılabilir.

Siyasal alanın küreselleşmesi noktasında teknolojik gelişmeler, ekonomik alanda açığa çıkardığı gelişmeler sonucunda dolaylı olarak karar alma süreçlerini belirleyebilmektedir. Diğer taraftan gelişmişliğin ölçütü olarak sayılmaya başlanan bilgi ve teknoloji üretme kıstası içinde, ülkelerin birbiri ile rekabet edebilirliğinin ölçütü olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durumda bir ülkenin AR-GE faaliyetlerine vereceği destek ve teknolojiye ayıracağı pay, zorunlu hale gelmektedir. Diğer taraftan teknolojinin kültürel alandaki etkilerinin de benzer biçimde siyasi kararları şekillendirdiği söylenebilir.

Teknolojik gelişmenin kültürel alana olan etkilerini ise özellikle kitle iletişim alanında ortaya çıkan gelişmelerle açıklamak olası görülmektedir. Elendirme, bilgilendirme, yönlendirme gibi işlevlerde donatılmış kitle iletişim araçlarında tek yönlü bilgi akışının hız kazanması, bireylerin bir örneklemeye doğru gidişini hızlandırmaktadır.

Teknolojinin küreselleşme üzerinde açığa çıkan bu etkileri yanı sıra, teknolojiye bağlı bir uygarlığın handikaplarını da içinde taşımaktadır. Teknolojik bağımlılık yeni bir krizi açığa çıkarmaktadır. Tekno-şok olarak kavramlaştırılabilecek bu kriz, bilgi iletişim ağlarında açığa çıkabilecek bir aksaklık ya da her hangi bir teknolojik saldırı karşısında savunmasız görünmektedir. Bu durumda teknolojik gelişme ile paralel olarak yeni bir kriz noktası da küreselleşmiş olmaktadır.

Teknolojinin, küreselleşmeyi başlatan temel öge olarak tanımlanması abartılı bir yorum olsa bile, süreç üzerindeki belirleyici etkisi görmezden gelinemeyecek denli büyüktür. Yukarıda vurgulandığı üzere bu etkiler, hem ekonominin hem siyasal alanın hem de kültürel alanın küreselleşmesinde önemlidir.

2. EKONOMİK- SİYASAL VE KÜLTÜREL ALANLARIN KÜRESELLEŞMESİ

Küreselleşme yukarıda anlatılmak istendiği üzere, hayatın farklı alanlarını etkisi altına almış görünmektedir. Gerek ekonomik gerek siyasal gerekse sosyokültürel etkiler gelişen farklı küresel ajanların etkisi altında şekillendirilmektedir. Bir yandan gelişen teknoloji üretim biçimini, taşımacılığı, bilgi iletişim sistemlerini dönüştürerek bizzat üretimin küreselleşmesi önündeki engelleri kaldırırken, diğer yandan dünya yüzeyinde yaşanan tüm bireyleri yayılan bilgisayar ağı ve kitle iletişim araçları ile bir örnekletirebilmektedir. Uluslararası kuruluşların ulus devletler üzerindeki hakimiyetinin artması ile politik alanın küreselleşmesinden bahsetmek gereği açığa çıkarken, çok uluslu şirketlerin devingenliği ile de ekonomik alanın küreselleşmesinin gündeme geldiği görülmektedir.

Bu doğrultuda, ekonomik açıdan küreselleşme ticaret, finansal akımlar, teknoloji değişimi ile bilginin ve iş gücünün hareketliliği yoluyla dünya ekonomilerinin birbiri ile bütünleşmesi olarak tanımlanabilmektedir. Siyasal küreselleşme ise, siyasal sınırların bir devlete belirli bir toprak bütünlüğü üzerinde mutlak egemenlik sağlama gücünü yitirmesi; yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşimin artması; demokrasi, insan hakları

ve özgürlükler temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazanması; dil, din, etnik köken, bayrak vb. siyasal-kültürel semboller düzeyinde monolitik, tek tipçi bir yapıya dayanan ulus devletin önemini yitirmesi ve uluslararası üst kuruluşların öne çıkması olarak değerlendirilebilmektedir. Sosyo-kültürel küreselleşmede ise kültürler arası alışverişin hızlanması, sosyal ve kültürel sembollerin sınır ötesi tanınır hale gelmesi, kültür taşıyıcısı unsurların zevkler ve renklerin bir birine daha benzer hale gelmesi biçiminde özetlenmektedir. (Acar:2004; s.7)

2.1. Ekonominin Küreselleşmesi

Ekonomik açıdan küresel dinamiklerin iki temel konuda faaliyet alanına sahip olduğu söylenebilir; Bunlardan ilki üretim alanı diğeri ise finans alanıdır. Üretimin ya da finans alanının uluslararası işleyişinin yeni bir olgu olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak küreselleşme sürecinde bu iki alanın hızının ve niteliğinin farklılaştığı da ortadadır. Bu doğrultuda ekonominin küreselleşmesi; üretimin küreselleşmesi ve finansal alanın küreselleşmesi olarak iki başlık altında değerlendirilecektir.

2.1.1. Üretimin Küreselleşmesi ve Esnek üretim

Üretimin küreselleşmesi temel olarak, mal üretiminin belirli mekanlarla sınırlı kalmamasını ifade etmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte üretimin, düşük maliyetlerle sağlanabileceği bölgelere taşınabilir hale gelmesi, küreselleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda esnek üretim süreçleri önem kazanmaktadır.

Küresel üretim, üretim faktörünün elverişliliği ve fırsat maliyetleri dikkate alındığında üretimin belli aşamalarının değişik bölgelerde gerçekleştirilmesi biçiminde ortaya çıkan bir sistemdir. Artık üretim tüm dünyaya yönelik gerçekleştirilmektedir ve küresel pazarda ülkeler arasındaki maliyet farkları bir avantaj olarak kabul edilmektedir.

Şirketler sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak ve fason imalat yaparak üretim faaliyetlerini uluslararası alana taşımaktadırlar. Şirketlerin bulundukları ülkelerdeki maliyetlerin yükselmesi durumunda, üretimlerini düşük maliyetli diğer ülkelere kaydırmaları sağlanarak kar marjı yüksek tutulmuş olacağı gibi bu yolla teknoloji transferi de gerçekleşecektir. Üretimin küreselleşmesi, üretimde etkinlik ve verimlilik faktörlerini ön plana çıkararak uluslararası küresel bir rekabet ortamı yaratmıştır. Küreselleşen üretim sayesinde bir ülkede tasarımı yapılan bir ürünün, başka bir ülkede parçaları üretilmekte, üçüncü ülkede montajı yapılmakta, dördüncü bir ülkede satışa sunulabilmektedir. Bu durum milli gelir, ithalat ve ihracat gibi iktisadi büyüklüklerin ne kadarının hangi ülkenin hazinesine yazılacağına belirlenmesini de giderek güçleştirmektedir. (Acar:2004; s.3)

Çok uluslu şirketler küresel piyasalara açılırken, emek-yoğun mallar ya da bir nihai malın emek yoğun parçaları için ücretlerin daha düşük, sosyal giderlerin daha az ve işçi haklarının daha kısıtlı olduğu ülkeler tercih edilmektedir. Ancak mikro elektronik alanındaki gelişmelerin ardından üretimde emek payının giderek azalması, gelişmekte olan ülkelere bu amaçla yapılan dolaysız yatırımları daha da azaltmıştır. Buna karşın çevreci hareketlerin yükselişiyle, doğayı kirleten sanayiler, bu konuda yasal kısıtlamaları olmayan gelişmekte olan ülkeleri tercih edebilmektedirler. Bir başka açıdan gelişmekte olan ülkelere yönelen bu yatırımlar, eski teknolojinin getiri süresini uzatmak maksadıyla da yapılmaktadır. (Ay: 2002; s.72)

Birden fazla ulusal nüfuz sahasında, şubelere ve bağlı şirketlere sahip olan şirket olarak tanımlanan ve ekonomik avantajları doğrultusunda hareket eden şirketler çok uluslu şirket olarak tanımlanmaktadır. Maliyetleri yerel hükümetlerin ve vergi yükümlülerinin karşılayacağı, karşılaşılan olumsuz durumlarda ise bulundukları ülkelerden gitme tehdidi ile hem ücretleri hem de sosyal maliyetleri aşağı çekme avantajına sahip olduğu düşünülen çok uluslu şirketlerin varlığı, bir yandan küreselleşmiş ekonominin kontrol dışı güçlerinin egemenliği anlamına geldiği ve bu piyasadaki egemen güçlerin, ulusal düzenlemelerden kaçan bu şirketler olacağı varsayımına dayanmasına rağmen, diğer taraftan aslında gerçek çok uluslu şirketlerin

oldukça az olduğu ve bu şirketlerin varlıklarının üçte ikisinin ana bölge/ülkelerinde bulunduğu, mal ve hizmet satışlarının da yine üçte ikisinin ana bölge/ülkelerde gerçekleşmekte olduğu bilinmektedir. Kısaca çok uluslu şirketler ulusal zeminden hareket etmektedirler ve özellikle kendi ana bölge/ülke piyasalarını göz ardı edememektedirler. Çünkü bu şirketler hem ulusal hükümetlerden etkilenmekte hem de onları etkilemeye çalışmaktadırlar. (Hirst ve Thompson:1996; s.15-17)

Üretim alanının küreselleşmesinde daha önce tartışılmış olan fordist üretimin yarattığı kriz ve yeni teknolojik gelişmelerin getirisi olan yeni üretim araç ve tekniklerinin kullanımı, üretimin küreselleşmesine hız kazandıran temel unsur olarak sayılabilmektedir. Çok uluslu şirketlerin yatırım alanını ve biçimini genişletmeye imkan veren Post-fordist ya da esnek üretim olarak tanımlanan üretim biçimi üretimin küreselleşmenin anlaşılması noktasında önemli gözükmemektedir.

Fordizm, standart mal üretimi için oldukça etkin olmasına karşın, piyasadaki yeni üretim talebini karşılamada yetersiz kalmıştır. Rekabet stratejisi gereği firmalar farklı bir üretim yönetimi geliştirmeye yönelmişlerdir. Hall'ın söylediği gibi artık üretimde kilit sözcük esnekliktir; işletme ve makine aksamında, üretim ve emekte esneklik... (Hall: 1995)

Esnek üretimde eski üretim biçiminin tüm aksamaları giderilmeye çalışılmıştır: Makineler çok amaçlı hale getirilmiş, programlanabilir ve otomasyon teknolojisiyle donatılmıştır. Stoklar azaltılmış üretim süresizleştirilmiştir. Üretim tarihinde ilk kez post-fordist yapılanma sürecinde ürün tasarımı, stok kontrol, pazarlama, finans, yan sanayi ilişkileri gibi yönetim ve kontrol fonksiyonları "otomasyon" uygulamasının kapsamına girmiştir. (Özlü: 1996; s.122)

Bu üretim sisteminde bir firmanın rekabet gücü, ürün değişimine tepkinin hızlanması, güvenilir teslimat ve iyi kalite kontrolüne dayalıdır. Artık sorun, talebin karşılanması için hattın ne kadar hızlı çalıştığı ve bunu gerçekleştirmek için ne kadar işçi istihdam edilmesi gerektiğidir. Bu durum "esnek istihdam" stratejisini getirmiştir.

(Kumral vd.: 1998; s.9). Esnek istihdam konusunda iki tür esneklik söz konusudur. Bunlar: “fonksiyonel esneklik” ve “sayısal esneklik”tir. Fonksiyonel esneklik, değişen teknoloji, üretim yöntemleri ve iş hacimlerinin görevlerin istihdam durumuna göre ayarlanabilmesini ifade etmektedir. Bu grup sürekli istihdam edilen, yüksek ücretli, üretim sürecinin bütün bilgisine sahip, ürün tasarımı ve yenilenmesi sürecinde görev alan nitelikli iş gücüdür. Sayısal esneklik ise, firmanın iş gücünü dışsal dalgalanmalara göre adapte edebilme yeteneğini göstermektedir. (Menteş: 1998; s.161-162). Sayısal esneklik, fazla mesai, esnek zaman kullanımı, yeni vardiya şekilleri, part-time işçiler, geçici işçiler ve diğer işletmelere taşeron iş vermeyi içermektedir. Bu nedenle sayısal esneklikteki artış, taşeronluk ve firmalar arasındaki ilişkilerdeki artışı da beraberinde getirmektedir. (Kumral vd.: 1998; s.9)

Esnek üretimi karakterize eden bir kavram olarak taşeronluk, ana firmanın üretim sürecinin bir kısmındaki yükten, özellikle AR-GE faaliyetlerinden kurtararak yatırıma dönüşecek sürece kaynak tasarrufu yaratmaktadır. Böylelikle taşeronlaşma ana firmaya rekabet avantajı sağlamaktadır. Ayrıca taşeron firmaların çalışanlara düşük ücret vermeleri, ana firma için üretim maliyetlerinde önemli bir kazanca dönüşmektedir. Üstelik bu yolla ana firma çalışanların yönetime ilişkin problemlerinden de uzak kalmaktadır. Taşeron firmalar ise bu iş birliği sonucunda pazar garantisi elde etmektedirler. Bununla birlikte ana firmanın yeni teknoloji ve organizasyon tekniklerini elde edebilirliği, diğer küçük firmalarla rekabet edebilirliği artırmaktadır. Dolayısıyla bu noktada yenilik modelleri önem kazanmaktadır. Esnek üretimde rekabet güçlerini artırma, pazar payını genişletme, yenilik yaratma kapasitesine bağlıdır. Modern yenilik modeli, bilginin en temel kaynak, öğrenmenin en önemli süreç olduğu, aşağıdan yukarıya interaktif bir süreçtir (Kumral vd.: 1998).

Sonuç olarak esnek üretimle, Fordizm’in yarattığı sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Fordizm’den esnek üretime geçilmesi, fordizm’in ihtiyaç duyduğu kurumsal yapılanmalardan kurtulmanın bir aracına dönüşmüştür. Bunlardan biri hiç kuşkusuz devlet olacaktır. Yüksek talebin yaratılmasına vesile olacak araçları düzenleyen devlet böylelikle işlevsizleşecektir. Aynı zamanda fordist üretim için

gereken emek ile yeni üretim organizasyonunda kullanılan emeğin tanımlanışı birbirinden farklılaştığında, aslında örgütlenme biçiminden, emek zamanına ya da mekanına ilişkin pek çok yapıyı da parçalamış olmaktadır. Böylelikle çalışandan kaynaklanan kriz etkenleri de giderilecektir.

Emeğin parçalanmasıyla, hem zamanın esnek kullanımı ile tam zamanlı çalıştırma koşullarını ortaya çıkarak sürekli bir üretim hem de mekandaki parçalanma ile örgütlü emeğin yarattığı basıncın kırılması olası hale gelmiştir. Sendikaların yerini alan bireysel sözleşmeler bu durumunun pekiştireci olmaktadır. Bununla birlikte “kalite kontrol çemberleri” gibi yeni yönetim stratejilerinin belirlenmesi, işçinin işe olası müdahalelerini kendi kendilerine engelleyen bir dinamik geliştirmeye olanak tanımaktadır.

2.1.2. Finansal Alanın Küreselleşmesi

1970 ve 1980’lerde yoğun biçimde gözlemlenen finansın deregulasyonu ve piyasaların serbestleşmesi, özellikle mikro-elektronikteki gelişmelerle eklenerek sermaye akışında büyük bir hareketlenmeye neden olmuştur. Ülkelerin sermaye hareketleri önündeki engelleri azaltması ile dünya çapında yaşanan bu hareketlilik, döviz işlemleri hacminde de büyük bir sıçramaya neden olmuş ve özellikle kısa vadeli spekülatif yatırımlar uluslararası yatırım akışının en büyük bileşeni haline gelmiştir. Bilgisayar teknolojisi ise yatırımcıların döviz kurlarındaki çok küçük dalgalanmalardan anında kar edebilmelerini sağlamaktadır. Bu durum, finansal alanın özgün bir nitelikte yeniden şekillenmesini gündeme getirmiştir.

Küreselleşme dalgasının diğer dönemlerden en önemli ayırt edici özelliği, finansal sermayenin giderek üretici/sanayi sermayesinden bağımsızlaşarak kendi rasyonalitesi üzerinde yükselmesi olgusu olmuştur. Bu durumun belirleyicisi, dünya para ve mali piyasalarında reel bir malla –altın standardında- düzenlenmesine olanak tanıyan sabit kur sistemlerine dayalı Bretton-Woods sisteminin çöküşünün ardından,

yeni evrenin her hangi bir malla desteklenmeyen -karşılıksız- kağıt paraların nominal değişim hareketlerine dayalı olmasıdır. Genel ifade ile bu farklılık, ulusal pazarların değişim hadlerindeki belirsizlik ve bunun yarattığı spekülative olanaklarda yatmaktadır. (Yeldan:2003; s.436-438).

Sabit kur sisteminden, dalgalı kur sistemine geçiş 70' yıllarda oldukça olumlu olarak nitelendirilebilmiştir. Bunun nedenleri olarak öncelikle, merkez bankasının döviz arz ve talebini otomatik olarak dengeleyen para paritesinin hareketlerini hiç düşünmeden, para politikasını tamamen iç piyasaya yönelik olarak yürütebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle eğer politikanın enflasyonist ya da gevşek olduğu ortaya çıkarsa, faiz oranlarının düşürülmesi net sermaye çıkışını teşvik edecektir. Böylece döviz kurları değer kaybedecek, bu da uzun vadede enflasyonu telafi edecektir. Bir başka açıdan, bağımsız bir para politikasının avantajı, para arzını kontrol ederek her durumda mutlak önceliği enflasyona vermesidir. Dalgalı kurları iyileyen bir başka argüman da dış şok durumuna uyarlanma koşulları ile ilgilidir. Ödemeler dengesinde bir şok olduğunda, para değerinin düşme ihtimali, bütün uyarlamaları talep, üretim, emek gibi ekonominin reel değişkenlerine dayatmayı engellemekte, fiyat, ücret gibi nominal değişkenlerin döviz kurlarındaki değişime birdenbire uyarlanamadığı kadarıyla, aşırı rekabet artışı pazar paylaşımını ulusal arz lehinde değiştirecek, böylece baştaki şokun geriletici etkileri telafi edilecektir. Ancak, bu konuda söylenebilecek en hafif şey, 1973'ten beri belli başlı dövizlerin karşılıklı kurlarındaki hareketleri dikkate alındığında, bu istikrar kazandıran durumların şimdiye kadar pek görülmediğidir (Adda:2002; s.114-116).

Bello, finansal sermayenin ve dalgalı kura dayalı yeni sistemin istikrarsızlığını anlatan bu durumu, sermayeyi bir piyasadan diğerine kaydırarak; faiz oranlarındaki farklılardan yararlanarak, "gerçek" döviz değeri ile nominal döviz değeri arasındaki farklılıkları hedefleyerek, hisse fiyatlarını yapay olarak artırmak için hisse alıp satarak, küresel piyasanın mükemmel olmayan yanlarından kar elde edilmeye çalışılması olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla istikrarsızlık bu sistemin temel özelliği haline gelmektedir (Bello'dan akt. Ellwood: 2002; s.70).

Kısa dönem işlemlerinin uluslararası döviz kuru piyasalarındaki hacmi, günde bir trilyon dolardır ve bu miktar dış ticareti ve doğrudan yatırımları gölgede bırakmaktadır. Bu durum, piyasaların belli bir döviz kurunun aşağı veya yukarı hareket etmesine karar vermeleri halinde, başlıca merkez bankalarının bu döviz kurunu koruyacak rezervlere sahip olmamaları anlamına da gelmektedir. Ticaret yapan kesimler, düşük enflasyonu ve istikrarlı kamu politikalarını tercih etmektedirler. Çoğu merkez bankası yöneticisi ve ulusal ekonomik politika üreticisi benzer biçimde düşündüğünden, başlıca endüstri güçlerinin ulusal hükümetleri arasında bu konuda anlaşmazlık çıkmamaktadır. Ancak bu politikalar büyümeyi engellemekte ve başlıca finansal kuruluşların kısa dönemli çıkarlarını garantilemektedir (Hirst ve Thompson:1996; s.17).

Finansal alanın küreselleşmesinin yarattığı bir başka durum, yatırımı yapan yabancı sermayenin idari kontrole sahip olması anlamında gerçekleşen doğrudan yatırımların yerine – ki bugün bu yatırımların çoğu, şirketlerin devlet işletmelerini satın alması, yerel şirketlerden hisse alımı ve ya mali birleşmeler ve satın almalarından oluşmaktadır- yatırımların çoğu , her hangi bir kontrol ya da idari katılım olmaksızın yabancı kurumların çıkardıkları kıymetli kağıtlara getirileri nedeniyle sahip olunması anlamına gelen portföy yatırımlarıdır. Bu doğrultuda portföy yatırımcılarını fonların yatırıldığı ülkeye bağlayan zorunlulukların çok az olmasından, piyasalar açısından istikrarsızlık sürdürülmektedir. (Hirst ve Thompson:1996; s.67 ve Ellwood: 2002; s.58-59).

Finansal alan bu yeni boyutu ile ulusları birbirine daha bağımlı hale getirmiş görünmektedir. Herhangi bir ülkede gerçekleşen ve piyasaları etkileyeceği var sayılan bir durum, hem o ülke açısından bir krizi gündeme getirebilmekte hem de diğer ülke piyasalarını etkileyebilmektedir. Bu durum ulusal kontrollerin kaldırılarak serbestleştirilen piyasaların ve bu durumun yarattığı genel istikrarsızlığın bir sonucu sayılabilmektedir. Bu noktada finansal küreselleşmenin aynı zamanda krizlerin küreselleşmesini de beraberinde getirdiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Bu çerçevede genel olarak, tasarruf sahiplerine karşı yükümlülüklerini yerine getiremeyerek iflas eden bankaların mevduat sahiplerinin mağduriyetinin, milli gelirin yüzde 5-10'unu bulan kaynak transferiyle, bankaların kamusallaştırılması biçiminde çözmek söz konusu olduğunda banka krizleri ortaya çıkmaktadır. Döviz talebindeki hızlı bir artış, resmi rezervlerdeki erimeye rağmen durdurulamayarak, devalüasyona yol açması halinde ve döviz borçlusu olan yerli aktörlerle yerli paradan alacaklısı olan yabancı aktörlerin büyük zarara uğraması ise döviz krizlerini gündeme getirmektedir. Banka ve döviz krizlerinin üst üste binmesiyle de gerçek anlamda bir finansal bunalım açığa çıkmaktadır. Sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerin kaldırılması ve finansal serbestleşme, banka ve döviz krizlerinin birleşik bir hale gelmesinin ve kapsamlı finansal krizlerin patlak vermesinin ön koşuludur. Sermaye girişleriyle eş zamanlı kredi genişlemesi, "sürdürülemezlik" algılaması ile son bulmakta, sermaye kaçışları ve finansal daralmayla dibe vurmaktadır. Bu durum, ekonominin tüm reel değişkenlerini kapsamakta ve yatırım, üretim, istihdam, milli gelir düzeylerinde de dalgalanmalara yol açmaktadır. Nominal döviz kurunu donduran veya hedefleyen anti-enflasyonist program veya uygulamalar ise finansal kriz risklerini artırmaktadır. Buna karşılık, dış talebi gerileyen veya döviz getirmeyen alanlara dönük yanlış yatırımların dış kaynaklarla finansmanların krize katkısı göz ardı edilemeyecek derecededir. (Boratav: 2000; s.103-106).

Görüleceği gibi, finansal alanın küreselleşmesi, bir bütün olarak küreselleşme sürecinin en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Finansal serbesti, sermaye kesiminin paradan para kazanmasını sağlarken, bir yandan da ciddi krizleri peşinden sürüklemektedir. Bu durumu açığa çıkaran temel unsur ise, finans alanının kazandığı yeni boyutu ile, dünya piyasalarının birbirine çok daha fazla bağlanmış olmasıdır.

2.1.3. IMF, DB VE DTÖ

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Avrupa'da üretici güçleri büyük oranda tahrip etmiştir. Bu tahribatı gidermek, savaştan güçlenerek çıkan ABD için pazar daralmasını

engellemek anlamına gelecek, diğer ülkeler de yeniden yapılanabilecektir. Bu nedenle Bretton Woods kasabasında yapılan konferansta, küreselleşme sürecini belirleyecek kararlar alınmıştır.

1944 yılında gerçekleşen Bretton Woods sistemi, iki savaş arasında kötü işleyen altın standartlarının ulusal ekonomilere dayattığı dış kısıtlamaları engellemek amacını taşımaktadır. Temel hedef, ulusal bağımsızlığı güçlendirecek ve gelecekte olası krizleri önleyecek istikrarlı, iş birliğine dayanan bir para sistemi oluşturmaktır. Çünkü ulusların hem kendi belirledikleri politikaları uygulamak için esnekliğe hem de rekabetçi devalüasyonları engellemek için istikrara ihtiyacı vardır. Bu nedenle sabit döviz kuru sisteminin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu sistem; doların altına bağlanarak resmi değer alan sabit fakat ayarlanabilir bir sistemdir. Ancak Bretton Woods'un diğer bir önemi toplantıdan, Uluslar Arası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün imleyeni olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kurumlarının oluşturulmasıdır. (Hirst ve Thompson:1996; s.72 ve Ellwood: 2002; s.24).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından, zarar görmeyen hatta savaşlardan güçlenerek çıkan tek ülke ABD olmuştur. 1944'lerde ABD dünya altın rezervlerinin yarısından fazlasına sahiptir ve dolayısıyla altın karşısında parasının değerini koruyabilen tek ülke de ABD'dir. Sürdürebilir bir ekonomik faaliyet alanının ve ihtiyaç duyulan pazarların oluşması hem ABD hem de diğer ülkeler için zorunlu görünmektedir. Bu çerçevede mali krizlerin önlenmesi, istikrarlı bir para sisteminin oluşturulması, ticaretin yayılması ve dengeli büyümesi gerekmektedir. Ancak bu durumun oluşabilmesi de aslında savaş sonrasında tahrip olan üretici güçlerin ve ihtiyaç duyulan alt yapının ve aynı zamanda ticareti yönlendirecek kurallar dizgesinin oluşturulmasına bağlıdır. Bu nedenle Bretton Woods'tan çıkan kurumlar temelde bu işlevleri yerine getirecektir.

Bu doğrultuda IMF, uluslararası ticaretin yayılması ve dengeli büyümesine yardımcı olmak, yüksek reel gelir ve istihdam düzeyini özendirip sürdürmek, üyelerinin

Üretici kaynaklarını geliştirmek, beklenmedik ve n görülemeyen likidite sorunlarını çözmek, uluslararası ticaretteki aksamaları rtadan kaldırmak, sabit döviz kurunu denetlemek ve son olarak demeler dengesi tıkanıklıkları ile karşılaşan ülkelere bu tıkanıklıkları aşacak krediler açmakla görevli olacaktır (Başkaya:1994; s.149). 1950'lerde Dünya Bankası olarak tanımlanacak olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ise, üyelerden alınan aidat ve uluslararası sermaye piyasalarında alınan borçla finanse edilerek, üyelerine ticari bankalardan daha düşük faizle kredi sağlama yoluyla savaş sonrasında harap olan ekonomileri yeniden inşa etmeyi sağlamak için kurulmuştur. Dolayısıyla bankanın temel görevi; alt yapı yatırımlarına kredi sağlamaktır. Ticareti yönetecek kurallar dizgesinin saptanması görevi ise GATT ile belirlenmiştir. Gümrük tarifelerinin indirilmesi için yapılan görüşmelerin sonuncusu olan Uruguay görüşmelerinin ardından 1994'de GATT yerine Dünya Ticaret rgtnn (DT) kurulması kararlaştırılmış ve DT anlaşması, GATT'tan farklı olarak resmi statüsü olan resmi bir kuruluş olarak tanınmıştır ve GATT dahil olmak üzere, telekomünikasyon, bankacılık, yatırım, taşımacılık, sağlık ve evre gibi yüz altmış alanı içeren Hizmet Ticareti ve Genel Anlaşması da bu anlaşmalara eklenmiştir. (Ellwood: 2002; s.30-31). Bu kurumlar, aynı zamanda yan kurumlarla desteklenmiştir. Kurumların belirgin özelliklerinden biri de IMF'in başkanı daima Batı Avrupa kökenli, Dünya Bankası'nın ise ABD kökenli olmasıdır.

Hem mali piyasaların sabit kur olarak düzenlenmesi hem de Bretton Woods kurumları tarafından gerçekleştirilen uluslararası ekonomik yapılanma sayesinde, 1950'li yılların sonlarına değin, ülkelerin bütçe açıklarının ciddi düzeylere gelmesi nlenebilmiştir . Ancak sabit kur sisteminin işlerliği ABD'nin sistem içindeki yerini ve istikrarını korumasına bağlıdır. Bununla birlikte 1950'li yıllar, Avrupa'nın da artık toparlanmaya başladığı yıllardır.

Amerikan şirketlerinin başta Avrupa olmak üzere yurt dışına büyük yatırımlar yapması, Amerikan pazarlarının dış borçlanmayı teşvik edip ABD'de hesap amayı engelleyen yasayla tavana vuran faiz hadleri, Vietnam Savaşı'nın finansmanı Amerikan sermaye dengesinde açığın artmasına yol açan önemli etkenler olmuşlardır.. Bununla

birlikte petrol krizinin yol açtığı sorunların da etkisiyle, finans akışının düzeni derinden sarsılmıştır. Dışarı çıkan Amerikan sermayesi diğer sanayileşmiş ülkelerin finansman ihtiyacını aşınca sistemin istikrarsızlığı kendini göstermiştir. Bu durumun iki temel sonucu olduğunu söylemek mümkündür: Birincisi; Amerika'nın 1971'de tek yanlı bir kararla doların altına olan konvertibilitesini kaldırılması ve bunun akabinde gelen dolar devalüasyonları, istikrarlı bir hegomanya döneminin bitişini getirmiştir. İkincisi ise, OPEC 'in petrol fiyatlarını artırması sonucunda, bölgede yaklaşık 360 milyar dolarlık bir cari işlemler fazlası oluşması ve bu kaynakların yaklaşık yarısının Batı bankalarına aktarılması ve biriken likit hesapların orta ve uzun vadeli krediler olarak gelişmekte olan ülkelere verilmesidir. (Adda: 2002; s.102-106).

Avrupa pazarlarının 1973'ten sonra biriken aşırı likiditesi, bu pazarlara aracılık edenlerin mali tutumlarını da etkilemiştir. Bankalar tarafında, sırf mevduat almak için değil, potansiyel kredi alacak kişiler bulmak için de kıyasıya bir rekabet başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği temel ürünlerin dünya genelindeki yüksek fiyat seviyesi ve faiz oranlarının düşüklüğü ise borç almayı bir çok gelişmekte olan ülke için özellikle cazip kılmıştır. Aynı zamanda bu ticari bankaların, IMF ya da Dünya Bankası'nın yaptığı gibi denetime gerek duymaksızın, bağımsız devletlerin taahhütlerini yerine getireceklerinden kuşku duymadan verdikleri borç tutarının, nereye harcandığı konusunda çok az ilgili olmaları gelişmekte olan ülkeler için alınan krediyi çok daha cazip hale getirmekteydi. Oysa borç alınan fonlar, ihracat arzını artıracak ya da ithalatı azaltacak şekilde rant getiren yatırım projelerinin finansmanına tahsis edildiğinde (Güney Kore'deki gibi) "iyi", giren döviz (Şili'deki gibi) ithal ürünlerinin tüketimini artırdığında, devlet masraflarına (Nijerya'daki gibi), ordu masraflarına (Irak'daki gibi), rantabl olmayan yatırımlara ayrıldığında (Cezayir'deki gibi) ya da sermaye kaçışını artırdığında (Arjantin'deki gibi) "kötü" anlama gelmektedir. (Adda: 2002; s105-106).

Başlangıçta herkes bu durumdan memnun görünmektedir. Borç veren Merkez ülkeler memnundur çünkü hem kendi uluslararası bankaları ellerindeki fonları kredi olarak verecek bir alan bulmuş, karlılığını sürdürebilmiş; hem de gelişmekte olan ülkelerin Merkezden ithalat artışının hızı düşmüş olsa da hiç olmazsa durmamıştır.

Borç alan çevre ülkeler de memnundur, çünkü çok düşük, hatta bir ara reel olarak negatif faaiz hadlerinde bol kredi bulmuş, bol yatırım yapabilmiş ve büyümeyi sürdürebilmiş görünmektedirler; bu arada işlemlere aracılık eden bankalarda büyük kazanç sağlayabilmiştir. Bu durum 1970’li yıllardaki durgunluğun yoğun bir krize dönmesini önlemiştir. Ancak 1977’den itibaren , dünya reel faiz hadleri ve aleyhe dönen ticari hadler nedeniyle borç alan ülkeler, dış borçların faizlerini düzenli ödeyememenin başlattığı borç krizi ile sarsılmaya başlamışlardır. (Kazgan:1995; s.53-54)

Aşırı borç yüklü altına giren gelişmekte olan ülkeler, gerçekten borçlarını ödeyemezlerse dünya finans sistemi de çökmenin eşiğine gelmiş olacaktır. Bu noktada IMF ve DB’nın rollerinde bir değişimin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür: IMF ve DB artık klasik ve asli işlevlerinin dışına çıkarak bir bakıma çok uluslu ticari bankaların “icra memurları” niteliği kazanmışlardır. (Başkaya: 1997; s.47)

IMF’nin, beklenmedik arizi ödemeler dengesi tıkanıklıklarını gidermek için kredi açmakla tanımlanan işlevi, 1980’li yılların başından itibaren, zaten fon kaynakları uluslararası ticaretle orantılı olarak artmasından ve bununla birlikte sanayileşmiş ülkelerin artık bu kaynaklara hemen hemen hiç baş vurmamasından kaynaklı olarak genişlemiştir. Sanayileşmiş ülkelerin fonlara ihtiyaç duymamasına karşın az gelişmiş ülkeler aşırı borç yükünden kurtulmak için fonun açtığı kredileri kullanma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır. Üstelik az gelişmiş ülkelerin fonlardan yararlanma marjı da genişletilmiştir. Fonun oluşturulduğu ilk yıllarda “çekme hakları” kotaların en çok %125’ine kadar yükseltilebilirken, bu oran 1980’li yıllarda %600’e kadar çıkarılmış ve ödeme süreleri de uzatılmıştır. Ancak gerek fon kaynaklarından daha çok yararlanmak, gerekse borç ertelemek ve yeni kredi alabilmek için IMF tarafından önerilen politikalara “uyum sağlama” koşulu getirilmiştir. Uyum sağlama koşulu, fiyatlar, ücretler, vergiler, tasarruflar, yatırımlar, faiz oranları, kur politikaları, gelir dağılımı vb. pek çok talebi içerebilmektedir. Bu da IMF’nin borçlu ülkelerin ekonomik politikaların belirlenmesinde “anahtar” duruma gelmesini sağlamış ve sadece 1980-1984 aralığında 60’tan fazla ülke IMF’nin Stand-by anlaşmalarına uygun politikalar benimsemek durumunda kalmıştır (Başkaya:1994; s.149-151).

Bu noktada dikkat çeken, IMF'nin önerilerini şekillendiren uyum politikaları ile Neo-liberal söylemlerin birbirine yakınlığıdır. Bu söylem altında az gelişmiş ülkelere düşen görev, ulusal pazarlarını sermayeye açmak ve küreselleşen dünyaya ayak uyduracak reformları hayata geçirmektir. Böylelikle kalkınma stratejisi artık özgün sanayileşme hedefleri ya da özerk para, maliye, ticaret politikaları içermemekte, sadece basitleştirilmiş bir formüle indirgenmektedir: uluslararası sermayenin gereklerine uyum göstermek. Bu arada “ulus devlet” kavramı da yeniden yapılandırılmakta ve devletin teşkilatlandırılması uluslararası sermayenin gereklerine göre yeniden şekillendirilmektedir. (Yeldan:2003; s.429). Bu durumu oluşturan koşulların başında, neo-liberal savlar doğrultusunda uygulanacak politikaların ödemeler dengesindeki sorunları ortadan kaldıracağı, fiyatlarda istikrarı sağlayacağı, böylelikle ekonominin yeniden büyüme sürecine gireceği düşüncesi yatmaktadır.

IMF'nin Stand-by anlaşmaları aracılığı ile önerilen politikalar, DB tarafından önerilen “yapısal uyum” programlarıyla da desteklenmiştir. DB'nın yapısal uyum programı, özel ve kamu sektörünün karşılıklı ağırlığı, pazarın işlevi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, ihracatın özendirilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, desteklenme alımlarına son verilmesi, mukayeseli üstünlüklere dayalı bir büyüme stratejisi izlenmesi vb. öneriler içermektedir. DB'nın oluşturduğu bu standart yapısal uyum programı da az gelişmiş ülkelerin ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde büyük bir etkinlik sağlamıştır. IMF ve DB tarafından uygulanan politikaların geçerliliğine ilişkin üretilen teorik argümanlara karşın, uygulamaların pratikte görülen iki işlevi vardır: Birincisi; IMF, DB, özel ticari bankalara ve devletlere olan borçların düzenli ödenmesini sağlamak, ikincisi de az gelişmiş ülkelerin ihrac ürün fiyatlarını daha da düşürerek, kaynak transferlerini derinleştirmek. (Başkaya:1994; s.152).

1993 sonunda yedi yıl süren Uruguay görüşmeleri sonunda ortaya çıkan DTÖ ise, üyeler için uluslararası ticari ilişkilerin temel ilkelerini saptadığı gibi, bu ilkelere uyulmasının gözetilmesi ve taraflar arası uyuşmazlıklarda “yargıçlık” yapma yetkisiyle de donanmıştır. 1947'de ticari ilişkilerin giderek serbestleşmesini sağlamayı hedefleyen GATT, ABD'nin dünyanın en büyük ekonomik güç olarak varlığına karşın, savaşın

getirdiği yıkım nedeniyle, dönemin merkez ülkeleri olarak Batı Avrupa ve Japonya'yı, Sovyet tehdidine karşı güçlendirme gereğini göz önünde tutmuş, tarım ve hizmetler alanını kapsam dışı bırakarak, serbestleşmeyi sınai mamulleri ile sınırlamıştır. Ancak, DTÖ'nün oluşması ile birlikte tarım pazarlarının ithalata açılması, dokuma ve giyime uygulanan kotaların kaldırılması, tüm sınai mamullerinden alınan gümrük vergilerinin tamamı, elektronik ürünler üzerinden alınan vergilerin ise %50-%100 oranında indirilmesi ve patent ve telif hakların korunmaya alınması sağlanmıştır. Bu noktada alınan kararlar, kararı alanlar dışında kalan ülkeler için bir dayatma niteliği taşımakla birlikte, özellikle tarım alanının serbestleşmesi, az gelişmiş ülkeler açısından avantajlı görünmektedir. Buna karşın patent ve telif hakları kapsamında, bilgisayar programlarının 50 yıl, patentler ve telif haklarının 10-30 yıl arasında korunması konusunda alınan kararlar, az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin buluşlarını kullanarak yeni teknoloji ürünü mallar üretip rekabet alanına sokulmasını engellediği gibi, tarım ve dokuma alanında da biyo-teknolojinin gelişimi ile gelişmiş ülkelerin elde edecekleri kazançları da garantileyerek, azgelişmiş ülkelerin elde edecekleri bu avantajları kaybedecekleri gerçeğini açığa çıkarmaktadır. sonuç olarak, DTÖ'nün getirdiği bu serbestleşme, 2004 yılına kadar, dünya ticaretini %10 artırarak gelirde 260 milyar dolarlık artış sağlayacaktır. Bunun 80 milyarı Japonya'ya, 70 milyarı AB'ye, 75 milyarı ise ABD'ye gidecektir. Kalan 35 milyar dolar ise az gelişmiş ülkelere bırakılacaktır (Kazgan:1995; s.71-76).

Görüleceği üzere, gerek IMF ve DB'nın yeni işlevleri gerekse DTÖ'nün aldığı kararlar ekonominin küreselleşmesinde ciddi roller yüklenmişlerdir. Ancak yüklenilen bu roller, 1970'ler sonrasında açığa çıkan ekonomik durgunluk ve krizlerin yarattığı sorunlardan çıkışta gelişmiş ülkelerin lehine gelişmeleri peşinden sürüklerken, az gelişmiş ülkeler açısından, zorunlu kalınan "yapısal uyum ve istikrar" politikaları, neo-liberal görüşler ya da ticari serbestleşme kararları doğrultusunda dezavantaj yaratarak sürmektedir. Çünkü, IMF ve DB'ndan alınan krediler, önerilen programa koşut olarak, piyasaları serbestleştirip "dışa dönük büyüme" ya da "ithalat öncülüğünde büyüme" olarak anılan yeni bir ekonomik politikayı gündeme getirerek, kredilerin rekabet avantajı sağlayacak alanlarda yatırıma dönüşmemesini sürdürmekte, DTÖ kararları da

bu durumu pekiştirmektedir. Bununla birlikte serbestleşen ekonomi ise olası finansal krizleri sürekli canlı tutmaktadır. Dolayısıyla, Bretton Woods kurumlarının, gelişimin önünü açacağını savladıkları teorik argümanları henüz geçerliliğini kanıtlayamamıştır.

2.1.4. Ekonomik Bloklar

DTÖ gibi uluslararası kuruluşların dünya ölçeğinde küresel bir bütünleşme çabalarına karşın, bugün en kapsamlı ekonomik birlik olarak değerlendirebileceğimiz AB, NAFTA ve ASEAN'ın yanında 170'ten fazla bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır. Birbirinden farklı içerik ve kapsamlara sahip olan bu anlaşmalar çerçevesinde belirli bir blok içinde yer alan ülkelerin ekonomik kararları, küresel işleyiş yasalarının belirleyiciliğinden ziyade, bu bloğun ortak kararlarına tabiliği doğrultusunda belirginleşmektedir.

Avrupa Birliği, başlıca ticaret blokları arasında en gelişmiş ve en karmaşık yapıya örgüt olması açısından merkezi bir öneme sahiptir. Günümüzde dünya ekonomisine AB yanında Japonya ve NAFTA üçlüsü hakimdir ve bu ticaret blokları, bütün dünya ekonomisi için genel olarak kurumsallaşmış yönetim mekanizmaları -DTÖ- ile ulus-devletlerin ekonomik politikaları arasında önemli bir ara düzey oluşturmuş görünmektedirler (Hirst ve Thompson:1996; s.183).

Bölgesel bloklar, genel olarak, büyüme, ekonomik etkinlik, yatırım ve ticaretin zenginleştirilmesi konusunda oluşan çıkar birleşmeleridir. Küresel rekabet, bloklaşmanın oluşmasına katkı yapmaktadır, çünkü küresel pazarda tek bir ulus devlet olarak bu rekabete katılmaktansa, birleşmeler sayesinde elde edilen avantajlar dahilinde katılmak devletler açısından daha güvenli görünmektedir. Bölgesel bloklara üye ülkeler, birbirlerine yaptıkları ihracata konan kısıtlamaları kaldırdıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan mallar üye ülkelere ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edilerek, iç kaynaklar ihracata yönelik üretim için serbest kalabilmekte ve ihracat imkanlarının artmasıyla da ilk aşamada bölge içi ticaret daha sonra diğer bölgelerle yapılan ticaretin

liberalleşmesiyle, bölge dışı ticaret artabilmektedir. Ekonomik entegrasyon sonucu ölçek ekonomileri, ekonomik tamamlayıcılık, ekonomik gücün artması ve artan uluslararası pazarlara yönelik rekabetçi firmaların oluşturulması gibi pek çok avantaj elde edilmekte ve blok dışı ülkelerden ithalat azalırken blok içi ticaret hızla artmaktadır. Aynı zamanda bloklaşma ile birlikte elde edilen en önemli avantajlardan biri, küresel dünyadaki uluslar üstü kurumların politikalarının etkisi altında kalmadan, bu kurumların politikalarını yönlendirme gücünün elde edilebilir olmasıdır. Örneğin DTÖ kararlarında her üye ülkenin oy hakkı eşitlenmiş olsa da, AB'nin üye sayısı kadar ülke adına temsil hakkına sahip olması ve ABD'nin 3 üyeli NAFTA ve 17 üyeli APEC içinde yer alması DTÖ kararlarındaki etkinliğin bölgeselleşme ile ilintisi konusunda bir fikir verebilmektedir. (Ay: 2002; s.56-58)

Bugün uluslararasılaşmanın, öncelikle ve her şeyden çok gelişmiş kapitalist ekonomilerin karşılıklı iç içe geçmesini ve ancak ikincil olarak Kuzey-Güney değişiminin yayılmasını belirlediği söylenmelidir. Dünya ticaretindeki büyümenin ana etkeni AB tarafından teşvik edilen Avrupa içi değişimin yoğunlaşmasıdır. Bu nedenle bugün "Avrupa Ekonomi Bölgesi"nden söz edilebilmektedir. İkinci sırada ise dünya ekonomisinin üç merkezi arasındaki değişimin yoğunlaşması gelmektedir. Bu bölgeler ise kuşkusuz ABD, AB ve Japonya'dır. AB, ABD ve Japonya, ticari değişimin %60'ından çoğunu kendi aralarında gerçekleştirmektedirler ve Japonya ile ABD'nin dış ticaretinin gayri safi iç tüketimdeki payı, büyük ölçüde bu nedenle artmaktadır (Amin: 1993; s.36).

Gerek ticari ilişkilerin yoğunluğu gerekse uluslararası kurumlar karşısında etkinlik kazanma noktasında bloklaşma eğilimi, etkisini artırmaktadır. Bu etkinin konumuz açısından iki temel önemi söz konusudur: İlki gelişmekte olan ülkelerin, küreselleşme karşısında tutunabilmelerinin bir yolu olarak bloklaşma süreçlerine katılma eğilimi içinde olmaları; ikincisi ise bloklaşmanın küreselleşme sürecine etkisidir.

Gelişmekte Olan ülkelerin bloklar içinde yer alma eğilimlerine karşın, gelişmiş bir ülke ya da blokla imzalanacak bir serbest ticaret anlaşması bir takım sorunlar taşımaktadır. Öncelikle böyle bir anlaşma ile gelişmiş ülkenin yapması gereken maliyetler yükselmektedir. Çünkü emek yoğun ürünler ve tarım ürünleri sektörlerinin serbest ticarete dahil olması karşısında gelişmiş ülkeler, bu tip ürünlerin gelişmekte olan ülkeye ihracı için fazla şansları olmadığını gördüklerinden, bunu istemeyeceklerdir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülke, alt yapı eksiklikleri, ekonomideki makro denge sorunları ve etkin kaynak kullanımındaki aksamalar nedeniyle de gelişmiş ülke açısından risk teşkil edebilmektedir. Diğer yandan bölgesel hareketler, yalnızca bölgesel ticaret için gümrüklerin kaldırılması ile sınırlı kalmayıp, parasal birlik, borç ödemesi, ekonomik yardım, sermayenin serbest dolaşımı, teknoloji transferi gibi politik ve ekonomik reformlar için teknik asistanlık yapılmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede bloklara üyelik için, gelişmekte olan ülkelere bu tarz düzenlemeleri tamamlamaları istenmektedir. Ancak diğer yandan böyle bir bloklaşma, uluslararası arenada artan bir pazarlık gücü anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bloğun oluşturduğu çekim gücü birliğe dahil olunmasa bile düzenleme talepleriyle söz konusu olabilmektedir. Bir başka bakış ile gelişmiş ülke böyle bir birliğe ticari amaçlardan çok, borçların düzgün ödenmesini sağlamak gibi bir amaç içinde girebilmektedir. (Ay: 2002; s.63-75). Dolayısıyla gelişmekte olan bir ülkenin bir blok içinde yer alma talebi, ortak çıkarlar çerçevesinde oluşturulmuş bir yapının, yeni gelecek ülkenin bu çıkarları destekleyip desteklemeyeceği kararına bağlı olarak cevap bulmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülke açısından bloğa dahil olabilme olasılığı dahi blok tarafından istenilen talepleri karşılamayı anlamlı kılıyorsa, blok açısından bu durumun kendisi bile uluslararası rekabet için bir avantaja dönüştürülebilmektedir.

Gelişmiş ülkelerin, ekonominin küreselleşmesi yönünde almış oldukları kararların yanında oluşturdukları bölgesel bloklar, birbiri ile çelişik gibi görünmektedir. Serbestleşen piyasaların yaratacağı avantajlara yapılan vurgunun karşısında, bu süreçten maksimum düzeyde yararlanma doğrultusunda gerçekleştirilen bloklar bu çelişkiyi beslemekte ve küreselleşen bir dünyadan ziyade dünyanın üç kutuplu bir hal aldığı doğrultusunda gelişen tezlerin ileri sürülmesine neden olarak, küreselleşmeye alternatif

oluşumlar biçiminde değerlendirilebilmektedir. Bu görüşün karşısında ise, blokların küreselleşme yolundaki engellerin kalkması için bir basamak olduğu fikri yer almaktadır.

2.2. Siyasal Alanın Küreselleşmesi

1970'lerden sonra özellikle ekonominin küreselleşmesine hız kazandıran gelişmeler aynı zamanda siyasetin de küreselleşmesini zorunlu kılan gelişmeleri gündeme getirmiştir. Neo-liberal teori, hız kazanan çok uluslu şirketler, IMF, DB ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşların genişleyen ve değişen işlevleri ya da AB, NAFTA ve ASEAN gibi bölgeselleşmeler ya da ekonomik bloklar bu durumun açığa çıkmasında belirgin temel aktörler durumundadırlar. Ulus devletler artık karar alma süreçlerinde yalnızca iç politikalarının gereğini yerine getirmekten öte hem üye oldukları hem de üye olmayı planladıkları uluslararası kurumların ve blokların kararları doğrultusunda politika üretmeye yönelmişlerdir. Dünya genelinde yaşanan ciddi bir rekabet alanı söz konusu olduğundan bu durum kaçınılmaz olmuştur. Bu durumun sonucu ise ulus devletlerin aşındığı, önemini yitirdiği konusundaki görüşlerin belirginleşmesidir.

Siyasetin küreselleşmesinin, birbiri ile bağlantılı dört unsurla ilintili olarak gündeme geldiğini iddia etmek mümkündür. 1970'lerle birlikte kapitalizmin içine girdiği krizi aşma doğrultusunda geliştirilen neo-liberal söylemin teorileri çerçevesinde refah devleti anlayışından bir kopma yaşanması; çok uluslu şirketlerin uluslararası düzeyde yatırım alanlarına yönelmesi ve finansal serbestleşmenin yaşanması; IMF, DB ve DTÖ gibi kurumların gerek finansal alanda gerekse serbest ticaretin oluşması konusunda yarattıkları etki ve son olarak bölgeselleşme ile ticari çıkarların korunması yönünde oluşturulan blokların yarattığı etki, yönetim sistemlerinde karşılıklı artan bir bağıllılığı ve devletlerin bağımsız siyasal karar alma süreçlerini değiştirmiştir.

Neo-liberal görüş öncelikle, arz yönlü iktisat politikalarını teşvik etmektedir. Bu görüş temelinde, toplumsal bütünleşmenin inşa edilebilmesi için devletin, pazarın

gereklerine tabi olması gerekmektedir. Bu nedenle de devletin, sosyal hayat için gerekli olan kaynakların devlet eliyle üretilmesi projesinden vazgeçmesi, ekonomik faaliyet alanlarından çekilmesi gerekmektedir. Bu görüşe göre uluslar üstü iktisat sisteminin çarkları arasına sıkışan devlet, sermayenin rahat dolaşımına izin verecek düzenlemeleri yerine getirerek, kendisini alt- yapıyı düzenlemekle sınırlandırmalıdır. (Habermas: 2002; s.30-31). Bu görüşün yaşama geçirilmesi ile devletlerin, korumacı politikaları kaldırarak para piyasalarını serbestleştirmesi ve dış ticareti teşvik edici politikaları üretmeye başlaması söz konusu olmuştur. Ancak dış ticareti teşvik etmek için kaynakların sübvansiyonlara aktarılması ve sosyal alana ilişkin yatırımlardan vazgeçmesi, refah devletini oluşturan temel özelliklerinin de yitirilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka sonuç ise, serbestleşen piyasaların çok uluslu şirketler için açık bir pazar konumuna gelinmesine işaret etmesidir.

DTÖ ile gümrük duvarlarının indirilmesi ve özelleştirme politikaları ile iç tekellerin yıkılması sonucu firmaların önüne yeni ufuklar açılmaktadır. Artık sermaye, iş gücü ve fikirler ile firma içinde uluslar arası dolaşmaya başlamıştır ve hükümetler, firmaların birleşme stratejileri üzerinde belirleyici rol oynayacak kararlar almaktadırlar. Ticaret, entegre olan ekonomilerdeki temel unsur sayıldığından, hükümetler yerel firmaları daha çok dış ticaret yapmaları ve küresel endüstri politikaları yaratmaları için teşvik etmektedirler (Ay: 2002; s.72). bu durumun politik açıdan iki sonucu bulunmaktadır; birincisi benimsenen neo-liberal görüşler çerçevesinde refah devletinin tasfiyesi ile açığa çıkacak kaynakların sermayenin dış ticarete yönelmesi konusunda desteklenmesine ayrılacak politikaları üretmek, diğeri ise; piyasaların serbestleşmesi ile çok uluslu şirketlere açılan piyasaların bu şirketlerin ülkeden kaçmak yönündeki baskılarına karşı şirketleri içerde tutacak politikaların oluşturulma zorunluluğu. Aynı durum finansal serbestleşme için de geçerlidir: portföy yatırımlar, ya da faizlerin getirileri veya döviz kurlarında ki farklılıklardan yaratılan kazanç, bu alana yönelen yatırımların içerde tutulma zorunluluğunu dolayısıyla bu anlamda geliştirilecek politikaları peşinden sürüklemektedir.

Diğer yandan daha önce değinildiği üzere, iç ya da dış borç yükü altında olan devletler bu borçlardan kurtulmak üzere IMF ve DB'na bankasına baş vurmaktadırlar. Bu durum, söz konusu kurumlarca devlete önerilen “yapısal uyum ve istikrar” programlarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yine politikalar uluslararası kurumların belirleyiciliği doğrultusunda şekillenmektedir.

Blokların yarattığı etki ise özellikle, ticaretin bu bölgelerde yoğunlaşması sonucunda bölgelerin bir çekim merkezi haline gelmesi ve güçlü ekonomik birimler olarak uluslararası piyasaları ve karar mekanizmalarını belirleyebilme özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bloklar bir ülke ile geliştirilecek ticari ilişkilerin şekli konusunda güçlü bir etkiye sahiptirler. Konulabilecek ambargolar, piyasaları etkileyebilecek kararlar siyasal politikalın üretilmesinde bağımlılıkların artmasına zemin hazırlarken, bloklara dahil olma koşullarının içerdiği düzenlemeler de bağımsız politikaların üretilmesini kettirmektedir. Bu çerçevede özellikle en güçlü blok olarak sayılan AB'ye üye olma kriterleri konu için açıklayıcı olacaktır.

AT'den AB'ye evrilme sürecini belirleyen Maastricht Anlaşması sonunda yeniden düzenlenen tam üyelik için gerekli şartlar, Kopenhag Kriterleri olarak belirlenmiştir. Buna göre üye olacak ülkenin, siyasi kriterler çerçevesinde; demokrasinin güvence altına alındığı istikrarlı bir kurumsal yapı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygı, ekonomik kriterler çerçevesinde; iyi işleyen bir pazar ekonomisi ile AB içindeki güçlerine ve rekabet baskısına karşı koyabilme kapasitesi, topluluk müktesebatına uyum çerçevesinde; AB'nin çeşitli siyasi, parasal, ekonomik hedeflerine bağlılık kriterlerine uyum sağlayacak seviyede olması gerekmektedir. AB'nin Doğu'ya genişlemesi doğrultunda aldığı kararla birlikte netleşen bu kriterler, siyasi anlamda, çoğulcu demokratik rejim, kuvvetler ayrımı, insan hakları ve temel haklar konusundaki bir güvenceden hareket etmekteyken, ekonomik kriterlerin nasıl yerine getirileceği konusunda hukuki bir çerçeve olmamasına rağmen, işleyen pazar ekonomisi tanımını açıklamak için geliştirilen, pazara giriş-çıkışların kolaylığı, rekabeti engelleyici unsur ve mevzuatın bulunmaması, serbest girişimin önünün açık olması, kamu mülkiyetinde olan işletmeler ile özel mülkiyetteki işletmeler arasında fark

gözetilmemesi, ticaretin engellemeye maruz kalmaksızın yapılabilmesi gibi ilkelerden hareket edilebilmektedir. (Karluk:2003; s.94-95). Görüleceği üzere böyle bir birliktelik içinde yer almak istenmesi demek, siyasal anlamda alınan kararların tek başına ülke içi şartların gözetilerek karar almanın mümkün olamayacağı anlamına gelecektir. Bu kriterler bir taraftan da AB kararları ile küresel bütünleşme yolundaki karar ve kurumların kesişimini örneklemektedir.

Tüm bu gelişmeler karşısında, bir devletin mutlak egemenlik gücünü yitirmeye doğru bir gidişin belirginleştiği, yönetim sistemlerinde karşılıklı etkileşimin arttığı, demokrasi insan hakları ve özgürlüğü temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazandığı kısaca siyasetin küreselleştiği söylenebilmektedir. Ancak siyasetin küreselleştiği doğrultusundaki bu savların ulus-devleti ortadan kaldırdığı ve tam anlamıyla bütünleşmiş dünyaya doğru gidildiği doğrultusundaki tezler tartışmaya açık görünmektedir. Tartışma, küreselleşme - ulus devlet gerilimi başlığı altında değerlendirilecektir.

2.3. Kültürel Alanın Küreselleşmesi

Ekonomik ve siyasal alanda ortaya çıkan yeni gelişmeler kültürel alanın küreselleşmesini de beraberinde getirmiştir. Bu konuda öncelikli olarak teknolojik gelişmelerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Mikroelektronik alanındaki gelişmelerin uydu bağlantılı iletişime olanak tanınmasıyla, yerkürenin tüm bireyleri birbiri ile ilişkilenecek bir bağ ile örülmüştür. Aynı zamanda, siyasal ve ekonomik kararlar, tüm bireyleri benzer sorunlar ya da gelişmeler içine iterek ortak duygulanımları yaratması bakımından da kültürel bir küreselleşmenin yaşandığını iddia etmek mümkün görünmektedir. Benzer biçimde küresel oluşumlara tepkiler ya da destekler de kültürel alanın küreselleşmesi olarak yorumlanabilmektedir. Doğal olarak küreselleşme tüm dünyayı içine alan bir takım düzenlemeleri içerdiğinden bu süreçten tüm bireylerde etkilenmektedir.

Mikroelektronik gelişmeler neticesinde uydu yayınları, bilgisayar ağları gibi kanallarla bilgiler anında dolaşıma sunulabilmektedir. Ancak elbette bilgi akışı, teknolojiyi denetleme gücü gelişmiş devletlerin tekelinde olmaktadır. Bilgi akışı konusunda diğer bir denetleme mekanizması ise özellikle kitle iletişim araçları ile geniş bir yayılıma sahip alanlarda bu araçları kullanabilecek sermaye tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum bilgi akışının büyük oranda tek taraflılaşmasını gündeme getirmektedir. Kitleli yayınlar ise bireylerin, en mahrem alanlarına kadar sokularak, düşünsel ve duygusal hayatlarını belirleyebilecek kadar güçlenmişlerdir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, bireyler daha çok birbirine benzemektedir. Bilgisayar kullanımı bilgiye erişimin ve çok yönlü bilgi akışının garantörü olarak görünmesine karşın, gerek teknoloji kullanımı bilgisinden yoksunluk, gerek teknolojiye ulaşım zorluğu, gerekse kitle iletişim araçları ile bir birine benzemeye başlayan bireylerin alternatif bilgiye ulaşma konusundaki isteksizliği gibi sebeplerle bu garantörlüğün işlediğini iddia etmek zor görünmektedir.

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği sosyal, siyasal ve ekonomik düzenlemeler de kültürün küreselleşmesi konusunda önem arz etmektedir. Sosyal devletin aşındırılması ile tüm dünya bireyleri daha önce sahip oldukları sosyal güvenliklerden yavaş yavaş yoksun bırakılmaktadırlar. Farklı sınıflar arasında ortaya çıkan dengesiz gelir dağılımı, işsizlik, sağlık sorunları ve benzeri pek çok alanda bireylerin yaşadığı sıkıntılar da küreselleştiği gibi bu konulara verilen kültürel tepkiler de küreselleşmektedir.

3. KÜRESELLEŞME-ULUS DEVLET GERİLİMİ

1970'lerden sonra uluslararası ilişkilerin aldığı yeni duruma istinaden bir birinden farklı üç görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin ilki; bu yeni sürecin ulusal oluşumları ortadan kaldırarak tüm dünyanın bütünleşmesini ifade eden küreselleşmeye doğru gideceği, ikincisi; bu sürecin ulus devletlerin varlığını ortadan kaldırabilecek bir gelişimi yaratamayacağı ve ulus-devletlerin mevcut yapıları ile korunacağı, sonuncusu ise; dünyanın bu gelişmelerle birlikte üç kutuplu bir hal aldığıdır.

Buraya kadar yürütölmeye çalışılan tartişmalar çerçevesinde her şeyden önce 1970'lerden sonra ortaya çıkan gelişmelerin ister daha önce yaşanılmış isterse yeni yaşanılıyorsa olsun, gerek çok uluslu şirketlerin hız kazanan hareketleri, gerek piyasaların serbestleştirilmesi gerekse uluslararası kurumların varlığı ile bir takım yeni koşulları ortaya çıkardığı açıktır. Yine bu süreç içinde oluşan blokların varlığı ve bu sürecin bloklar için ekonomik gelişimin kapısını araladığı da ortadır. Ulus-devletler açısından ise söylenmesi gereken öncelikle hala "var" oldukları ve belirleyiciliklerinin srdğdr. Ancak, görünen odur ki, süreç içinde daha önceden tanımlanmış işlevleri aşınmıştır ve şimdiki varlıklarını yeni bir takım işlevlerle sürdürebilmektedirler. Bu noktada küreselleşme gibi henüz tamamlanmamış bir süreç içinde ulus-devletler, blokların alacağı konum ya da bütünleşmiş bir dünyanın ortaya çıkacağı hakkında olgusal bir saptama yapabilmekten çok, geleceğe dair bir takım öngörülerde bulunulabilmektedir.

3.1. Bloklar

Küreselleşme, iddialara konu olduğu gibi tam anlamı ile bütünleşmiş bir dünyayı tanımlayan bir kavram ise, hem ulus-devletlerin hem de blokların varlığı küreselleşmenin olmadığının bir göstergesidir. Kısaca söylersek; ulus-devletlerin varlığı küreselleşmeyi, küreselleşme ise ulus-devletlerin varlığını dışlamakta görünmektedir. Nitekim bu nedenle ulus-devlet oluşumlarının ortadan kalkacağı söylenmektedir. Ancak bu akıl yürütme içinde şu an için varlığını sorgulayacağımız ulus devlet değil, küreselleşme de olabilmektedir. Bu nedenle, devletlerin belirli bloklar içinde ifadesini bulduğu yeni oluşumların varlığı ve neo-liberal söylemlerin hayata geçirilmesi, gelecekte ne olacağını, yani gelecekte küreselleşmeden mi,  kutuplu bir dünyadan mı yoksa varlığını koruyan bir ulus-devlet yapısından mı bahsedeceğimizi sorgulanır kılmaktadır.

ABD, Japonya ve AB açısından durum değerlendirildiğinde, öncelikle ABD ve Japonya'nın, oluşmakta olan dünya ekonomisinin coğrafi kuşaklarından çok, "ulusal" ekonomileri olduğu söylenmelidir. Bölgesel ittifaklarla bir yandan dünya ekonomisinin oluşmasından güçlü bir ortak çıkar sağlanırken bir yandan da devlet, bu ulusal yapılanmayı korumaya çalışmaktadır. Sivil ve askeri araştırmalar geliştirme ve buna uygun eğitimin finansmanının sağlanması, tarım ekonomisi, yer altı zenginlikleri ve petrol kaynakları "stratejik yedekler" ve bizzat imalat endüstrisi konusunda uygulanan korumacılık, finansman sisteminin yönlendirilmesi gibi konularda bu durum daha net gözlemlenmektedir. AB ise bu biçimde değerlendirilemeyecek bir konumdadır. AB, uluslar üstü bir devlet değildir ve politik açıdan da ekonomik açıdan olduğu güce sahip olamamaktadır. Ekonomik birlik ve pazar bütünleşmesi ise, üye ülkelerin birbirinden farklı ve hatta birbiri ile çatışan ulusal güçlerinin zaman içinde "güçlülerin" (Almanya gibi) ulusal yapısını koruyarak "güçsüzlerin" ulusal yapısının dağıldığı bir duruma dönüşme ihtimalini içinde taşımaktadır. Yani, bu birliktelik Avrupa'nın parçalanma riskini içinde taşımaktadır. Diğer yandan, Avrupa oluşumunun -Japonya ve ABD ile karşılaştırıldığında- dil çeşitliliği nedeniyle de zorlaştığı bilinmelidir. Çünkü ortak bir araştırma geliştirme, ortak bir eğitim sistemi oluşması bu açıdan olanaklı gözükmemektedir (Amin: 1993; s.50-51).

Bugün mevcut bloklar içinde en gözde olan AB'dir. Daha önce de değinilmeye çalışıldığı gibi AB'nin temeli ekonomik ilişkiler üzerine kurulmuştur. Genişleyen yapısı ile farklı ve kendi ulus-devlet yapısından sıyrılmamış farklı devletlerin oluşturduğu bu yapı, oluşumu itibari ile içinde dağılma potansiyelini barındırmaktadır. Devletlerin bir blok içinde yer alma koşulu, öncelikle ekonomik olmak üzere çıkarlarını koruma amaçlıdır. Dolayısı ile gelecekte çıkarlarına hizmet etmeyen bir blok içinde bir devleti bağlayan her hangi bir neden de kalmayacaktır. Aynı zamanda çıkarını güvence altına almış ve blok içinde sivrilmiş bir devletin bloğa ihtiyacı kalmadığında ya da blok içi ekonomik faaliyet kendisi için bir külfete dönüştüğünde blok içinde kalması da anlamsızlaşacaktır. Benzer biçimde tek başına dünyanın egemenliğine soyunacak gelişmeyi yakalayan bir devlet için de, blokla hareket etme gereği yoktur.

Henüz tamamlanmamış bir birlik olarak AB, içsel eklemlenme sorunları ile karşı karşıya bulunmaktadır. AB'nin etkili bir ekonomik yönetim kapasitesine sahip olması, politik kurumların geliştirilmesine sıkı sıkıya bağlıdır fakat öncesindeki politik modellerin, AB'nin evrimine rehberlik etme konusunda bir katkısı yoktur ve daha da önemlisi ekonomik performans, toplumsal standartlar ve dolayısıyla üye ülkeler arasındaki politik çıkarlar bakımından farklılıklar söz konusudur. AB yasaya ilişkin düzenlemeleri barındırmasına karşın demokratik bir halk temsili gibi meşruluğu garantileyecek bir dayanağa sahip değildir. Birliğin gücü, üye ülkeler arasındaki anlaşmalardan gelmektedir ve yasamanın büyük kısmı, üye devletler düzeyinde ortak çerçevedeki inisiyatiflerin bir araya gelmesi ve devletlerin ortak politikalar yürütecek yürütme organlarına bağlıdır. Bu mekanizmalar da büyük ölçüde, ulusal hükümetler arasındaki anlaşmalara ve bakanlar konseyinin görece gizli ve ulusal sorumluluk taşımayan görüşlerine bağlı olmaktadır. Avrupa'nın ulus-devletleri, pek çok farklı ve önemli yönetim görevlerini ellerinde tutmaktadırlar. Bu uluslar farklı dillere, farklı kültürel geleneklere ve tam bir Avrupa bütünleşmesini imkansız kılmaya devam edecek hukuk sistemine sahiptirler. 1996'dan sonra ortak dış politika ve ortak savunma politikası geliştirseler bile, bu üye devletlerin temsilcilerinin oy çokluğu kararına bağlı olacaktır. Tüm bu nedenlerden dolayı birlik hiçbir zaman eski ulus-devletlerden çok uzak bir politik varlık olamayacaktır ve buda politik bir zayıflığa işaret etmektedir. (Hirst ve Thompson:1996; s.184-189)

Diğer yandan AB politik-ekonomik bir birlik olarak ABD ile gelişmiştir. Yani, uluslararası sermayenin bölümlenmişliğini aşmak için değil, belirli ulusal fonksiyonların bu bölümlenmişliği veri alan bir çerçevede, daha büyük bir güce sahip olmasını sağlamak amacı ile kurulmuştur. Bu nedenle de AB, bir yandan bütünleşmeyi temsil ederken diğer yandan da bölünmeyi, rekabeti parçalanma dinamiklerini temsil etmekte, dolayısıyla ulus-devletin hem aşılmasını hem de korunmasını anlatmaktadır. (Savran: 1996; s.77)

Tüm bunlarla beraber, küreselleşme teorisinin iddiası tam anlamıyla bütünleşmiş özgür bir pazar yaratmaktır. Serbest bir ekonomik işleyiş, temelde hiçbir politik engel

ile karşılaşmamak anlamına gelmektedir ve bloklar biçiminde olsa dahi ortaya çıkabileceği düşünülen bir devlet modeli, mevcut ulus devletlerin mirası ile meşruluğunu tamamlayan dolayısıyla sınırları genişlemiş bir ulus devlet biçiminden farklı bir devlet modeli oluşturamaz görünmektedir. Bu durumda, blokların dağılma ya da siyasi-ekonomik tam bir hukuksal kurum oluşturma ihtimallerinin her ikisinde de ulus-devlet biçiminin ortadan kalkacağını iddia etmek görünen gelecekte çok gerçekçi değildir. Ancak bloklar, şu anda mevcut ulus devletlerin üzerinde ortaya çıkan aşınma ve bloklar içinde temsilleri değerlendirildiğinde, küreselleşme sürecinin şu andaki işlevlerine de hizmet etmektedirler.

Bu savlardan da görüleceği üzere bugün itibari ile üç kutuplu bir dünyanın ortaya çıktığı doğrulanmış görünmesine karşın, küreselleşme ya da ulus-devletler karşısında üçüncü bir yol olarak blokların kalacağı tezi güvenilir değildir. Küreselleşme sürecinde bu bloklar aktif bir işleyişe sahiptirler. Bu durum, serbestleşen ticaretin yönelimlerinde de açıkça gözlenmektedir. Yalnızca ticari işleyiş açısından değil uluslar üstü kurumların işleyiş biçimindeki rolleri açısından da bu durum netlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Blokların varlığının küreselleşme sürecini destekleyici bir role sahip olduğu söylenebilir.

3.2. Ulus-Devlet

Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin ortadan kalkacağı iddialarını olanaklı kılan, şu anda devletlerin içinde bulundukları durumdan kaynaklanmaktadır. Held ulus devletlerin şu andaki konumunu beş noktada sıralamaktadır;

1. Bugünün etkin politik kültürün alanı, artık ulusal hükümetler değildir. Bu iktidar bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde farklı güçler ve failler tarafından paylaşılmıştır.

2. Politik kader birliği fikri artık sadece bir ulus devletin bünyesinde anlam ifade etmemekte, bu birlik düşüncesinin çerçevesini, küresel düzlemde yer alan karmaşık ekonomik, örgütsel ve kültürel süreçler ve yapılar belirlemektedir.

3. Ulus-devletin otoritesi ile, bölgesel ve küresel düzeylerdeki siyasi ve ekonomik iradeler ve uygulamaları arasında giderek büyüyen kopukluklar oluşmaktadır. Bu kopuklukların en önemlisi olarak artık ulus devletlerin kendi yurttaşları için doğru ve uygun politikalar uygulayacak tek irade olmaktan çıkmasıdır.

4. Ulusal irade küreselleşme sürecinin etkisiyle, önemli alanlarda ve konularda çapraz ilişkiler, aidiyetler, birbiri ile bağlantılı yasal düzenlemeler ve otorite yapıları ile makro düzeyde açık veya örtük dönüşüme uğramaktadır.

5. Artık bir ulus devletin, sadece fizik gücüne dayanarak sınır sorunlarını çözmesi mümkün değildir. (Held'den akt.: Vatandaş: 2002; s. 5-6)

Bugün bu iddiaları tam anlamı ile yadsımak mümkün görünmemektedir. Ulus devletin daha önce tanımlanmış biçimi ile sürüp gitmekte olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak söz konusu iddialara dayanarak ulus devletlerin ortadan kalkacağını var saymak da oldukça sorunludur. Her şeyden önce belirli bir kurumun işlevlerinde ortaya çıkan farklılaşma, onun kalkacağından çok dönüştüğüne işaret etmektedir. Bu dönüşümü hazırlayan koşulların ihtiyacına cevap verecek biçimde yeniden yapılanma, ulus devletlerin içinde bulunduğu durumu açıklamada olgusal olarak daha doğru bir saptamadır. Bu nedenle öncelikle küreselleşme sürecinde devleti bu dönüşüme zorlayan süreçleri değerlendirmek ve bu sürecin ulus devletlere yüklediği yeni ve eski biçimiyle korunan işlevlerini tanımlamak gerekmektedir.

Küreselleşme ile beliren ulus devletlerin krizini, dışsal ve içsel nedenler olarak netleştirmek mümkündür. Dışsal nedenler; teknolojik gelişmelerle birlikte gelen kitle iletişiminin birbirine bağladığı çok uluslu şirketler, bloklar ve kıtasal birlikler dünyası içinde ulus devletlerin askeri ve ekonomik güç krizi, içsel nedenler ise; ulus devletlerin etkinliğine ve onun yurttaşlarının ihtiyaç ve çıkarlarına yanıt veren bir devlet olarak meşruiyetine ve temsil yetkisine yönelik bir meydan okumadan kaynaklanmaktadır (Smith: 2002; s.107).

Ulus devletlerin kriz nedenlerini tanımlarken dışsal nedenler içinde, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı tüm aktörler belirleyicidir. Teknolojik gelişmenin paralelinde gelişen kitle iletişimi, üretim biçimindeki dönüşüm ve sonuçları, neo-liberal kuram, uluslararası kurumlar, bloklar, çok uluslu şirketler vb. bu durumun en önemli faileri sayılabilmektedir ve aynı zamanda ulus-devlet açısından dışsal olarak görülen bu gelişmeler işsel krizin açığa çıkmasında da birebir etkindir.

Teknolojik gelişmeler ve üretim sürecinde esnekleşme, beraberinde refah devletinin tasfiyesini de getirmiştir. Kitlesel üretimin iş organizasyonu ile esnek üretim organizasyonu arasındaki farklılık, özellikle sayısal esneklik algılayışı ile birlikte örgütlü emeğin dağılışı olanaklı kılmıştır. İş mekanının ve zamanının esnekleşmesi, sendikal örgütlenmenin dolayısıyla bir baskı unsuru olarak taleplerinin etkinliğini kırmıştır. İkinci dünya savaşından sonra, örgütlü emek-sermaye ve devlet arasındaki uzlaşmaya dayalı temsili demokrasi böylelikle açmaza girmektedir. Bu durum yerelleşmenin önünü açıcı bir etki de açığa çıkarmaktadır. Yerelleşme ile birlikte ise küreselleşme önündeki siyasal denetim mekanizmalarının etkisizleşmesi mümkün kılınabilmektedir. Kapitalizmin yapısal krizi aşmaya yönelik gelişen neo-liberal ekonomik paradigmayla birlikte ise, bütünleşmiş bir dünyanın oluşması için öngörülen, ekonomi üzerindeki devlet müdahalesinin kaldırılması, refah devleti anlayışının sonunu hazırlamaktadır. Refah devletinin, pazar ekonomisi içindeki yönlendirme, belirleme ve denetleme işlevleri bu koşullarda yalnızca gerekli düzenlemeleri yerine getiren bir işleve gerilemiştir. Bu oluşum siyasal yaşama, 1980'li yıllardaki uygulamalardaki çabalarından ötürü "Thatcherizm-Reaganizm" uygulaması biçiminde yansımıştır. Şaylan'ın belirttiği gibi, diğer ülkelerin de örnek alıp uyguladığı Thatcherizm-Reaganizm sosyo-politik açıdan üç önemli değişimi gerçekleştirmiştir. Bunlar: Toplumsal bölüşüm düzeninin köklü bir biçimde değişmesi; Devletin ekonomiye müdahale biçiminin radikal biçimde değişmesi; bütün ekonomik süreçlerin küreselleşmesine hız kazandırılmasıdır. Bu sosyo-politik düzenlemelerin sonucunda gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde toplumsal bölüşüm, sermaye lehine dengesizliği artırıcı bir süreci hızlandırmıştır. Devletin ekonomiye müdahale biçiminin

değişmesi, özelleştirmeler ve sermaye teşvikleri gündeme gelmiş, bir yandan da savaş sanayiine olan yatırımlar artmıştır. Devletin yeniden yapılandırılması ile düzenleme işlevinin gereğini, pazarın işlerliğini kolaylaştıracak tarzda yerine getirmesi sağlanmıştır. Küresel pazarın işlerliğini kolaylaştıracak tüm bu düzenlemelerle de ekonomik süreçlerin küreselleşmesi önündeki engellerin kaldırılması planlanmıştır. (Şaylan: 2003; s.195)

Ulus devletlerin bugünkü konumunu belirleyen diğer bir durum kuşkusuz uluslararası kuruluşlar ve bu kuruluşların çok uluslu şirketlerin hız kazanmasında oynadıkları rollerdir. Daha önce değinildiği üzere ulus devletler küreselleşen pazarlarda yerini almak için, çok uluslu şirketleri çekebilecek düzenlemeleri yapmaya zorlanmaktadırlar. Aynı zamanda daha çok ekonomik birlikler şeklinde bir araya gelen bloklar ve blokların süreç içindeki avantajlı konumları dolayısıyla bu bloklarda yer alma gereği, ulus devletlerin deregülasyonunu zorlamaktadır. Bu çerçevede, bir devletin diğer ulus-devletlerle, bloklar ya da uluslararası kuruluşlarla imzaladığı her anlaşma ulus devletin bağımsız bir birim olarak davranmasını kısıtlamaktadır. Dolayısıyla eski işlevleri ile ulus-devlet, pazar bütünleşmesi önündeki en büyük engel olarak değerlendirilerek, yalnızca ulusal çıkarları hedefleyen bir amaçtan tamimiyle uzaklaşmaktadır.

Diğer yandan, çok uluslu şirketlerin gerek üretim gerekse finans alanlarında hangi ülkeye yatırım yapacağını belirleyen nesnel temeller, ulusal ekonomiler arasında ki farklılıktır. Devlet düzenleme işlevi ile hala sistem için vazgeçilmezdir. Ulusal para piyasaları ve maliye sisteminin düzenlenmesi, gelişen ve sürekli yenilenen yeni teknolojilerin ihtiyaç duyduğu alt yapı hizmetlerinin yerine getirilmesi, yatırım alanlarının güvenliği ve bir kaos ortamının yaratılmaması, sistem için elzeme dönüşen AR-GE faaliyetlerinin sürdürülmesi, yahut gerekli temel eğitimin verilmesi gibi alanlarda kimse devlete ihtiyacın kalmadığını iddia etmemektedir. Şu anda ve gelecekte kapitalist sistemin sorunsuz ve yüksüz işlemesi için de tüm işlevleri yüklenmiş ya da yüklenecek bir devlet biçimi ya da yönetim biçimi ufukta görünmemektedir.

Ulus devletin meşruluğunu dayandırdığı yer, ulusal kader birliği olarak söylenebilir. Küreselleşme sürecinde ulus kategorisinin tasfiye ediliyor olduğu söylemine karşılık, bir taraftan da yükselen milliyetçilik ve mikro ulusçuluk yaygınlaşmaktadır. Bu durumun devamı bir yana, ulus devletlerin ortadan kalktığı bir durumda yeni oluşacak siyasal sistemin meşruluğunu nasıl sağlayacağı bir başka sorun olarak belirmektedir. Liberal teorisyenlerin ön gördüğü gibi eğer dünya üzerindeki tüm bireylerin hiçbir ayırım söz konusu olmaksızın “mutluluğu” hedefine dayanan bir meşrulaştırma olacaksa, bunun kapitalizmin işleyiş yasalarına ters olduğu ortadadır*. Kapitalist ekonomik sistemin eşitsiz gelişime dayalı olduğu, ortaya çıktığı andan itibaren gelir dağılımında bir dengenin hiçbir zaman sağlanamamış olmasından ve sistemin yeniden yapılandığı dönemlerde de bu dengesizliğin gerek ulusal düzeyde bireyler arasında gerekse uluslararası giderek derinleştiğinden izlenebilmektedir. Bu durumda küresel düzeyde bir uzlaşmadan bahsetmek oldukça zor görünmektedir.

Tüm bu saptamalar çerçevesinde ilk söylenecek olan, ulus-devletin ortadan kalkacağına ilişkin tezlerin bir netlik taşımadığı ve en fazla ortadan kalkmayacağı savları kadar geçerlilik taşıdığıdır. Bunun ötesinde Savran'ın (1996; s.59-60) söylediği gibi ulusal ekonomiler çözüldüğü tezi, ulusal ekonomi kavramının korumacığa dayalı, içe dönük, kendi iç bütünlüğü olan bir ekonomi olarak tasarlanmasından kaynaklanmaktadır. Oysa ulus devletin, içe dönük ekonominin ortadan kalkması ile, son bulacağını düşünmek yanlıştır. Ulus devletin ortadan kalkması için dünya ekonomisi içindeki etkisinin tam olarak ortadan kalkması gerekmektedir ve henüz böyle bir durum geçerli değildir.

Ulus-devletler, daha önce söylendiği üzere varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak 1930'lardan sonra inşa edilmiş olan sosyal devlet biçiminde düzenlenmiş ulus-devlet mekanizması tasfiye edilmektedir. Ortadan kalkmış görünen de Keynesian refah devleti anlayışıdır. Bu gün çok uluslu şirketler hala ulusal bağlılıklarından kopmamışlardır.

* Kapitalist ekonomik sistemin işleyiş mekanizmalarının daha ayrıntılı bir yorumu için bkz.: Wallerstein, W., (2002), Tarihsel Kapitalizm, Metis Yayınları, İstanbul.

Daha da önemlisi, çok uluslu şirketler yatırım yapacakları alanları kendi çıkarları için en elverişli ulus devletler içinden seçmektedirler. Hangi devletin seçileceği ise, ucuz iş gücüne, serbest ticareti olanaklı kılan ekonomik uygulamalara, çevre sorunları konusunda şirketlere yük getirmeyecek düzenlemelerin yapılmamasına, pazar sorunlarına çözüm bulunmuş olmasına göre belirlenmektedir. Bu durum bizzat ulus devleti alacağı kararları kendi ulusunda uygulatabilme gücünden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, şirketleri çekme yarışında bu alanlarda en uygun düzenlemeyi yapan devletin şansı arttığından, ulusal sınırlar bir anlamda şirketler için avantaja dönüşebilmektedir. Çok uluslu şirketler açısından ulus-devletlerin varlığına duyulan ihtiyacın bir başka göstergesi, zaman zaman ekonomik sınırlara duydukları ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu konuda yatırımların özellikle blok içi ve bloklar arasında yapılması önemlidir. Çünkü bu yapılar çok uluslu şirketlere elverişli ortamların yaratılmasında daha işlevsel görünmektedir. Ulus-devletlerin varlığının yarattığı bir başka avantaj ise, düzenleme işlevi ile, yatırım alanında ortak bir dilin geliştirilmesi ya da alt yapının hazırlanması veya güvenlik gibi sorunların devlet tarafından giderilmesinden doğmaktadır. Bu durumda sınırların ortadan kalkmasından doğacak bir avantaj, kapitalist sistemin işleyişi için geçerli değildir. Bu durumu yeni bir meşrulaştırma girişiminin, küresel bir özgürlük, eşitlik ya da kardeşlik için gerçeklik taşınamaması desteklemektedir.

Kısaca özetlersek, olgusal bir saptama yapma açısından gelecekte bir bölgeselleşme mi ortaya çıkacak yoksa küresel bir bütünleşme mi gerçekleşecek ve hatta bu iki seçenek dışında başka bir modelin mi belirecek olduğunu söylemek şimdilik güç gözükmemektedir. Ancak verili bilgiler değerlendirildiğinde, ABD ve Japonya açısından; dahil oldukları ya da ilişki içinde bulundukları bloklar nezdinde söz sahibi olan iki güç olarak bu devletlerin egemenliği net biçimde ortadadır. AB'nin ise; yeni üyelerle sürekli genişleyen yapısı içinde ekonomik bir güçlenmeye karşılık politik bir birliği sağlayabildikleri, dolayısıyla ulus üstü bir devlet biçimine dönüştükleri ya da dönüşecekleri iddiaları da gerçeği yansıtmıyor görünmemektedir. Diğer yandan tüm bu bloklara karşı küreselleşmeye konu olan liberalleşmenin, tüm bu bloklar tarafından benimsendiği ve ekonomik faaliyet hacminin bloklar içi ve ikincil olarak bloklar arası

düzeyde ciddi olarak arttığı görülmektedir. Dolayısıyla görünen odur ki bloklar küreselleşmenin işleyişinde tampon bir kurum olarak süreci geliştirmeye yöneliktirler. Diğer yandan ulus-devletler de işlevsel olarak varlıklarını sürdürmekte ve sürdürecektir. Özellikle ekonomik ağırlıklı olarak sermaye birikim krizinin aşılmasında iş gören düzenlemeler, ulus-devletin mevcudiyetinden yarar sağlamaktadırlar. Bu çerçevede bu tarz bir devlet oluşumunun ortadan kalkacağı iddiası şu an için geçerli bir teoriye isnat etmemektedir. Bu durumda ise küreselleşme söyleminin geçerliliği hala tartışmalıdır.

Küreselleşme, içinde pek çok açmaz ve gerilim taşıyan çok boyutlu ve bitmemiş bir süreçtir. Bu süreç, farklı bireyler ve devletler açısından farklı avantaj ve dezavantajları içinde taşımaktadır. Dolayısıyla süreçte üretilen söylemlerin geçerliliğinin kabulü, aynı zamanda bu söylemlerin kendini gerçekleştirmesini sağlayıcı bir etkiyi de beraberinde getirebileceği görülmelidir. Bu sorun ulus-devletlerin ortadan kalkıp kalkmayacağı konusunda da geçerlidir. Bu nedenle çok uzağı şimdiden kestirebilecek bir ön görünümün zor olduğu netken, ortaya çıkan gerilimleri şu anda var olduğu hali ile ve doğru değerlendirmek, ulus-devletlerin ve dolayısıyla kendisine dayandıkları ulusların geleceği konusunda karar verilmesinde oldukça önemli görülmektedir. Zira küreselleşmenin savladığı küresel “mutluluk” içinde taşıdığı tüm tezatlıklar gibi “mutsuzluğun” taşıyıcısı olma tehlikesini de beraberinde getirebilecektir.

III. BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN YENİ DÜNYA DÜZENİNE EKLENME SÜRECİ

1. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı imparatorluğunun güçlü merkezi devlet yapısı onun hem gücünü hem de güçsüzlüğünü açığa çıkarıcı bir etken olmuştur. Toprağa dayalı bir ekonominin geçerliliğinin sürdüğü dönemler itibari ile güç olarak algılanabilecek konum, asıl olarak XVI. yüzyıla birlikte Batı Avrupa’da ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde tam anlamı ile bir güçsüzlüğü açığa çıkarmıştır. Batı Avrupa’nın değişen yüzü, dışsal bir neden olarak Osmanlı’nın çözülüşüne vesile olmakla birlikte, merkezi güçlü bir devlet olmanın sonuçları, bu değişime ayak uyduramama da içsel bir etki yaratmıştır. Bu etki, ticaretin gelişiminden, kurumsal yapıların dönüşümüne, teknolojik gelişmişlikte geri kalmaktan, sanayileşmeye, yeni bir toplumsal örgütlenişin oluşumundan ulusal bir burjuvazinin üretilmesine kadar pek çok farklı boyutu içermektedir.

Osmanlı’nın çözülüşünde en büyük dışsal neden olarak, sahip olunan ticaret yollarının önemini giderek kaybetmesi görülmektedir. Ümit Burnu’nun bulunması ile Akdeniz ticaret yollarının ve baharat yolunun önemini kaybetmesi ve buradaki ticari getirilerin azalması ciddi, bir gelir kaybı anlamına gelmiştir. Buna karşılık Osmanlı’nın güçlü bir askeri beceri ve donanıma sahip olmasına rağmen, uzun mesafeli ve okyanus yolculuğuna elverecek teknik donanımdan yoksun gemileri ile yeni ticaret yollarına ulaşması ise olanaklı değildir.

1453, Osmanlı Beyliğinden güçlü bir imparatorluğa dönüşmenin tarihi olduğu kadar, Akdeniz’in ticari önemini kaybetmesi ölçüsünde Batı Avrupa ile ticari bağlarının da gitgide gevşemeye başladığı tarih olmuştur. Bu durumun fark edilmesi ile, Kızıldeniz kıyısındaki tersanelerde yapılan gemilerden oluşan özel bir Osmanlı Donanması’nın Hint Okyanusu’na açılması, Portekizler ile rekabet içinde bir uzlaşma araması, hatta Yavuz’un 1516’da Suriye’ye ve 1517’de Mısır’a seferleri, 1538’de Arabistan yarımadasının büyük bir bölümünün ve Arabistan yarımadası üzerinde ve Kızıldeniz’in

Hint Okyanusu'na açılan ağında bulunan stratejik kent Aden'in alınması ve böylelikle Hindistan-Asya ticaretini (baharat ticaretini) yeniden canlandırılması istenmiş ancak kısa süreli bir başarının akabinde bu istek gerçekleştirilememiştir. Doğu Akdeniz ticaretini yeniden canlandırmak, en azından Hint Okyanusu-Atlas Okyanusu trafiğini Hindistan-Akdeniz ticaretini fazla aksatmayacak sınırlarda tutma çabası, Yavuz zamanında başlayıp, Kanuni ve II. Selim zamanına dek sürmüş, ancak XVII. yüzyıldan başlayarak devletin ilkin duraklama daha sonra gerileme diye adlandırılan dönemlerinde tamamen bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.(Güvenç: 1998; s.194-195)

XVI. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler, kapitalizmin yayılımı ve önce Merkantilizm ve daha sonra sanayi devriminin açığa çıkardığı dönüşümler, çevre ülkeleri bu güç karşısında açık bir hedef konumuna itmiştir. Osmanlı'da başlayan güç kaybı ise Viyana kuşatması sırasında aldığı yenilgi ile hem içerde hem de dışarıda tam anlamıyla görünür hale gelmiştir. Bununla birlikte, Avrupa'nın güçlü konumuna ayak uyduracak toplumsal, siyasi ve ekonomik alt yapının olmaması bu durumu pekiştiren içsel nedenler olarak belirlemektedir.

Anadolu'da XVI. yy'dan beri görülen arazinin belirli ellerde toplanması sürecinden dolayı yeni bir yerel toprak sahipleri grubu ortaya çıkmış, tımar sistemi bozulmuş, savaş için asker toplanamaz hale gelmiş, güvenlik işlerliğini kaybetmeye başlamıştır (Ortaylı:1987; s.56-57). Merkezi otoritenin zayıflaması ölçüsünde güç kazanan yerel memurlar, iktisadi ve siyasi güçlerini, ellerinde tutabildikleri vergilerle koruyabilmekteydiler. XVII. yy'da, devletin ihtiyaç duyduğu gelirleri elde etmek ve yerel güçlerin vergilere dayalı güçlerini kırabilmek amacıyla yeni bir vergi toplama projesi geliştirilmişmiş ancak bu beklenenin tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Vergi toplama karşılığında askeri hizmet sunma biçimindeki sistemin çöküşünden sonra, vergilerin büyük bir bölümü iltizam yoluyla toplanmaya başlanmıştır. Devlete fazla vergiyi peşin olarak ödeyenlerin, vergi toplama hakkını elde etmesiyle tanımlanan iltizam sistemiyle mültezimler, vergi toplama hakkını alarak yarı resmi ve tehlikeli bir statüye kavuşmuşlar ve böylece XVIII. yy boyunca Osmanlı toprakları, iltizam

hıyerarşısını denetiminde tutan âyanın gittikçe artan hakimiyeti altına girmiştir. (Keyder: 1993; s. 26)

Kar amacıyla vergi toplayarak, devletin vergi kaynaklarına ortak olan ve bu maksatla köylü üreticilerinin üzerindeki vergi yükünü ve baskıları yaratan mültezimlerin yerini XVIII. yy'la birlikte âyanların alması, âyanların iktisadi yükselişinin de dönemeci olmuştur. Devlet adına vergi toplamak, tarımsal artığın önemli bir bölümüne el koymak, âyan için en önemli servet ve sermaye kaynağını oluşturmaktadır. Fakat âyanların faaliyet alanı bununla sınırlı değildir. Âyanlar, yerel ticaret, uzun mesafeli ticaret, tefecilik, sınırlı düzeyde ve loncalar çerçevesinde imalat faaliyetlerinde bulunma gibi işleri de yerine getirmişlerdir. Ancak bu faaliyetler, üretim tarzını dönüştürmeye yönelik faaliyetler olamamıştır. 1760'lardan itibaren ise yoğunlaşan ve ağır yenilgilerle sonuçlanan savaşlar, merkezi devleti daha güçsüz bırakmasıyla merkez- taşra dengeleri yeni bir evreye sürüklemiştir. çünkü Anadolu ve Rumeli'nin pek çok bölgesinde âyanların özerkliklerini hatta bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. 1807'de imzalanan Sened-i İttifak belgesiyle de âyan saltanata olan bağlılığını yinelerken, merkezi devlet de âyanın taşradaki daha da önemlisi Osmanlı toplumundaki gücünü ve yerini yazılı olarak tanımıştır. Böylece merkezi devlet kendi gücünün sınırlarını da kabullenmiştir. (Pamuk:1998; s.151-156)

Âyanların açığa çıkardığı sorun, tarımsal artığa el koyarak vergi gelirlerinin büyük bir kısmını kişisel kazanca dönüştürölüp gelirlerin hazineye ulaşmasının engellenmesidir. Ancak bundan çok daha önemlisi merkezi otoritenin bozulmaya başlamasının açık kanıtı olmasıdır. Bu durumun en önemli göstergesi ise, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın bir güç odağı olarak belirerek başladığı isyanın ancak İngiltere'nin yardımıyla bastırılabilmiş olması buna karşın İngiltere'ye verilen tavizlerdir. Bir başka açıdan da Avrupa'da ulus devletlerin oluşmaya başladığı süreçte, âyanlarının konumunun bir geri gidişi imlemesidir.

Ticaret yollarındaki denetimin kaybedilmesi, içerde baş gösteren karışıklıklar ve oluşan güvenlik sorunları, ulusçuluk akımlarının baş göstermesi, Osmanlı'nın bir başka

eksiklini açığa çıkarmaktadır; o da teknolojiideki geri kalmışlıktır. Bu hem gelişmiş gemilerin ve silahların yetersizliğinde hem de karışıklık durumunda içlere kadar çabuk ve güvenli bir ulaşımın sağlanamamasın da kendini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda ticari faaliyetlerin oluşumunu da zorlamaktadır. Azalan gelir kaybı, güvenlik sorunlarıyla beraber açığa çıkan dağılma tehlikesi, bilgi ve teknolojiideki geri kalmışlık acil bir çözüm olarak çağdaşlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Çağdaşlaşma ise “Batılılaşma” ile özdeş sayılmaktadır. III. Selim’in yenileşme çabaları ya da II. Mahmut’un yeniçeri ordusu yerine Nizam-ı Cedit’i kurması bunun bir göstergesidir (Güvenç: 1998; s.198). Bununla birlikte Batılılaşma, esas olarak yeni bir ekonomik sistem ve kurumlarla kendini göstermektedir. Bu nedenle de kapitalist bir üretim ilişkisinin oluşturulması gereği kavranmıştır.

Bu noktada, temel sorun Osmanlı’da kapitalist gelişime olanak tanıyacak bir yapılanmanın gelişmemiş olmasıdır. Batı’da Rönesans, reform hareketleri, aydınlanma düşüncesi, Fransız devrimi ve doğa bilimlerin gelişmesi gibi üst yapısal ve kapitalizmin gelişimi, sanayi devrimi, kentleşme gibi alt yapısal bir yapılanma gerçekleşmişken, Osmanlı özellikle Arap ülkelerinin fethinden sonra teknolojik gelişmelere dahi direnen bir görünüm ile pekişen, üst yapısal ve âyanların konumları itibariyle alt yapısal bir gericilik içindedir. (Güvenç: 1998; s.199)

Kapitalizmin gelişimi konusunda diğer sorunlar ise özellikle 1938’de imzalanan Balta Limanı Antlaşması sonrasında yıkıcı etkileri çok daha gün yüzüne çıkmış olan kapitülasyonların varlığı, ulusal bir burjuvazinin yokluğu, bilimde ve teknolojiide çağın oldukça gerisinde kalınmış olması, Batılı ülkelerle yapılan antlaşmaların ve borçlanmanın yarattığı olumsuz sonuçlardır. Bu sorunların giderilmesine yönelik çabalar ise saray bürokrasisinin aldığı kararlar ve tepeden inme uygulamalar ile giderilmeye çalışılmıştır. Fakat uygulamalar, hem batılı ülkelere geliştirilen bağımlılık hem de tabanda bir dayanak bulamaması gibi nedenlerle başarıya ulaşamamıştır.

Kapitülasyonlar başlangıçta, transit ticaretten vergi geliri kazanmak amacıyla mali ve farklı devletlerin birbirleri ile ilişkilerinde avantajı elde tutmak için siyasi bir

amaçla verilmiş fakat güçlenen Avrupa karşısında çevreleşen Osmanlı süreci ile birlikte kapitülasyonlar Osmanlı'dan koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüşmüştür. Ancak kapitülasyonların en büyüğü ve Osmanlı'yı sanayi kapitalizminden sonra finans kapitalin egemenliği altına sokacak olan, İngiltere ile imzalanan ve diğer ülkeleri de kapsayacak olan Balta Limanı Antlaşması olmuştur ve 1838-1841 arasında Fransa, Almanya, İskandinav Ülkeleri, İspanya, Felemenk, Prusya ve İtalya gibi ülkelerle imzalanan ticaret antlaşmaları bunu izlemiştir. (Kazgan:1999; s.31). İngilizlerin, Mehmet Ali Paşa isyanını bastırmak ve Osmanlı bütünlüğünü korumak karşılığında aldığı bu tavizlerle Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracata uygulayacağı gümrük vergileri oldukça düşük düzeylerde saptanarak, Osmanlı pazarlarının ve ham maddelerinin Avrupa ticaretine açılması için gerekli çerçeve sağlanmıştır. Antlaşma ile, ihracattan alınan vergiler %12 ye çıkarılırken, ithalattan alınan vergiler ise %5 olarak saptanmıştır. Bu durumda yerli tüccarlar karşısında yabancı tüccarlar büyük bir avantaj elde etmiştir. Ama antlaşmanın asıl önemi, Osmanlı devletinin bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilmesi hakkından, örneğin yerli sanayii korumak amacıyla gümrük duvarlarını yükseltebilme hakkından, bir daha geri dönmek üzere vazgeçmesi anlamına gelmesidir ve Osmanlı Devleti ancak Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra antlaşmayı bir kenara iterek daha bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilecektir. (Pamuk:1998; s.199-202). Böylece, dönemde Almanya ve ABD gibi ülkeler dış ticaret konusunda gerektiğinde korumacı önlemleri yaşama geçirebilirken, Osmanlı zaten yenik başladığı yarışta başından itibaren dezavantajlı bir konumla var olma mücadelesi sürdürmüştür. Ayrıca ticaretle başlayan çevreleşme süreci, sözleşme ile yabancı sermayenin daha çok tarımsal ham madde ihtiyacını karşılamaya yönelik bir işlev ile devam edecektir.

Bir ticaret antlaşması olan Balta Limanı Antlaşması'nın akabinde, 1839 da ilan edilen Tanzimat fermanı bir taraftan eski düzenin bir nevi tasfiyesi niteliğini taşıırken aslında ticaret alanında gerçekleştirilen tavizlerin hukuksal olarak tanımlanmasını ifade etmektedir. Tanzimat Fermanı'nın azınlık haklarını, vergi sistemini, merkezi devletin bir nevi inşasını içermektedir. Ancak diğer yandan Batılı devletlerin yapılacak olan reformları denetleme hakkı da böylece gündeme getirilmiş olmaktadır. Bu hak 1856

Paris Antlaşması ile uluslararası bir metinde yer alacak ve 1878 Berlin Antlaşması ile de dışarının denetleme ve müdahale hakkı güvence altına alınacaktır.

1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile reform girişimleri ordu maliye alanından bürokrasiye, eğitim ve hukuk alanına kadar yayılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin amacı, merkezi bir devlet ile maliyeyi güçlendirmek, açık veren hazinenin toparlanmasını sağlamaktır. XIX. yy öncesinde olduğu gibi, Tanzimat Fermanı ve sonrasında da merkezi devletin ekonomiye ilişkin politikalarını, siyasal, askeri ve mali öncelikleri yönlendirmektedir. Nitekim, XIX. yy'ın ilk yarısında devletin başlattığı sanayileşme girişimlerinin hedefleri de ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamaktır. Bu amaçla fabrikalar kurulmuş, Avrupa'dan yüksek ücretlerle mühendisler, teknisyenler hatta işçiler getirilmiş fakat girişimler başarıya ulaşamamıştır. Diğer yandan XIX. yy boyunca merkezi devletten destek gören loncalar, yapılan antlaşmalarla mamul mal ithalatının artmasıyla önemini yitirmişler, Tanzimat'la birlikte de loncaların tekelci konumu tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla loncalar etrafında örgütlenen zanaatlar özellikle ithal tekstil ürünleri ile rekabeti kaldıramadığından sürekli olarak geriye gitmişlerdir. Diğer yandan, zaten XVII. ve XVIII. yy'lar boyunca merkezi devletin güçsüzlüğünden kaynaklanan mali bunalımlara, savaşların artması ve büyüyen ordunun masraflarının eklenmesi ile bunalımlar süreklilik kazanmıştır. (Pamuk:1998; s.194-206). Görüleceği üzere gerek sanayileşme çabaları, gerek Tanzimat ile hedeflen amaçlar, geri tepmiş tam tersi kayıplar olarak geri dönmüştür. Loncalardaki zanaatların destek görememesi daha sonra rekabet edebilir bir sektörel gelişimin önünü tıkayan ilk unsurlardan biri olmuştur. Savaşlar ve vergi gelirlerindeki azalmayla beraber ise hazine yeni bir kaynak arayışı içine girmiş ve uzun zaman alınmamak için direnen dış borçlar gündeme gelerek tam anlamı ile dışa bağımlı bir ekonominin oluşumu için gerekli son halkada tamamlanmıştır.

Osmanlı Devleti Fatih'in İstanbul'u almasından itibaren kendi içindeki azınlıklardan oluşan Galata Bankerleri'nden borç alarak varlığını sürdürmüştür. Borçların etkileri ise kapitülasyonlara ve Osmanlı'nın mali sorunlarına koşut biçimde artmıştır. Zaten hazinesinin çok kötü olduğu ve Galata Bankerleri'ne bağımlı bir hale

gelen Osmanlı, Kırım Savaşı'nın (1853-6) artırdığı giderleri karşılama sorunu ile karşı karşıya kaldığında, Fransa ve İngiltere tarafından dış borca girmesi konusundaki baskılara daha fazla direnemeyerek 1854'de dış borca girişmiş ve buna iç borç tahvillerinin dış pazarlarda satışı da eklendiğinde tam anlamı ile finans kapitalin açmazlarına düşmüştür. Avrupa'nın dış borç verme isteği ise Osmanlı'ya verilen borcun faiz getirilerinin yüksek olmasından gelmektedir. İlk kez 1854'te alınan borçlar 1875'e kadar 16 kez tekrarlanmış, bu süreçte alınan borçların büyük kısmı, eski borçların faizinin ödenmesi ve ihraç giderlerinin karşılanmasına ayrılmıştır. Borçlar 1875'te ödenemez duruma geldiğinde ise moratoryum ilan edilmiştir. Borçlanma ile geçen süre içinde ülke, ithalat ve ihracat yapamaz duruma gelmiş, dışardan silah ithallinin durma noktasına geldiği fark edildiğinde ise Rusya'nın 1877-1878 savaşını başlatması üzerine, borçların ödenebilmesi için, 1881'de Muharrem kararnamesiyle, Avrupalı alacaklardan oluşturulmuş bir idare tarafından yönetilen Düyun-u Umumiye kurulmuş ve böylece mali olarak da alacaklı devletlere bağlanılmıştır. (Kazgan:1999; s.34-36)

Düyun-u Umumiye alacaklılardan oluşan meclisi ile ikinci bir maliye bakanlığı gibi işlemeye başlamıştır. Gelirlerin üçte birinden fazla bir bölüm burada toplanılmakta ve dağıtılmaktadır. Aynı zamanda çalışan memurların atanması ya da azledilmesi gibi işlerde de söz sahibi olan tamamıyla bu alacaklılardan oluşan grup tarafından belirlenmektedir. Ancak Düyun-u Umumiye'nin bir diğer önemli tarafı da bazı kaynakları ve işletmeleri kendi denetimleri altına almış olmalarıdır. Dolayısıyla devletin mali politikası Düyun-u Umumiye'nin kurulması ile bağımsız olarak davranma kabiliyetini yitirmiştir.

Geçen tüm bu süreç içinde Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma serüveninin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir nedeni de ulusal bir burjuvazinin olmaması ve daha sonrasında da bir türlü oluşturulamamasıdır. Toprağa dayalı üretim ilişkisi içinde, Müslüman Türkler tarafından rağbet gören iş hiçbir zaman ticaret olmamıştır. Daha çok değer gören tarım, hayvancılık ve bireysel çabalarla devletin hizmetlerinde görev almak gibi işlere meyledilmiştir. Ticaret ile uğraşmak ise daha çok Rum ve Ermenilerin daha genel olarak da Hristiyan azınlığın tekelinde olmuştur. Bu durumun pekişmesini

sağlanmış, yabancı şirketlere bol sayıda Türk çalıştırma ve bunları iş hayatına hazırlama yükümlülüğü getirilmiş, kısaca “milli iktisat” projesi yürürlüğe sokulmuştur. Bu tedbirlerin yanı sıra milli sanayii teşvik için, sanayi yatırımlarına geniş muafiyetler tanınmış ve bu muafiyetlerden yararlanacak sanayide çalışacak olan tüm personel ve uzmanların Türk olması koşulu getirilmiştir. Devlet fabrika kuracaklara 500 metrekareye kadar parasız arsa sağlayacak, ücretsiz inşaat ruhsatı verecek, sanayiciden 15 yıl, makine ithalatından ve ülkede yetişmeyen ham maddeden vergi almayacak, mamullerin dışarıya satımında ihracat vergisi alınmayacak, yabancılar ise bu imtiyazlardan yararlanamayacaktır. (Güvenç: 1998; s.211-212). Bu dönemde ulusal burjuvazi yaratılmasını kolaylaştıran etkenlerden biride yabancıların konumlarıdır. Türkler’e tanınan bu ayrıcalıklardan yabancıların yararlanamayacak olması, gümrük duvarların yükseltilmesi ve kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıkların artık geçerli olmaması, ticaretle uğraşan azınlıkların sonunu hazırlamıştır. Ama düşman tabiiyetindeki azınlıklar ve Levantenler zaten gitmiş, buna Ermeni tehciri ve doğuda Ruslar ve güneydoğuda Fransızlarla birlikte savaşa katılan Ermeniler’in, önce üretimden daha sonra müttefiklerinin yenilmesi ile nüfuslarında bir azalma eklenmiş, dolayısıyla geride yabancılardan boşalan alanlar kalmıştır (Kazgan:1999; s.67). Milli burjuvazi yaratma girişimleri, Birinci Dünya Savaşı koşullarında ve göçlerle hız kazandıysa da, imtiyazlardan yararlananların azınlıkların kurduğu ilişkilerin ve ilişkilerin gölgesinde bir paravan olmak ya da savaş zenginleri yaratmaktan fazla bir anlam ifade edememiştir.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin dine dayalı eğitim yapısında, XIX. yy’dan başlayarak laikliğe yakın bir eğitim vermeye başlanmış, ikinci meşrutiyette sonra da dini eğitim daha büyük bir darbe yemiştir. Osmanlı’da Türkçe eğitim yapan modern okullar Tanzimat Fermanı ile kurulmuş, askeri ve sivil bürokrasi kadrolarının gereksinmelerini karşılamak amacıyla yönelik işleve sahip olmalarına çalışılmış fakat gerçek anlamda bir uzmanlaşma eğitimi veren okullar olamamışlardır. Kız ve erkek öğrenciler için sanayi mektepleri dahi açılmış ancak sanayiinin gelişmediği bir devlette ciddi bir talep ve gereksinme uyandıramamıştır. (Ortaylı:1987; s.145-147). Daha çok Batılı bir eğitim modelinin benimsendiği bu öğretim biçimi daha çok küçük bir grup

için geçerli olsa da kurumsal değişiklikler açısından önemli bir göstergedir. Ancak daha nitelikli bir boyut kazanmaları İkinci Meşrutiyetten sonra olacaktır.

Yalnızca eğitim değil, iktisat algısından devlet yönetimine, sanayileşme hedeflerinden ulus yaratma çabalarına kadar pek çok yenilik bu süreçler içinde gerçekleştirilmeye çalışılsa da temel hedeflere asla ulaşamamıştır. Diğer yandan Birinci Meşrutiyetle birlikte aydınların kafasında anayasal bir rejim pekişmiş, kapitalist bir ekonomiye geçme gerekliliği netleşmiş, milli bir burjuvazi yaratma kaygısına düşülmüş, sanayileşmek için gerekli politikalar üretilmeye başlanmış, eğitim laikliğe olanak verecek tarzda düzenlenmiş, kısaca modern bir devlete dönüşmek için gerekli görülen dönüşümler başlatılmıştır. Elbette Batı Avrupa ulus devletlerinin dönüşümünden nesnel koşulları gereği ve bu devletlerden çok daha ağırlıklı bir biçimde, toplumu ve kurumları bürokratik mekanizmalarla yukardan biçimlendirilmeye yönelmesi ile farklıdır.

Farklı kurumların oluşturulması yanında, önceden var oldukları biçimi ile kalan kurumların ve örgütlenmelerin yanında, ortaya çıkan yeni kurumların varlığı modernleşme sürecinin diğer handikapları olarak durmaktadır. 1838’de Balta Limanı Antlaşması ile ağırlaşan kapitülasyonlara ve borçlanma ile birlikte hem finans kapital alanında beliren sorunlara eklenen Düyun-u Umumiye’nin varlığı ve bu kurumun işleyiş mantığından kaynaklı handikaplar, iltizam ve mutlakiyet sisteminin devamı bunlar arasında sayabileceklerimizdir.

Düyun-u Umumiye, mali alanda da Batı’ya bağımlılık sağlanmasıyla birlikte kurum, vergi gelirlerinin artırılması, demir yollarının yapılması ve böylelikle güvenlik ve asker sevkıyatının kolaylaşması gibi işlevlere de sahip olmuştur. Bununla birlikte, Fransız ve Alman etkilerinin (örneğin ulusçulukça Fransa’nın ve ekonomik İşleyişte Almanya’nın) kültürel ve ekonomik alanda ön plana çıkmasını sağlayıcı bir etkisinin varlığı da kabul edilmektedir. Avrupa’da gelişen teknolojiye koşut farklı ticaret yollarının kullanılması, yağmacılık, sömürgecilik gibi süreçlerle yaşanan altın ve gümüş bolluğunun yarattığı fiyat artışlarının telafisi için, Osmanlı’nın yüksek faiz getirileri

nedeniyle borçlandırılmasının bir sonucu, Duyun-u Umumiye ise diğerk bir sonucu da yeni bir hiyerarşi düzenin oluşumunda Osmanlı'ya ham madde pazarı konumun biçilmesidir. Merkantilizm ile başlayan çevrenin ticaret ve sermaye birikimi için gerekliliğinin sanayi devriminden sonra, ithal edilen malların merkezin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik işlevinin Osmanlıya düşen görevi, mamul mal yerine, tarımsal ürünleri ihraç etmek olmuş ve tarıma ağırlık verilmesi telkin edilmiştir. Böylelikle düşük gümrük duvarları ile, ithal edilen ham maddelerin işlenmiş halde ihraç edilmesi söz konusu olabilmekmiştir.

1910'larda iç ve dış pazarlar için tarımsal meta üretimi yaygınlaşmış, ortaya yeni üretim yapıları, yeni birikim kaynakları çıkmıştır. Devlet adına vergi toplamak önemini yitirirken, büyük toprak mülkiyeti ve dış ticaret önemli birikim kaynakları haline gelmiştir. Ancak devletin dış ticaretini sermayedarlarla birlikte ellerinde tutan azınlık tüccarların gücü artmıştır. Meta üretiminin yayılması, ücretli işçiler kullanan kapitalist çiftliklerin yayılmasına yol açmamıştır. Öte yandan, zanaatlara dayalı tarım dışı üretim faaliyetlerinin toplam tüketim içindeki payı büyük ölçüde gerilemiştir. Yeni yeni kurulmaya başlayan büyük ölçekli kapitalist sanayi işletmelerinin sayıları ise, açık ekonomi koşullarının da etkisi ile çok sınırlı kalmıştır. (Pamuk:1998; s.232-233)

Tüm bu çabalara rağmen karşılığını tam anlamı ile bulamayan Batılılaşma süreci 1911-1922 arasında süren savaşlar ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Serv Antlaşması'yla Osmanlı'ya bırakılan dar bir coğrafi alan ve 1914'te kaldırılan kapitülasyonların geri dönüşü ile sonuçsuz kalmıştır. Yeniden yapılanma Cumhuriyet sonrasında gerçekleştirilecektir. Osmanlı'dan kalan olumsuz miras, Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan Antlaşması ile çizilen Misak-ı Milli ile elde edilen toprak bütünlüğü, bu anlaşmada dahi sonuçlanmayan imtiyazlı şirketlerin ancak 1929'a kadar çıkarılan yasalar ile son bulması, kapitülasyonların beş yıl daha devam edecek olan gümrük vergileri konusundaki bir tavizle kaldırılması ve borçların 1932'den sonra düzenli ödenmesi ile gücünü yitiren Düyun-i Umumiye'den kurtulunması ile son bulmuştur. Diğer yandan, gerek eğitim, gerek sanayileşme gerekse milli burjuvazi yaratma gibi girişimler devam edecektir.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinin güçlü merkezi yapısı, kapitalizmi açığa çıkaracak dönüşümlerin yaşanmasına imkan vermediği ölçüde, duraklama döneminden itibaren onun güçsüzlüğüne dönüşmüştür. Bu, geniş ve çok uluslu topraklara hükmetmekten, gelirlerin toprak kazanmak ve toprağa dayalı üretimden kazanılmasına, yeni teknolojilerin gelişimine imkan verecek bir eğitim ve öğretim sisteminin olmaması nedeniyle teknolojik yetersizlikten, üretim ilişkilerinde müslüman Türklerin yüklendiği işlevlere kadar pek çok açıdan geçerlidir. Elbette yine merkezi bir devlet olması onun hiçbir zaman tek bir ülke tarafından ne sömürge ne de yarı sömürge olarak tanımlanabilecek bir ilişkinin geliştirilemeyerek özgün bir biçimde kalmasının da nedenidir.

2. CUMHURİYET DÖNEMİ

1923'ten günümüze kadar devam eden cumhuriyet dönemi, savaş sonrası koşullarının ve Osmanlı mirasının eşliğinde yeniden yapılandırılmaya başlamasından bu güne değin, gerek Batı ile ilişkilerin gerekse içsel düzenleme süreçlerinin belirlenimi ile dönemsel olarak farklı politikalar izlenerek sürdürüle gelmiştir. Konu gereği bu politikalar, daha çok Türkiye'nin yeni dünya düzenine eklemlenme sürecinin gelişimi çerçevesinde değerlendirileceğinden, 1923'ten bu güne ortaya çıkan dönemler, bu eklemlenmenin açığa çıktığı ekonomik koşullar ve politik kararlar dikkate alınarak saptanılacaktır.

İlk olarak, 1923 ve 1929 tarihleri arasını kapsayan dönem, “milli iktisat” anlayışı çerçevesinde daha çok liberalist politikaların işletilmeye çalışıldığı bir döneme işaret ederken, 1930'dan 1947'lere dek süren dönem “devletçi” politikaların ağır bastığı uygulamaları anlatacaktır. 1947 ve 1960 arasında kalan süreçlerde Menderes hükümetinin ağır basan politikaları ile “Küçük Amerika” olmaya meyleden, ABD ile ilişkiler çerçevesinde başlayıp, uluslararası kurumlarla ilişkilerin geliştirildiği ve yeniden liberal politikaların işletilmeye çalışıldığı ilişkileri içerirken, 1960'dan 1979'a

kadar uzanan dönem, Demirel'in sloganı ile "büyük Türkiye" projesi için ithal ikameci kalkınma anlayışının işletildiği AB ile ilişkilerin başladığı bir süreç olarak değerlendirilecektir. 1980 sonrası ise artık tam anlamı ile yeni dünya düzenine entegrasyonun yapılandırılması için gerekli düzenlemelerin netleştiği, Özalızmin "çağ atlama" algısının neticesiyle arz yönlü iktisat ya da ihracat öncülüğünde kalkınma olarak tanımlanan politikaların hayata geçirildiği dönem olarak irdelenecektir. Dolayısıyla 1923'ten bu güne devlet, uygulanan politikalar çerçevesinde beş farklı dönem içinde yer almıştır.

1923'ten günümüze kadar izlenen dönemler konu açısından, yeni dünya düzenine eklenme bakımından taşıdıkları önem çerçevesinde ele alınmışlardır. Bu da ağırlıklı olarak ekonomi politikalarının değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

2.1. 1980 Öncesi Dönem

1980 öncesi dönem, 1923'den 1980'e kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Bu süreç içindeki dönem, uygulanan ekonomik politikalar çerçevesinde dört alt döneme ayrılmaktadır. 1923-1929 yılları arasını kapsayan dönem, "Milli İktisat" olarak tanımlanmıştır. Bu dönem, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, tam anlamı ile şekillenen, Batı'nın örnek alınışının, izlendiği ancak mümkün olduğu aranda bağımsızlık temelinde şekillenen ve bu anlamda Batı'nın etkilerinin minimum düzeyde tutulmaya çalışıldığı bir dönem olarak önem kazanmaktadır. 1929-1947 dönemi ise, gerek dünya koşulları, gerek içsel nedenlerle, korumacı politikaların ağırlık kazandığı dönem olması itibarıyla "devletçilik" olarak nitelendirilmektedir. Bir sonraki dönem olarak 1947-1960 aralığı gerek uluslararası kurumlarla ilişkilerin başlaması gerekse liberal politikaların hayata geçirilme çalışmaları bakımından önem kazanmakta ancak koşulların liberal politikalara izin vermemesi ölçüsünde korumacı tedbirlerin devreye girerek kalkınmacılık anlayışının öne çıkışı ile netleşmektedir. Bu nedenle bu bölüm "ön liberalizasyondan kalkınmacılığa" başlığı altında değerlendirilecektir. Son olarak 1960-1979 dönemi ele alınacaktır. Kalkınmacılık anlayışının ağır bastığı bu dönemi

niteleyen temel öge ithal ikameciliktir. Bu bakımdan dönem “İthal İkameci Kalkınmacılık” olarak değerlendirilecektir. Bu dönemin asıl önemi ise 1980’le birlikte yeni dünya düzenine eklemlenme sürecini hazırlamış olmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.1. Milli İktisat: 1923-1929

1923’ten itibaren Türkiye’nin önünde iki tip devlet modeli vardır. Bunlardan birincisi savaş döneminde yakın ilişkiler kurulan Sovyet sistemi, ikincisi ise Batı Kapitalist Devlet Modeli’dir. Ancak 1917’e kadar, zaten çağdaşlaşma, Batılılaşma olarak tespit edilmiş ve tüm modernleşme süreçleri kapitalist devlet modeline yönelik gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1923’ten sonra da İttihat ve terakkinin çizgisi, gerek milli burjuvazi yaratma gerek sanayileşme gerekse yeniliklerin yönelimi korunularak belirli ölçüde takip edilmiştir. Elbette en önemli değişim Osmanlı modernleşmesinin, daima mevcut yapının korunması çerçevesinde geliştirdiği batılılaşma serüveninin son bulması ve yeni bir yönetim biçiminin kurulmasıdır.

M. Kemal izlenecek yolu “Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” olarak çizmiştir. Bu gönderim gelişmiş ülkeleri işaret etmektedir. Nitekim, harf devrimin, medeni hukuk, tatil günlerinin ve ölçü birimlerinin değiştirilmesi, ticaret kanunları ve hatta kılık kıyafetin modernleşmesine kadar pek çok yenilik Batılı normlar çerçevesinde düzenlenmiştir. Aynı zamanda, daha 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların, Sovyet rejimine taraf olunmadığına dair mesajlar içermesi de Batı’ya yönelimin netliği konusunda anlamlıdır.

Yüzünü kapitalist devletlerden yana çevirmiş bir hükümetin, iktisat politikalarının da liberal teoriler çerçevesinde şekillenmesi olağan olacaktır. Bu, hem İttihat ve terakkinin çizgisinin devamı hem de dönemin kapitalist devletlerinin liberal politikalar uyguluyor olmaları açısından geçerlidir. Bu anlamda kapitalistleşme sürecinin en önemli göstergesi 1923 İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlardır. Kongre, yeni kurulan bir devletin nasıl işleyeceğine ilişkin mesajlar taşıması yanında imamlar, toprak ağaları, tüccar grupları gibi farklı bileşenleri itibarıyla de ülkenin içinde

bulunduğu durumu özetler niteliktedir. Ancak kongre kararların asıl önemi, uygulanımı daha sonraki yıllara bırakılsa da âşar vergisinin kaldırılması ve farklı iş gruplarına imtiyazlar tanınması nedeniyledir.

Kongrede tanınan imtiyazlarla beraber, 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi kanunuyla birlikte, temel amaç ulusal bir burjuvazi yaratmaktır. Ülkede savaş koşullarıyla birlikte mübadeleler, azınlıkların nüfusunda azalmayı beraberinde getirmiş ve daha önce sahip oldukları imtiyazları kullanamaz duruma gelmeleriyle de bu durum pekişmiştir. Azınlıklardan kalan alanlar Türk müslüman girişimciler tarafından doldurulmaya çalışılacak, alınan imtiyazlardan yararlanılarak burjuvazi devlet eliyle geliştirilecek, ve asıl olarak bağımsızlığın yegane yolu olarak görülen sanayileşme için yatırımlar böylelikle yaşam bulacaktır. Fakat, bu çabalara karşın, belirli bir grubun zenginleşmesi sağlansa da yatırım yapabilecek kapasitede bir burjuvazinin gelişmesi mümkün olamamıştır.

Bu döneme ilişkin sanayileşmeye verilen önem, askerliğin verdiği alışkanlıkla ekonomiye kurmay subay bakışıyla yaklaşılması neticesindedir. Bu bakış, ulusal bağımsızlığı temel almaktadır. Ulusal bağımsızlığın yoluysa sanayileşmekten geçmektedir ve buna demir yollarına verilen önem de eklenmektedir. Bu anlamda sanayileşme hedefinde iki önemli duruş ortaya çıkmıştır. Birincisi, sadece iç tüketim değil ihracata yönelik de üretim yapılmasının hedeflenmiş olması, ikincisi ise, bu dönemde Batılıların tavsiyelerine kulak tıkanmış olmasıdır. Demir yollarına önem verilmesi ise sanayileşmek için alt yapı yatırımı olarak algılanarak güçlü bir ekonomi oluşturmak ve aynı zamanda bağımsızlığı koruyacak güvenlik ağlarını örmek içindir. (Güvenç: 1998; s.216-219)

1923-1929 arasında kalan dönemde, milli iktisat anlayışı temelinde politikalar üretilmiştir. Devlet eliyle burjuvazi yetiştirilmeye çalışılmış, nüfusun millileştirilmesi ile Türk ulusal burjuvazisine zemin hazırlanmış, bu amaç için teşvikler verilmiş ancak bu hedefte çok da başarılı olunamamıştır. Ulusal bağımsızlık temel ilke olarak benimsenmiş, bunun sağlanılma koşulu sanayileşmeye bağlanılmıştır. Yine benzer ilke

nedeniyle demir yolları millileştirilmiş, demir yolu yapımına ağırlık tanınmıştır. Tüm bunlarla birlikte, özellikle âşar vergisinin kaldırılması sonucunda, temel bir gelirden yoksun kalınmış dolayısıyla tarıma dayalı gelirini de kaybederek sermaye birikimini en başından yitirmiştir. Liberal politikalar temelinde ekonomiye müdahaleden kaçınılırken, alt yapı yatırımlarının yüklenilmiş olması ise ekonominin ciddi olarak tahribatı anlamına gelmektedir. Dış ticarete ise, dış ekonomilere piyasa işlevi gören ülke, ithalat ile tüm dönem boyunca dış ticaret açığı vermiştir. Ek olarak, tüm dönem boyunca siyasal ve toplumsal sorunlar devam etmiş iç çelişkilerle uğraşma zorunluluğu da tüm bu olumsuzluklara eklenmiştir. 1929'lara gelindiğinde ise kapitalist dünyada yaşanan ekonomik bunalımdan etkilenilmiş ve nihayetinde tüm bu nedenlerle yeni politikaların üretilmesine zorunlu kalınmıştır.

2.1.2. Devletçilik: 1929-1947

1929'da yaşanan ekonomik bunalım Türkiye'yi diğer ülkelere göre daha az etkileyebilmiştir. Bunun nedeni henüz dünya ile tam anlamı ile bir eklemlenmenin gerçekleşmemiş olmasıdır. Bunalımın Türkiye üzerindeki etkisi ise daha çok tarımsal ürünlerin ithalatı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bunun yanında devam eden içsel sorunların giderilmesi ve 1923 – 1929 arası sürdürülen politikaların başarısızlığı, dünyanın denetimli bir ekonomiye geçişiyle birleşerek devletçilik ile giderilmeye çalışılmıştır. Devletçiliğe geçişin en açık ifadesi 1931'de CHP'nin devletçiliği parti programına dahil etmesi ve daha sonrada bu ilkenin anayasal bir değişiklikle kabul edilmesidir.

Benzer biçimde, İsmet İnönü'nün baş vekil imzasıyla yayınlamış olduğu yazısındaki sözleri devletçilik uygulamasına geçildiğinin göstergesidir. Bu yazıda İnönü "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" yazısında "Biz iktisatta devletçilik'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir nokta inazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz. Memleketin muhtaç

olduğu sanayii, teşkilatı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. ” (İnönü’den akt. Önder: 2003; s. 267) sözleriyle devletçiliğe yönelimin gereğini açıklamıştır.

1929 bunalımının Türkiye üzerindeki en temel etkisi aslında 1923’ten beri sürmekte olan paranın değer kaybının derinleşmesidir. Bunun nedenleri olarak, tarım ürünleri fiyatlarının dünya bunalımı ile birlikte düşmeye başlamasından buna karşın sanayi ürünleri fiyatlarının o derecede düşmemesinden kaynaklıdır. Bununla birlikte 1929’la beraber gümrük duvarlarının yükseleceği kaygısı “spekülatif ithalatı” artırmış, bu nedenle yerel bankalardan alınan kredilere karşılık ticari senetler bankaların elinde tutulup, stok mallar çoğalırken çıkan para, para sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 1929’da ödenmeye başlayacak olan Osmanlı borçlarının moratoryumla ödenmemesi Türkiye’nin itibarını düşürmüş, demir yolları yapımının ve millileştirmelerin sürmesi ek bir mali sorun olarak belirmiştir. İçsel olarak sürüp gitmekte olan, Osmanlı’dan devralınan bir takım kurumların tasfiyesi, millileştirmeler, bir takım ekonomi politika araçlarının oluşturulmamış olması, kuraklık, kıtlık gibi tarım sektörü ile ilgili olumsuzluklar ve kredi-dış ticaret doğan dar boğazlar en önemli sorunlardır. (Başkaya:1986; s.64-69). Tüm bu nedenlerle birlikte bu sorunların aşılması için güvenilebilecek bir özel sermaye gelişmiş değildir. Kaldı ki, dünya ticaretindeki daralma paranın değer kaybıyla birleşerek mevcut özel girişimlerin bu süreçten darbe yemesini de beraberinde getirmiş, dolayısıyla mevcut işletmelerin bir çoğu da tasfiye olmuştur. Dünyanın yaşadığı bunalımsa, devlet denetimli bir piyasa anlayışını yaymakta ve özellikle İkinci Dünya Savaşı koşullarının Türkiye gibi çevre konumundaki ülkelerin merkezden görece bağımsız olarak kendi iç planlamasını yapabilecek bir alanı açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla devletçilik bir zorunluluk olarak kendini dayatmıştır.

Para kaybını önlemek üzere geliştirilen çözümlerin en önemlisi Merkez Bankası’nın kurulmasıdır. Böylece merkez bankası kambiyo denetimini üstlenerek, hükümetle birlikte istikrarıyla ilgili tüm denetimlere yapmak ve hazine işlemlerini yürütmek gibi işlemler için gerekli bir kurum ortaya çıkmıştır. Ekonomi politikasının bir başka ayağını ise dış ticaret açığını kapatmak, devalüasyondan kaçınarak Türk

lirasının değerini korumak oluşturmıştır. Bu minvalde sürdürülen politika “denk bütçe sağlam para” anlayışı olmuştur. (Güvenç:1998; s.218-219). Yalnızca Merkez Bankası’nın kurulması değil devletçi uygulamaların sürdürülmesinde diğer düzenlemeler de etkili olmuştur. 1930’da Türk parasının değerinin korunmasına, ihracat mallarının kaliteli ve standartlara uygun olmasına, 1931’de ticaret mukavelesi yapılan ülkelerden ithalat yapılması ve diğer koşullardaki ithalatın bakanlar kurulu onayına bırakılmasını sağlayan kanunlarla, dış ticaret ve spekülasyona yönelik girişimler denetim altına alınmış, ihracata yaptırımlar getirilmiş, ihracatçı tüccarlar gözetim altına alınmaya çalışılmıştır (Başkaya:1986; s.89).

Tüm bu düzenlemelerle birlikte, özellikle tüketim mallarına ilişkin ithalat kısılmıştır. Bu daha çok 1923’ten beri süre gelen dış ticaret açığının kapatılması için yapılmış bir uygulamadır. Nitekim bu uygulamalar başarılı olmuştur. Bu uygulama aynı zamanda devlet eli ile yatırımların gerçekleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Çünkü ekonominin işlemesi için sanayi yatırımları gereklidir. Oysa ithalatın kısıldığı bir ortamda, özel girişimle bunu gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Sümerbank gibi işletmeler devlet tarafından kurulmuştur.

Tüm bu uygulamalar sonucunda, 1933-1940 aralığında yıllık sanayii yatırımları 19 milyonu kamu, 8 milyonu özel sektör olmak üzere yılda ortalama 27 milyon TL. düzeyinde gerçekleşmiştir. 1933’dan 1939’a kadar geçen sürede ekonomide yıllık ortalama büyüme %9’un üstünde bir seviyede gerçekleşmiştir. Sanayide büyüme hızı bir önceki döneme göre %1,7 daha yüksektir. İthalatın GSMH içindeki payı %6,5’e düşmüş sanayiinin milli gelirdeki payı ise önceki dönemden %4,6’lık bir orana yükselmiştir. Benzer biçimde sermaye yoğunlaşmasında da önemli bir artış olmuş, firma ölçeği büyümüş, anonim şirketlerde artışlar görülmüştür. (Başkaya:1986; s.112-113). Bu verilerden anlaşılan odur ki, bu dönem uygulamaları ekonomik anlamda pozitif sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Bütün bu olumlu gelişmelere karşın 1945’den başlayarak, kapitalist ülkelere yeni bir entegrasyonun zemini oluşmaya başlamıştır. Koşulların değişimini tetikleyen

en önemli unsurlardan biri ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin gelişimi karşısında özellikle soğuk savaşın başlamasıyla ortaya koyduğu tavidir. Bununla İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın giderilmesine yönelik kapitalist devletlerin az gelişmiş ülkelere yeni tavrı da bu duruma eklenmiştir. İçerde ise devletçi politikalardan huzursuzluk duyan ticaret burjuvazisini içeren kesimlerin ve büyük toprak sahiplerinin baskısı hissedilmeye başlanmıştır. Siyasal erk ise, içerde oluşmaya başlayan hoşnutsuzluk, hem de alternatif siyasal hareketleri önleyebilmek, üstelik değişen koşulların baskısında denetim sağlayabilmek amacıyla bir dizi yeni düzenlemeye gitmek zorunda kalmıştır.

2.1.3. Ön liberalizasyondan Kalkınmacılığa: 1947-1960

1947'den başlayarak 1960'a kadar devam edecek bu dönem ikircikli bir politikanın izlenmiş olması bakımından ilgi çekicidir. Bunun temel nedeni 1947-1953 arası izlenen liberalleşme sürecinin 1954'ten itibaren rafa kaldırılmasından, dengeli ve istikrarlı bir program izlenememesinden kaynaklanmaktadır. Dönemin, ön liberalizasyondan kalkınmacılığa başlığı altında değerlendirilmesinin sebebi de, 1954'e kadar devam eden politikaların 24 Ocak 1980 kararlarıyla beraber uygulanmaya başlanacak neo-liberal iktisadın ve ilişkilenecek uluslararası kurumların kapısını aralamış olmasındandır. 1954'ten sonra ise, bir geri adım ile kalkınmacı anlayışın zeminine geçilecek, uluslararası kurumların tavsiyeleri göz ardı edilecektir. Aynı zamanda 1945'ten sonra başlayan çok partili sisteme geçiş çalışmalarının, 1946'da DP'nin kurulması ile hayat bulması, bu durumun yine dünyadaki gelişmelere paralel bir seğir izlemesi diğer bir önemli gelişmedir.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye açısından bir gerçeği açığa çıkararak son bulmuştur. Oda askeri gücünün zayıflığıdır. Bu nedenle İkinci dünya Savaşı yıllarında ABD ve İngiltere'den askeri yardım istenmiş, Sovyet Rusya'nın savaş bittiğinde devam eden toprak talebi, Türkiye'nin henüz NATO üyesi olmadığı 1947'de ilk askeri yardımı alması ile noktalanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin, 1942'de yürürlüğe konan Toprak Mahsulleri Vergisini izleyerek ortaya çıkan buğday kıtlığı dolayısıyla, dünyanın

her yanından buğday yardımı araması dış yardım talebinin ilk basamağını oluşturmuştur. Böylelikle oluşan ekonomik yardım talebi de 1948'de Marshall yardımının alınması ile sonuçlanmıştır. Bu durum, Türkiye üzerindeki baskıların oluşmasının da ilk ayağı olacaktır. Baskının diğer görüntüsü de içten gelmektedir. Savaş yıllarında uygulanan Toprak Mahsulleri vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri gibi uygulamalar toprak sahiplerini, Varlık Vergisi ve artan devletçilik gibi uygulamalar ise tüccar sınıfını, rejimin geleceğine ilişkin sıkıntıya düşürmüştür. Bu kesimler için ABD'nin gelişmesinde öncülük yaptığı uluslararası sisteme ve dış yardım mekanizmalarına katılmak, siyasal rejimin de değişmesi olanağı anlamına gelmektedir. (Kazgan: 1999; s.94-95). Dolayısıyla değişecek bir rejimin toplumsal dayanağı, büyük toprak sahipleri ve tüccar sınıfı olabilecektir. Bu iki grubun siyasal rejimin değişmesinden umdukları fayda, devletçi uygulamaların tasfiyesi ve dışa açılma ile elde edilecek rahattır.

Diğer yandan, savaş sonrasında müttefiklerin zaferi, otoriter tek partili rejimlere karşı liberal-demokrasinin zaferini simgelemektedir. Artık Avrupa'da çok partili ve serbest seçim esasına dayalı liberal-demokrasiler canlanacaktır. Batı ittifakında yer almak isteyen bir ülkenin de bu önemli siyasal gelişmelerin dışında kalması düşünülemezdir. Türkiye içinse, o zamana kadar bir savaş tehdidi nedeniyle iktidarın tek elde toplanması yönünde ağırlıklı olan düşüncenin, değişen koşullarda yine bir savaş tehdidine karşı tam tersi bir uygulama içine girmesi olağandır. Ancak Batı ittifakının içinde yer almak yalnızca çok partili bir sisteme geçiş ile değil, iç politikada bir rejim değişikliğini de beraberinde getirmektedir. (Koçak:1997; s.131-139). Nitekim CHP'nin aldığı karar doğrultusunda kurulan DP ile çok partililiğe geçilmiş ve DP 1950'de ciddi bir destek ile iktidara gelmiştir. DP'nin iktidara, ister tek partili dönemin yarattığı baskılar neticesinde, ister dayandığı sınıf olan büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi, isterse de dünya koşullarının bir dayatması sonucu olsun gelişi, parti programında yer alan, liberalleşme konusundaki dönüştürücülüğü de getirmiştir.

1950-1954 döneminde uluslararası ekonomik ilişkilerde, kalkınma için gerekli yatırımların bir bölümünü dış kaynaklardan sağlama amacıyla bir dizi önlem alınmıştır.

1950’de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, ekonominin finansmanı için yabancı sermayeden yararlanma arzusunun bir sonucudur. Benzer biçimde, 1951 ve 1954’te çıkarılan yabancı sermaye daha elverişli çalışma koşulları sunmak amacındadır. Yine petrol arama konusunda da yabancı sermaye çekmeye yönelik özel bir yasa düzenlemesi yapılmıştır. (Tunçay: 1997; s.180). Elbette yabancı sermayeyi çekmek, dış kaynaklardan yardım almak yada liberal politikalar üretme düşüncesi bir anda ve kendiliğinden gelişmemiştir. Daha önce söylenildiği gibi, ilk yardım askeri ve ekonomik içerikli olarak 1947 ve 1948 de gerçekleşmiştir. Bu yardımlarda, devletçi politikalardan vazgeçilmesi koşuluna bağlı olarak gelmiştir. Bunun ilk göstergesi 1946’da oluşturulan beş yıllık sanayi planının, 1947’de liberal kalkınmacı bir anlayışla yeniden yapılmasıdır.

Liberalleşmeyi belirleyen gelişmelerden biri, 1946 devalüasyonudur ve dış ticarete korumacılığın gevşetilmesi sürecinin ilk adımını oluşturmuştur. Devalüasyonla birlikte ithalata konan kotaların uygulanması sınırlanmıştır. 1950’de uygulanmaya başlayan ve üç yıl süren ithalat rejimi uygulaması ile, Türkiye, gümrük tarifeleri dışındaki koruma önlemlerinin büyük ölçüde kaldırıldığı bir dış ticaret politikası izlemiştir. Bu gelişmeler, Türkiye’nin, kapitalizmin savaş sonunda kurulan üst organlarına üye olması ve ülkenin Batılı (özellikle ABD’li) uzman ve danışmanların sürekli bir uğrak yeri haline gelmesi ile gerçekleşmiştir. Türkiye 1947’de Dünya Bankası, IMF ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütüne (OECD), 1952’de de NATO’ya üye olmuştur. (Boratav:1997; s.315). bu üyeliklerle birlikte, uzman ve danışmanların yoğunlaştığı temel konu devletçi-korumacı uygulamalara son verilmesi yönünde olmuştur. Bununla birlikte diğer bir öneride cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren kalkınma ve büyüme için temel sektör olarak görülen sanayi yerine tarım sektörüne ağırlık verilmesidir. Bu Türkiye’ye uluslar arası ilişkilerde düşen tarım ülkesi rolünün bir sonucudur. Diğer yandan özellikle ABD tarafından, kara ulaşımda demir yolları yerine kara yollarına ağırlık verilmesi önerilmiştir. Elbette bu, gelişmiş bir otomotiv sanayie sahip ABD için, için, tüm yan dalları ile birlikte yeni bir pazar oluşturmak için gerekli alt yapı yatırımlarının tamamlanmasına hizmet edecektir.

Bu dönemin diğer bir ayır edici özeliği de, borçlanma içine girilmiş olmasıdır. Uluslararası kurumlara üyeliklerle birlikte gelen yardımlar ve kredilerin yanında, Kazgan'ın belirttiği gibi 1950'de Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde bulunulmasına dair kanun, maliye bakanlığını özel girişimin dışardan sağladığı uzun vadeli borçlara kefil sayarak yeni bir borçlanma biçiminin de önünü açmıştır. 1953 yılından itibaren devreye giren "kredi ithalat" ise ticaret bankalarının dış dünyadan döviz kredisi sağlamasını mümkün kılmıştır. Geliştirilen yasal düzenlemelerle dönem içinde gelişen dışa açılma programının temel ögesi, dış kaynaklı sermaye olmuştur: Dolaysız yatırım, ticari uzun ve kısa vadeli kredi ve dış yardımla üç değişik biçimde dış kaynaklı sermayeye ulaşılmıştır. (Kazgan: 1999; s.99-100)

1947 ve 1954 dönemleri arasında uygulanan politikalar neticesinde hızlı bir büyüme yaşanmış, gelir düzeylerinde artışlar gözlenmiş ancak bunlarla birlikte ciddi anlamda bir dış ticaret açığı da yaşanmaya başlanmıştır. Olumlu süreçlerin gerisinde, dönemsel olarak artan tarım gelirlerinin, bu dönemden önce hazinede biriktirilmiş olan döviz ve altın kaynaklarının kullanılması yer almaktadır. Fakat politikaların uygulanmaya koyulmasından kısa bir süre sonra liberasyonun etkisiyle açığa çıkan dış ticaret açığı yeni önlemleri gerektirmiştir. İthalatı kısıtlamak, IMF ve DB'nın önerileri kulak arkası etmek ve sanayileşmeye dayalı kalkınma algısını sürdürmek olmuştur.

Özellikle 1953'ten sonra kendini hissettirmeye başlayan döviz sıkıntısı ve 1954 hasadının kötü olması da ithalatta önemli bir gerilemeyi açığa çıkarmış, ithalattaki daralma içe dönük sanayileşme yönündeki baskıyı artırarak, ithalattaki kısıtlamalarla, bazı malların ithal ikamesi yoluyla sağlanmaya başlamasını gündeme getirmiştir (Başkaya:1986; s.137). Böylelikle de ithal ikameci sanayileşmenin kapısı aralanmış ve hükümet kamu yatırımlarını genişletmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla 1954'ten 1961'e kadar devam eden süreçte, daha önceki dönemlerde uygulanan denetimli bir dış ticaret anlayışına geri dönülmesi ve kalkıncı anlayış çerçevesinde devletin yeniden yatırımlara yönelmesi söz konusu olmuştur.

1954-1961 döneminin kısa özeti, liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin sağlanamayacağını anlaşıldığı; bu nedenle dış ticaret kontrollerine gidilen; ancak ticaret açıkları yine ortadan kalkmayan ve hatta müzminleşen; öte yandan geniş kamu kesimini destekleyici ön plana çıkarak özel sermaye birikimi ile işlevsel bir bütünlük içinde eklemlendiği bir ekonomik yapının yerleştiğidir. Bu özellikler daha sonraki ekonomik yapıya ve iktisat politikalarına da egemen olmaya devam edecek fakat temel fark daha sonraki uygulamaların planlı olacağıdır. (Boratav: 1997; s.320-321).

1960 darbesi ile son bulacak bu dönemin 1958'de ki son etkisi ise, IMF'nin istikrar programının uygulamaya konulması olmuştur. 1954'ten sonra uluslararası kurumların önerilerine uyulmamaya başlanması, alınan kredilerin önünün kesilmesi anlamına gelmiştir. Bununla birlikte Kazgan'ın vurguladığı gibi, dışardan alınan borçların faizlerinin ödenmemesi, yeni krediler alınamaması, artan enflasyon kamu açıklarının büyümesini getirmiş, yeni krediler ve borçların ertelenmesi ve ithalatı engelleyen kısıtların kaldırılması gibi talepler içeren IMF istikrar programının uygulanması kabul edilmiştir. IMF'nin dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ithalatın artırılmasına yönelik direktifleri 1958 devalüasyonu ile son bulmuş, neticede yeniden dış ticaret açığı büyümüştür. Kısa vadeli dış kredilere dayanılarak ithalatı serbestleştirme yönündeki bu denemede daha öncekiler gibi ciddi bir krizle noktalanmış ve ekonomi dış kurumların denetimine girmiştir. (Kazgan: 1999; s.106-109)

DP'nin "Küçük Amerika" sloganı ile iktidara gelişi, ABD ile yakın ilişkiler içine girilmesinin de habercisi olmuştur. Bu slogan yalnızca ABD ile değil, ABD'nin egemenliği neticesinde gelişen Bretton Woods kurumları ile ilişkilenenin ve dışa bağımlı bir ekonomiye dönüşün de habercisidir. 1947'den 1960'a kadar süren dönemde, liberalleşme denemesinin sonucu sürekli artan bir dış ticaret açığı, ödenemez duruma gelen borçlanma, enflasyon ve krizler gündeme gelmiştir. 1954 sonrasında alınan önlemler ise bu sürecin geriletilmesinde başarılı olmamıştır. Bununla birlikte dönem boyunca devletçi uygulamaların tam anlamı ile son bulması gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi tersine devlet yeni kamu iktisadi yatırımları içinde bulunmuştur. Tarıma ağırlık verilmesi tavsiyeleri de yerini bulmayarak sanayileşme yönündeki kalkınmacı

anlayış sürdürülmüştür. Daha sonraki dönemde tam anlamı ile uygulama imkanı bulunacak olan ithal ikameci kalkınmacı anlayışın geliştirilmesi de bu dönemdeki politikaların öncülüğünde gerçekleşecektir. Borçlanma bir yandan uluslar üstü kurumlarla son bulmayacak bağları peşinden sürüklerken diğer yandan sermaye birikimi yoluyla burjuvazinin güçlenmesini açığa çıkaracaktır. Kara yolu ve elektrik ağırlıklı alt yapı yatırımlarına yönelinmiş olması da bu dönemin özelliği olarak sayılabilecek bir gelişmedir. Ancak bu yatırımlar tamamlanamamakla birlikte mali yükü artırıcı bir etkide bulundukları da açıktır. Dönemin diğerlerinden ayrılan bir özelliği, uygulanan politikaların planlı ve sistemli bir biçimde sürdürülmemesi olurken, konu açısından asıl önemi, küreselleşme ile entegrasyonun sağlanmasında işlevsel olan uluslararası kurumlarla ilişkilere geçilerek müzminleşecek olan dışa bağımlı ekonomi biçimine dönüşülüp, borçlanma gibi mekanizmalarla da bunun süreklilik arz edecek olmasıdır.

2.1.4. İthal İkameci Kalkınmacılık:1960-1979

1960 darbesi ile son bulan bir önceki dönemin, planlama konusundaki gelişigüzel uygulamaları, 1961 Anayasası'yla kurulan Devlet Planlama Teşkilatının beş yıllık kalkınma planları ile son bulmuştur. 1954'ten sonra ithalatın kısılması uygulamasının akabinde gelişmeye başlayan ithal ikamecilik ise bu döneme damgasını vuracaktır. Bu iki unsur, 1960-1979 döneminin ayırıcı özelliğidir.

Bu dönemde uygulamaya giren kalkınma planları 1963-1977 arasında periyodik beş yıllık dönemleri kapsayacak sürelerde yürürlükte kalmıştır. Bu planlamalar, devlet yatırımları için zorunlu olurken, özel sektör yatırımları için daha çok tavsiye niteliği taşımıştır. Planlamaların, özel yatırımı bağlayıcı olma durumu daha çok yatırım teşviklerinden yararlanma söz konusu olduğunda geçerlidir. Bu durum dönem içinde serbest piyasanın işletilmediğinin bir göstergesi olmakla birlikte, yeni bir kalkınma ve sanayi hamlesi içine girildiğinin de göstergesi olmuştur. Bu kalkınma ve sanayileşme hamlesiye, ithal ikamecilikte sağlanacaktır.

İthal ikamecilik; yerli sanayi sektörünün selektif korunmasına dayanmaktadır. Bu stratejinin başarıyla uygulanması, sınai gelişime üretim sürecinin girdileri olarak teknoloji, sermaye malları ve ara malların ithalatını gerektirmektedir. İthal ikame politikaları, düşük tüketimli, pazardaki talep yetersizliğini -veya azalan kar oranı- üretici yatırımın yetersizliğini önlemeyi amaçlamaktadır. (Keyder:1993,s.225-226). Bu amaç çerçevesinde uygulanan ithal ikamecilik, daha çok dayanıklı tüketim malları çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve aynı zamanda ara malların üretimi de ithal ikameciliğe dayandırılmıştır. Montaj sanayi ile başlayan süreç içinde, kademe kademe yerli mallarına geçilmesi ve böylelikle üretim sürecinde ithal malların elenmesi istenmiş fakat bu konuda başarılı olunamamıştır.

İthal ikamesine dayalı korumacı politikalar temelinde 1974 ve hatta 1977'ye kadar olumlu gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. Bu dönem boyunca hızlı bir ekonomik büyüme ve mali istikrar yakalanmıştır. Tarım sektöründeki gelişmelerle birlikte, ekonominin büyümesindeki asıl pay ise sanayi sektörüne aittir. Özellikle tüketim malları devlet sanayisinin payı oldukça yükselmiştir. Bu olumlu göstergeler bir yanda da sanayi burjuvazisinin gelişimini hazırlayıcı koşullar olarak görülmektedir. Bunlarla birlikte, dış ticarete sabit bir döviz kuru belirlenmiş olması, ilişkilerin denetimler ve kotalarla sürmesi söz konusudur ancak bu dönem içinde IMF, DB ve ABD görelisi olarak müdahalelerini yoğun biçimde sürdürememişlerdir. Tüm bunlara rağmen, özellikle büyümenin dış kaynaklara bağlanılarak sürdürülmesi hem krizleri hem de müdahaleleri beraberinde getirecektir.

Her şeyden önce, bu dönem boyunca uygulanan ithal ikameciliğin, ister aşırı uygulanmasından, isterse yetersiz ve yanlış uygulamalarından kaynaklansın, sorunlu olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedenlerini, ithal ikameciliğin, iç pazara yönelik üretim yapmasından, yapılan üretimin karşılanmasında gerekli malların ithalatla sağlanabiliyor olma niteliğinden ve bu nedenlerle ithalatı artırıcı etkisinin yanında ihracata uygun kalitede ürünlerin üretilmesinin uzun süre mümkün olamamasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın ekonomik büyümenin yaşanmasını olanaklı kılan yatırımların finansmanı, daha çok dış kaynaklarla sürdürülmektedir. Bu kaynaklar

dönem için, özellikle yabancı ülkelerde yaşayan işçi dövizleri ve kolay alınabilir dış kaynaklı krediler ile sağlanmıştır. Ancak bu aradaki dünya koşullarının bu rahatlığa izin vermesine rağmen, değişen koşullar ekonomik krizlerin gündeme gelmesini hazırlamıştır. Bu krizler, özellikle kısa vadeli borçlanma; ithalatın artırılmasına yönelik uygulamalar; devalüasyonlara rağmen, döviz rejiminin turizm gibi gelirleri düşürücü etkisi; sanayileşmenin giderleri artırıcı baskısı; hükümetin, gelirler, sosyal güvenlik ve KİT'ler konusundaki popülist uygulamaları gibi değişkenlerle tetiklenmektedir.

1970'lerde yaşanan petrol krizinin etkilerinden biri petro-dolarların dolaşıma girmesidir. OPEC üye ülkelerinin zenginleşmesi ile burada biriken dolarların bir kısmı Batı bankalarına aktarılmış ve bu gelişme, bankaların çok ucuz kredilerle borç vermesini sağlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler bu kredilerden geniş oranlarda yararlanmışlardır. Türkiye de bu koşullarda borçlanmasını sürdürmüştür.

Bu rahat borçlanma ortamında Türkiye, içerdeki genişlemeyi teşvik ederek sermaye ve mal ihracatını kolaylaştırıcı politikalar uygulamayı başlatmış ve özellikle sermaye ithalini kolaylaştıracak girişimleri başlatmıştır. Bunun için döviz rejimi gevşetilmiş, ithalattan alınan gümrük vergileri azaltılmış, devalüasyon oranı enflasyon oranının gerisinde tutularak Türk Lirası'nın değeri artırılmış, 1973'te AT ile imzalan Katma Protokol gereği gümrükler indirilmeye başlamıştır. Buna karşın, İthalatı artırmaya yönelik tüm bu girişimlere rağmen ihracatı artırmaya yönelik bir girişimin bulunmaması ve değerlenen TL'nin turizm gelirlerini de düşürmesi döviz girdilerini düşürerek dışarıdan kredi kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Dış kredi kullanımı da, "özel krediler" yolu ile Üçüncü BYKP'ye uygunluğu onaylanan projelerin dış kredi alma olanakları yaratılarak ve "Döviz Çevrilebilir Mevduat" (DÇM) uygulamasının yeniden getirilmesi ile gerçekleştirilmiştir.(Kazgan: 1999; s.). Bunlarla birlikte, ticari bankaların ithalat finansman biçimleri arasında kendilerine en karlı olanları seçmeleri, iç piyasa ile dış piyasa arasındaki faiz farklarından doğan karlılığa yönelerek kredi verilmesi gibi uygulamalar borç yükünü artıran etkenler olarak devreye girmiştir. Ekonomideki yükü artıran diğer bir etken olarak, petrol fiyatlarındaki artışların, ithal

edilen mal fiyatlarını artırması, buna karşılık tasarruflara yönelmek yerine popülist uygulamaları devam ettirmek sayılabilir.

Sözü edilen popülist uygulamaların bu döneme damgasını vuran bir özellik olduğunu söylemek mümkündür. İthal ikameciliğin iç pazarın genişliği ve canlılığı üzerine kurulmuş olması, ücretlerin bireysel kapitalistler için bir maliyet unsuru olduğu kadar, yeniden üretim sürecini tetikleyen bir talep unsuru da içermesi, siyasi yöntemlerle fiyatları baskılama gereğini azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Dönem için bunu destekleyen grev ve toplu sözleşme sistemi ve yaygın sendikacılığın etkinliği ile ücretlerin artması olmuştur. Benzer bir durum KİT'lerin "gevşek" istihdam politikaları uygulamalarında da geçerlidir. Popülist uygulamaların diğer bir boyutu, oldukça ileri bir sosyal güvenlik sisteminin kurulabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimde popülizm, fiyatların oluşumunda hükümetlerce saptanan ve yürütülen destekleme politikalarının etki alanının giderek genişlemesi şeklinde kendini göstermektedir. Korumacı politikalardan doğan görece fiyat avantajlarından, sanayi ve ticaret sermayesinin yararlanması önlenilmeyerek bu kesim için de popülizm sürdürülebilmiştir. Hükümet tarafından, fiyatlar üzerindeki denetim yetkisi hiçbir zaman kullanılmamış, ayrıca özel kesime girdi ve hizmet satan kamu işletmeleri fiyatları sistematik olarak düşük tutulmuştur.(Boratav: 1997; s.330-331). Bu uygulamalar ücretler üzerinde olumlu bir artış ortaya çıkarmakla birlikte, dış kaynaklı kredilerin rahatlığı ölçüsünde uygulama imkanına sahip olabilmıştır. Böylelikle farklı toplumsal kesimler için farklı avantajlar yaratılarak seçime dönük bir yatırım aracı biçiminde kullanılan uygulamalar, bütçeye yük olarak geri dönerek krizlerin bir unsuru görünümünü kazanmışlardır.

Krizler neticesinde ödenemeyecek hale gelen borçlanma, daralan kredi koşulları, ihracatın ithalatı karşılamasının düşüşüyle birlikte zaten kronikleşmiş dış ticaret açıklarıyla birleşerek, IMF'le yeniden istikrar programının oluşturulmasının ardından 1978'de yeni bir devalüasyonla sonuçlanmıştır. 1979'un sonlarında, artık büyümenin

durduğu, sürdürülemez hale gelen popülist uygulamaların geri plana itilişiyle, daha önce ortaya çıkmış olan gelir dağılımı dengelerinde tüm kesimleri görece olarak memnun eden gelirlerde gerileme, enerji harcamalarında ve ithalatta kısıtlar, büyüyen karaborsa ve kayıt dışı ekonomi, durgunlukla birlikte görülen enflasyon ardından gelen 1980 darbesi ile bu dönem kapanmıştır. Bu son, Demiel'in "büyük Türkiye" hayalinin de sonudur.

1960-1979 arasında yaşanan bu dönem, daha sonrasında Türkiye'nin yeni dünya düzeni ile eklemlenmesini hızlandıracak koşulların oluştuğu bir aralığı ifade etmektedir. Özellikle Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde yürütülen politikalar, 1930'ları andırır bir büyümeye vesile olmuşsa da büyümeyi hazırlayan etkenler, uzun vadede Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu koşulları hazırlamıştır. Bir önceki dönem, uluslararası kurumlarla ilişkilmesini getirirken, bu dönem 1963'te Ortak Pazar'la imzalanan Ankara Anlaşması sonucunda, daha sonra AB ile sürdürülmeye başlayan ilişkilerin ortaya çıkmasının başlangıcı olacaktır. Dönem boyunca ortaya çıkan gelişmelerin beraberinde getirdiği krizler bir sonraki bölümde daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

2.2. 1980 Sonrası Türkiye'nin Yeni Dünya Düzenine Eklemlenmesi

Yeni dünya düzeni, 1989'da SSCB'nin çözülüşüyle "iki kutuplu" diye tanımlanan dünyanın artık yeni bir düzen aldığını anlatıyorsa da, aslında 1970'lerle birlikte açıkça ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan kapitalizmin yapısal krizinin ardından, küreselleşme söylemiyle birlikte üretilen uluslararası ilişkilerin yeni yönelimini ifadelendirmektedir. Daha çok Batı Avrupa ve ABD için geçerli olacak biçimde başlayan krizin aşılması, uluslararası düzende yeni bir politikanın üretilmesini gerekli kılmıştır. Bu politikalar neo-liberal iktisat politikalarıdır. Küreselleşme, siyasal, sosyal ve ekonomik pek çok alana ilişkin olarak gerçekleşmektedir. Ancak yeni dünya düzeninin oluşturulması bakımından temel belirleyici unsur, ekonomi olarak belirmektedir. Çünkü uluslararası ilişkilerin neo-liberal politikalar çerçevesinde yeniden

örgütlenmesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal politikaların açmazlarının kullanılması ile şekillenmektedir. Nitekim Türkiye de 1923'ten 1980'e kadar uyguladığı politikalarla bu dönüşüme zorlanacak gelişmeleri üretmiştir.

Görünen odur ki, Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan ekonomik politikalarda, liberalizm ile korumacılık arasında gidilip gelinmektedir. Her ne kadar, tam anlamı ile bir devletçilik ya da liberalizm uygulanamamışsa da, devletçi korumacı uygulamaları ağır bastığı dönemlerde ekonomik büyüme ve dış ticari ilişkilerde görece bağımsızlaşma söz konusu olabilmişken, liberal politikaların ağır bastığı dönemlerde söz konusu olan derecede bağımsız bir politika uygulanması pek mümkün olamamıştır. Türkiye'nin uyguladığı politikalar hem içsel hem de dışsal süreçlerden etkilenecek gelişmiştir. İçsel süreçlerin zorlaması, dışsal süreçlerle de kesişebilmiştir. Fakat 1947'den itibaren, yeni dünya düzenini yaratmak için işlev yüklenecek Bretton Woods kurumları ile ilişkilendirilerek, politikalar üzerinde merkez ülkelerin etkilerinin başlamasına olanak tanınmıştır. Bu ilişkilere yönelimin temel sebebi, ekonomiyi besleyecek güçlü ve rekabet edebilir sektörlerin yaratılamamış olmasıdır. Başlangıçtan itibaren sanayileşme doğrultusunda konulan hedefler, liberal politikalarla dışa bağımlılığı artıran unsur olarak belirmiş, ancak asıl bağımlılık borçlanmalarla birlikte açığa çıkmıştır.

1980'lere gelindiğinde Türkiye artık kararını vermiş görünmektedir. Bu karar, yeni dünya düzeni ile eklemlenmek olmuştur. IMF, DB ve AB ile başlayan ilişkiler bu kararı zorlayıcı temel belirleyenler olarak netleşmektedir. 1980'e kadar uygulanan politikalarla açığa çıkan içsel süreçler de yeni dünya düzenine geçilmeyi hazırlayan diğer unsurlar olmuştur.

2.2.1. 1980 Öncesi Kriz Koşulları

1980'e gelinceye kadar geçen dönemde Türkiye sürekli olarak ekonomik krizlerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu krizlerin genel görünümü, borçlanma ile

birlikte gelen ödemeler dengesi sorunu biçimindeki tezahürdür. Bu sorunlar daha önce değinildiği gibi politik hedeflerin yöneliminde, dönemsel farklılıklarla aşılmaya çalışılmış, kriz dönemlerinde dış kaynaklı kurumlarla ilişkilendirilerek istikrar programları doğrultusunda yeni düzenlemelerle sorun atlatılmış ancak hiçbir zaman kökten bir çare söz konusu olmamıştır. 1980'e gelindiğinde ise, artık sorun çok daha keskin olarak belirmiştir. Üstelik yeni dünyanın şekillenışı de köklü değişimleri dayatmaktadır. Bu noktada 1980 öncesi krizin asıl belirleyeni büyüme modelinin, dış kaynaklara dayalı olarak yapılmasından doğan borç sorunu ile tıkanıp, yeni dünya projesi zorlamasını getirdiği köklü bir yapısal dönüşüme yol açmasıdır.

Bir önceki dönemde büyüme modeli olarak benimsenen ithal ikameci sanayileşme, istenildiği gibi ne yeni teknoloji transferini, ne ara malların yerli üretime dönüşerek kendiliğinden bir sanayileşme dinamizmini, ne de beklenen düzeyde üretici yatırımın genişlemesini getirmemiştir. Tersine, iç piyasaya yönelik üretimin, talebi canlandırmak gereksinimi uğruna şişirilen tüketim, ithalat artışına sebep olmuş, KİT'lerin bütçeye yük haline gelmesini getirmiş ve enflasyonun yükselişine vesile olmuştur.

İthal ikameciliğin krizi derinleştiren farklı boyutları vardır. Öncelikle, ithal ikamesi her seferinde çok daha fazla ithal girdi gerektirmekte, ithal girdiyle üretilen malların ihracata dönük olmaması sanayi için ihtiyaç olan dövizin sağlanamaması anlamına gelmektedir. Çıkmazın diğer bir nedeni, uluslararası şirketler az gelişmiş ülkelere transfer ettikleri makineleri bir mal olarak değil, sermaye olarak transfer etmeyi yeğlemektedirler. Dolayısıyla bunlar, az gelişmiş ülkelere yüksek fiyatlarla intikal etmektedir. Dış ticaretteki bu olumsuzluk borçlanmayı zorunlu hale getirerek, dış finansmana bağımlılığını artırmaktadır. Bu durum ancak borçlanmayla ve sürekli dış borçları artırarak sürdürülebilmektedir. İthal ikameciliğin yarattığı diğer bir bağımlılık türü, teknolojik bağımlılıktır ve bu, az gelişmiş ekonomilerin teknoloji üretme yolunu büyük ölçüde kapatmaktadır. Bu yolla dışa bağımlılık derinleşirken, ekonomilerin iç bütünleşme koşulları da ortadan kalkmaktadır. Üstelik Teknolojik bağımlılık, yeteri kadar istihdam yaratmayarak gelir dağılımı dengesizliğini daha da derinleştirmektedir.

Kısaca, İthal ikameci paradigma kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrası genişleme dönemine denk düşen ve çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerin iç pazarlarına doğru yayılmasına olanak veren bir süreçtir. Gerçek anlamda bir sanayileşme sürecine başlangıç teşkil etmesi söz konusu değildir. (Başkaya: 1992, s.137). Bunun nedeni, ithal ikameci politikaların, gelişmekte olan ekonomiler için gerçek anlamda ithal ikameci ve montaj yoluyla sanayilerini geliştirici olarak algılandığı halde, aynı anlaşmalar merkez ülkeler için, patent anlaşmaları altında üretim merkezlerini kaydırabilecekleri, gümrük duvarlarıyla korunmuş bölgeler anlamına gelerek, gelişmekte olan ekonomilere girebilme ve aralarındaki rekabetten kurtulup gelişmekte olan ekonomileri kendi aralarındaki rekabetten uzak ve korunmuş üretim merkezleri olarak pay edebilme olanağını yaratmıştır (Öngen:2003; s.273).

İthal ikamecili sanayileşmenin KİT'ler konusunda yol açtığı sorunlar ise genel olarak ara mal üretimi konusunda yüklendiği rol, ücretlendirme ve istihdam politikalarından kaynaklanmaktadır. KİT'ler ara mal üretiminde yoğunlaşmış ancak bu malların özel sektöre satılması konusunda, sanayileşme hedefi çerçevesinde çok düşük bir fiyat belirleme stratejisi izlemiştir. İthal ikameciliğin iç pazara yönelik üretim yapması ise, hem pazar genişlemesini sağlamak hem de popülist uygulamalar gibi nedenlerle gereğinden fazla istihdam yaratılması sonucunda KİT'lerin bir yük haline gelmesine neden olmuştur.

Ancak daha önce belirtildiği üzere krizi belirginleştiren asıl öge borçlanmadır. İthalatın artırılması noktasında dış kaynaklı borçlanma kaçınılmaz görünmektedir. üstelik ithalatın çok düşük düzeylerde gerçekleşmesi de bunu körüklemektedir. Kredi olanaklarının kolay olduğu bir dönemde rahatlıkla borç bulunabilmiş fakat bu olanaklar daraldığında hem üretim çıkmaza girmiş hem de borçlar ödenemez duruma gelmiştir. Böylelikle zaten üretimde kendini gösteren dışa bağımlılık, politik kararlarında bu bağımlılıkla alınmasını zorunluluk haline getirmiştir.

Aslında borçlanmanın bu denli rahat yapılarak yalnızca Türkiye'yi değil diğer tüm çevre ülkeleri dışarıya bağımlı hala getiren it 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve

bunun sonuçlarıdır. Kazgan'ın belirttiği gibi, petrol fiyatlarını artırarak ellerinde büyük fonlar biriktiren OPEC ülkeleri, bunları uluslararası bankalara yatırmışlardır. Bu dönemde bankalar, yaşanan durgunluk dolayısıyla fonları Merkez'de kredi olarak kullanma olanağından yoksundur. Bu nedenle fonların Çevre'ye akması için gerekli önlemler devreye sokulmuştur: Uluslararası bankalar IMF denetiminden arındırılmış kredileri, Çevre'nin kendi kambiyo denetimini gevşeterek ekonomiye rahat akışı sağlanmıştır. Böylece, ihracat gereği olmadan Çevre'nin ithalat kapasitesi genişlenilmiş sayılırken, henüz yeni dünya düzeni denilmese de, yeni bir düzen oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte herkes memnun gözükmemektedir. Merkez hem ihracatını artırmakta hem de kendi uluslararası bankaları elindeki fonları verecek bir alan bularak kârlılığını sürdürmüştür. Çevre çok düşük hatta bir ara negatif faiz hadlerinde bol kredi bulmuş, yatırım yaparak büyümeyi sürdürebilmiştir. İşlemlere aracılık eden kendi bankaları da büyük kazanç sağlayabilmiştir. Petro-dolarların tekrar dolaşıma iadesi denen bu süreç, 1970'lerde krizin yoğun olarak görünmesini önleyebilmiş görünse de 1977'de durumun bu biçimde sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır. Çevre, bu tarihten itibaren fırlayan dünya reel faiz hadleri ve aleyhe dönen ticaret hadleri nedeniyle, dış borçların faizlerini ödeyemeyecek hale gelince borç kriziyle sarsılmaya başlamıştır. Kriz ithalatın kısılmasını getirmiş, riskini azaltmak isteyen bankalar borç vermekten kaçınmaya başlamış, bu ise zaten duraklamakta olan Merkez ülkelere, gelişmekte olan ülkelerin eklenmesi ile krizi küreselleştirmiş ve piyasalara yeni bir çeki düzen vermek kaçınılmaz hale gelmiştir. (Kazgan: 1995; s.53-54)

Çevre ve Merkez ülkeleri için yapılan bu çözümlemede Çevre ülke olarak Türkiye'nin 1977'de içine düştüğü durum tam da budur. Ancak bir başka döviz geliri olan işçi dövizlerinin gerilemesinin de bu duruma eklenmesi, sık sık yapılan devalüasyonlara karşın değerlenmiş olan Türk Lirası'nın turizm getirilerini aşağıya çekmesi, artan petrol fiyatlarına karşın Türkiye'nin petrole sübvansiyon vermeye devam etmesi, popülist uygulamaların yarattığı bütçe açıkları ve artan enflasyon ve bütün bunlara IMF istikrar programı ile çözüm aranmasına karşın durumun çok daha kötüye gitmesi, yapısal çözümleri gündeme getirmiştir.

Ekonominin içine düştüğü bu durumunun yanında Türkiye'nin dış ilişkiler konusundaki politikaları da 1980 sonrası yeni dünya düzeni ile eklemlenme sürecini etkilemiştir. Türkiye, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren önce Rusya daha sonra SSCB ile ilişkilerinde sürekli tedirgindir. Güvenlik sorunu ise bir biçimde güçlü ülkelerle işbirliği içine girmesini getirmiştir. 1945'lerden sonra ise bu konuda net bir biçimde beliren ülke ABD olmuştur. ABD için SSCB'nin komşusu olan Türkiye ile sıcak ilişkiler kurmak soğuk savaş koşullarının bir gereğidir. Türkiye bu ilişkiyle güçlü bir korumaya sahip olmuş görünmektedir. dolayısıyla soğuk savaş sona erene dek Türkiye bulunduğu konumun avantajlarından farklı stratejilerle yararlanmaya çalışmıştır. Dolayısıyla ABD ile ilişkiler sürekli yoğun tutulurken SSCB ile de dostane ilişkilerin gözetilmesine özen gösterilmiştir. Ancak 1974'lerde Kıbrıs hareketi nedeniyle ABD ile kurulan ilişkilerde bir soğuma söz konusu olmuştur.

İkinci dünya Savaşından itibaren görece aşırı şekilde sürdürülen Amerikancı dış politika stratejisi, SSCB ve Bloksuz ülkelerin oluşturduğu güç merkezleriyle dengelenmeye çalışılmış ve bu merkezlerin arasına 1960'ların sonuna doğru AT de eklenmiştir. 1973 petrol bunalımından sonra İslam ülkelerine yönelik bir dostluk ve iş birliği politikası da izlenmiş bunda da başarılı olunmuşsa da uluslararası forumlarda Kıbrıs'taki askeri hareketlerden sonra yükselen karşı-propagandayı etkisiz hale getiremeyerek dış politikada yalnızlığa itilmiştir. Bu arada 1974-1978 yıllarında aynı nedenle ABD'nin silah ambargosuyla karşı karşıya kalmıştır (Özdemir: 1997; s.248). ABD'nin uyguladığı bu ambargo ise Türkiye'yi krize götüren bir diğer etken olarak sayılabilmektedir.

Diğer yandan ABD ile ilişkilerde zigzaglı bir sürece girilmesine rağmen, İran ve Afganistan'daki gelişmeler Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerini sıcak tutma ihtiyacını perçinlemektedir. İslam ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan yükselme de bu dönem için önemlidir. İslam dünyası ile olan yakınlaşmanın odak noktası, İslam Konferansı Örgütü olmuştur. Türkiye tam üye olmamakla birlikte örgüt üyelerinin sahip olduğu hak ve yükümlülükleri üslenmiştir. Ortaya çıkan bu "fiili üyelik" ise siyasi oportünite

hesaplarıyla ilgilidir. Bunda Batı ile İslam ülkeleri arasında bir köprü rolü oynamak niyeti vardır. (Tanör: 1997; s.104-107)

Bu durumun ABD-Türkiye ilişkileri açısından önemi, Orta Doğu'nun 1979-1980 yılları arasındaki siyasi manzarasının önemli ölçüde değişmesiyle açığa çıkmaktadır. Bu yıllar, Şah Rejimi'nin çöktüğü, yerini Radikal İslamcı ve anti-batı bir rejime bıraktığı yıllardır. ABD ile iyi ilişkiler içinde olan Şah rejiminin devrilmesi, ABD açısından Orta Doğu ilişkilerinde rahat hareket imkanının daralması anlamına gelmektedir. Dönemde, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girmesi, İran'la Irak'ın savaşa tutuşması, OPEC'in fiyatlarını artırması ve daha da önemlisi, bölgedeki "radikal İslami dalganın" hızla yükselişi, ABD açısından oldukça tedirgin edici görünmektedir. ABD'nin Orta Doğu'daki kontrol altında tuttuğu tek devletin İsrail olarak kalması ABD için yeterli değildir. Bu noktada Türkiye'nin, hem İslami bir devlet hem de Orta Doğu'da konumu, ABD'nin Türkiye'yle iyi ilişkileri sürdürme gereğini açıklamaktadır. (Başkaya, Leventoglu:1997; s.132). Türkiye ise ABD ile yıllardır sürdürdüğü iyi ilişkileri hiçbir zaman bozmak niyetinde değildir. Bu tutum, Türkiye'nin politik kararlarını da etkilemektedir. Buna, yeni dünya düzeni ile eklemlenme sürecinde, 24 Ocak kararları ile gelen politikalar da dahildir. Bu, 1980 sonrası politikaların uygulanılmasını belirleyen bir başka kriz unsuru olarak tanımlayacağımız, dünya bunalımına yön veren, kapitalizmin yapısal krizinin aşılması sürecidir.

1974'den itibaren birikim krizi içine giren kapitalist sistem, aynı zamanda uluslararası finans sisteminin içine düştüğü durum, yalnızca gelişmiş ülkeleri değil diğer tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Sistemin krizi aşabilmesinin yolu, üçüncü dünyanın uyguladığı içe dönük kalkınma stratejilerini terk ederek, sermayenin dünya ölçeğinde rahat dolaşımına dayanmaktadır. Ayrıca finans sistemindeki tıkanıklığın aşılabilmesi, üçüncü dünyaya verilen borçların ödenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, üçüncü dünya ülkeleri baskılanarak sistemin krizini aşma yolunda faaliyet içine girmelerini sağlama çabaları krizi derinleştirmiştir.

Tüm bu gelişmeler altında önce “yapısal uyum ve istikrar programı” devreye sokulmuş, başarısızlık 24 Ocak 1980 kararlarının uygulamaya girmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Fakat bu yeni süreç daha öncekiler gibi olmayacak yapısal bir dönüşümü içerecektir. 12 Eylül darbesiyle de bizzat zor gücüne dayanarak yeni liberal ekonomi ile eklemlenme sürecine hızlı bir giriş yapılmıştır.

2.2.2. İhracat Öncülüğünde Büyüme: 1980-1988

1980’den 1988’e kadar süren bu dönem, kalkınmacı anlayışın yerine, özel sektör öncülüğünde ihracatın geliştirilmeye çalışıldığı ve böylelikle büyüme hedefine ulaşmanın amaçlandığı bir dönemdir. 1980 Askeri darbesinin ardından 1983’e kadar sürecek alt dönemde, IMF’in klasik istikrar programı devreye sokulmuş ve rejimin aldığı kararla, bizzat zor gücüne dayanılarak uygulamaya konulmuştur. 1983’ten 1987’kadar geçen dönemde, DB tarafından da destek gören yapısal uyum programıyla ekonominin serbestleştirilmesi gündeme getirilmiştir.

İngiltere’de Thatcherizm, ABD’de Reaganizm olarak nitelenmeye başlayan küreselleşmeyle uyum politikalarının, Türkiye’deki temsilcisi Özal’dır. 24 Ocak kararlarının hazırlayıcısı olan Özal, kendinden önceki dönemlerden farklı bir stratejiye yönelmiştir. Bu strateji, Keynes reçetelerinin gününü doldurduğu pazar ekonomisinin kurallarının kısıntısız uygulanmasının gerektiği düşüncesi ile oluşturulmuştur. Bu nedenle ithal ikamesi politikalarının terk edilmesi ve sanayileşmenin, ağır sanayi yerine finans, iletişim ve turizm başta olmak üzere hizmet sektörüne öncelik vermekle gerçekleşeceği, dolayısıyla ağır sanayiinin artık aşıldığı, XXI. yy’ın bilgi toplumu olacağı, savunulmuştur. Bu savlarla, Batı’nın ve Türkiye’nin ekonomi söylemleri ilk kez çok büyük ölçüde birbirini tutmuş, devletin sanayileşme yatırımları kesilerek tam da batının istediği gibi iletişim ve ulaştırma başta olmak üzere alt yapı yatırımlarına ve turizme önem verilmiştir. (Güvenç: 1998, s. 241-242). Tüm bu düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, işgücü piyasasının kendi işlerliği dışında gerçekleşen uygulamalarla

şekillendirilmeye başlanmıştır. Yasal düzenlemelerin askeri yöntemler altında gerçekleştirildiği bu dönem, 1980-1983 yılları arasına işaret etmektedir.

1980 askeri müdahalesi, devletin her düzeyinde kökten yapılanmalara gerek olduğu yolunda ki yaygın inançla, yönetim, hukuk ve kurumsal alanlarda değişiklikleri gündeme getirmiş, altmış yıllık bürokratik mirasın idari sistemi kısa sürede tasfiye edilmiş, gerek iş, gerekse bürokrasi çevrelerinde ekonominin, dünya ekonomisinin yaptırımlarıyla karşılaşmadan genişlediği ithal ikameci dönemin sona erdiği ve yeni düzenlemelerin gerekli olduğu kabul edilmiştir (Keyder: 1993; s.294). Uygulamaların, askeri müdahale çerçevesinde gerçekleştirilme gereklerinden biri, politikaların ücretli emek aleyhine sonuçlar içermesinden kaynaklanmaktadır. Öngen'in belirttiği gibi, konulan hedeflere ulaşılabilmesi için, demokrasinin askıya alınması ve eylemliliklerin sorun çıkarmayacak düzeye getirilmesi, dünya pazarı ile bütünleşmenin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu da ancak askeri güce dayalı bir otorite ve baskı gücü ile mümkün olabilecektir. Nitekim darbenin ardından, sendikal faaliyetler durdurulmuş, grevler yasaklanmış, ücretler dondurularak, toplu sözleşme düzeni yerini Yüksek Hakem Kurulu (YHK)'nun kararları almıştır. 24 Ocak kararları bu süreç içinde uygulamaya geçirilmiş ve ekonomi IMF'in denetimine bırakılmıştır. (Öngen:2003; s.176).

24 Ocak- 12 Eylül 1980'den 1983 yılına kadar geçen askeri dönemde, önce ekonomiyi istikrara kavuşturma amacıyla sıkı para, düşük ücret, düşük tüketim politikası uygulanmıştır. Bu dönem ayrıca, KİT'lerin kendi başlarının çaresine bakmasını sağlayacak politikaların devreye sokulduğu, ihracatın teşvik edilerek ithal yasaklarının kaldırıldığı, yani ithalatın serbestleştirilmesi yönünde adımların atıldığı, sabit kur sistemine son verme çabalarının gündeme getirildiği, ama esas itibariyle finansal politika araçlarının kullanıldığı bir dönemdir. (Başkaya, Leventoğlu:1997; s.140).

Ekonomiyi istikrara kavuşturmak için uygulanan politikalar yalnızca ücretli kesimi değil, tarım kesimi çalışanlarını ilgilendiren düzenlemeleri de içermektedir.

Temel amaç, tüketicinin azaltılarak, ihracata yönelik büyümenin sağlanması için gerekli kaynakların yaratılmasıdır. Sermaye teşviklerinin yaratılması içinde, gerekli kaynak transferini sağlama araçlarından biri, uygulanan bu politikalaradır. IMF'in 1984'e kadar desteğini sürdürdüğü bu programda ekonominin sürdürülebilirlik araçlarından biri de, yaşanan serbestleşme ile birlikte, uluslararası sistemde güven inşa ederek, yeniden borçlanabilmenin sağlanması ve döviz kazanımlarının artırılmasıdır. Bu anlamda, finansal sisteme ilişkin serbestleşme hareketlerinin başlatılması kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu serbestlik 1993'ün sonlarına gelindiğinde, yeni bir krizi açığa çıkaracaktır.

Bu gerekçeler çerçevesinde, emek aleyhindeki politikalar yalnızca örgütlü işçi sınıfına yönelik değil, memur maaşlarında, emekli ikramiyeleri ve kıdem tazminatlarında, tarıma yönelik destekleme programlarında da büyük boyutlu reel bir gerileme gerçekleşmiştir. Ücretlerin YHK tarafından belirlendiği bu dönemde, fiyat kontrollerinin tümü kaldırılmış, genel fiyat hareketlerinin çok üstünde KİT zamları gerçekleştirilmiş ve böylece KİT'lerin finansal durumunda 1983'e kadar genel bir rahatlama sağlanmıştır. Bununla birlikte, vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması ile başlamıştır. Bunun sonucu ise, küçük bankaların ve bankerlerin başlattığı faiz yarışı ile 1982'de büyük bir finansal kargaşaya düşülmüştür. Bankerlerin, tümüyle çöküşü, peşinden bankaları sürüklemiştir. Dolayısıyla, 1983 başında mevduat faiz oranlarını saptama yetkisi yeniden Merkez Bankasına getirilmek zorunda kalmış ve bu, liberal iktisat politikalarının büyük bir fiyaskoyla sonuçlanması anlamına gelmiştir. (Boratan:1997; s.163-164)

Finansal serbestleşme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşılık bu dönemde, ithalatta bir artış söz konusu olabilmektedir. Bu artışın, devletin ihracat artışı için destek programının yarattığı etkilerden kaynaklandığını söylemek mümkün olmakla birlikte, dış kredilerin artışının yarattığı pozitif gelişmelerin etkilerini de vurgulamak gerekmektedir. Kredi artışları, Türkiye'nin jeo-stratejik konumuna verilen değerin, dış politikadaki etkisinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, 1983'de yaşanan kriz görece olarak daha kolay atlatılmıştır.

Türkiye'nin, jeo-stratejik önemi, Batı'nın, 1980'li yılların başında, SSCB'yi ve Doğu Bloku'nu çözmek için, Yeşil Kuşak kuramından yola çıkarak dinsel öğelerle ve Yıldız Savaşları projesinden kalkarak teknoloji yoğun bir mücadeleye girişmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Türkiye, yalnız IMF ve DB değil, OECD, İslam Kalkınma Bankası, Avrupa İskan Fonu gibi kurumların kredileriyle desteklenmiştir. Aynı zamanda, IMF'in denetim ve gözetim işlevlerini sürdürmesiyle, hem borç ertelenmesi, hem yeni borçlar alınması mümkün olabilmıştır. Böylelikle büyük bir kaynak Türkiye'ye aktarılarak, ülke, borç krizine düşen diğer ülkelerden farklı olarak bunalımdan kolay sıyrılabilmıştır. Tabi buna, askeri yönetimin askıya aldığı sosyal haklar sonucu toplumsal muhalefetin sesinin kısılması, böylelikle kredi kurumlarına yapılan taahhütlerin görece kolay yerine getirilmiş olmasını eklemek gerekmektedir. (Kazgan: 1999; s.145-146)

1984'e gelindiğinde değişen temel iki durum vardır: Birincisi; IMF'in denetimi son bulmuş, ikincisi; 1983 seçimlerinden sonra demokrasiye geçiş yapılmıştır. Bununla birlikte daha önce başlatılan uygulamalar daha net biçimde sürdürülmeye devam edecektir. Aynı zamanda ithalatın serbestleştirilmesi için gerekli diğer politikaların işletilmeye başlamasına geçilmiştir.

Bu dönemde İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye'nin bu bölgeye ihraç olanakları da kısıtlanmıştır. PKK'nın artan eylemliliği ise askeri artışların hız kazanmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte IMF denetimin son bulmasıyla, kredi güvenilirliği artan Türkiye, dış finans piyasalarından serbestçe borçlanabilme olanağını elde ederken, bu güvenirliliğin kırılmaması için, dış borç faizlerini giderek artan bir bölümünün kendi kaynaklarından ödeyebilme zorunluluğuyla cari işlemler açığını küçültmek durumunda kalmıştır. Ancak zaten 1979-1980 konsolidasyonu nedeniyle dış borç faiz yükünde bir sıçrama yaşanmış olması, hükümet gelirlerinin artırılması yolunda baskı oluşturmuştur. Bu baskıya, KDV'nin gündeme gelmesi ve iç borçlanmanın artırılmasını getirmiştir. 1985'le birlikte, Hazine bankalarına tahvil ve bono satılması, hazine ile bankalar sistemi arasında çok duyarlı dengelerin oluşmasını getirmiştir. 1986'da İMKB'nin kurulması ve burada devlet borçlanma kağıtlarıyla birlikte KİT

hisselerinin satılması söz konusu olmuştur. Böylelikle ANAP iktidarı özelleştirmeyi bir program olarak benimsemiş ve ilk uygulamalarını bu dönemde gerçekleştirmiştir. Buna ek olarak, yabancı sermayenin, 1989'da yaşanacak sermaye bilançosu işlemlerinin serbestleşmesiyle finans kapitalin denetimsiz karlılığa endekslemesi de bu yolla gerçekleştirilecek, dolaysız sermaye yatırımlarını çekebilmek için izin verme işlemleri basitleştirilecek, 1985'te Serbest Bölgelerin kurulma kararı alınacak, komşu ülkelerle sınır ticaretinin serbestleştirilmesi, yabancı bankaların şube açmaları gibi kolaylıklar yaratılacaktır. (Borataş:1997; s.166, Kazgan:1999; s.156-159)

KDV'nin uygulamaya sokulması, daralan bütçe gelirlerini artırmanın bir yolu olarak benimsenmiştir. Kamu maliyesindeki en önemli değişikliklerden biri olan KDV, Ücretlerin baskılanması ile izlenen politikalarla birleşerek, ihracat teşviklerindeki yükü bir kez daha ücretlilere ve tüketicilere bindirmiştir. Aynı zamanda, ihracat sektörüne yönelik sürdürülen vergi iadesi sistemi sermaye lehine devlet teşviklerinin göstergesidir. Hayali ihracatlara neden olacak bu uygulamalarla birlikte, teşvikler, ithal girdilerden vergi muafiyeti gibi uygulamalarla sürdürülmüş, ithalatı artırıcı bir unsur olarak da devreye sokulmuştur.

Hükümet ihracata vergi iadesi mekanizmasını, uygulamadaki Gider Vergisi'nin piramitleşme niteliğinden yararlanarak, ihracat sübvansiyonu olarak kullanmaya girişmiştir. Bununla birlikte, açıktır ki, katma değer vergisine geçiş, sadece ihracatta gizli sübvansiyonu engellemeye yönelik olmayıp, aynı zamanda vergi yükünün sermayeden tüketim kesimine kaydırılmasını anlamını da taşımaktadır. (Önder: 2003, s. 276-277). Bununla birlikte, ulusal ekonominin özel birikim ve kaynaklarının yeniden dağılımına ilişkin dört eğilimden söz konusudur: Birincisi; sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün görece düşürülüp, etkisizleştirilmesi, ikincisi; kayıt dışında tutulan gelirlerdeki artışlar, üçüncüsü; her türlü denetimden uzak bir rant transferi mekanizması biçiminde işleyen teşvik sistemi ve dördüncüsü; KİT sisteminde üretilen ara malların ve temel girdi fiyatlarının yapay olarak bastırılması sonucu özel kesime düşük maliyetli girdi sağlanmasıdır. (Barbaros: 2001; s.41).

İçerde ihracata çok cömert teşvikler sürdürülürken, ithalat da bir liberalizasyon yaşanmıştır. İthalatta miktar kontrolleri bu dönem içinde büyük ölçüde kaldırılmış; gümrük tarifeleri indirilmiş; yerli sanayi için gerçekleşen ortalama koruma oranı ise bu yıllarda hafifletilmiştir. Döviz kontrollerinin hafiflemesi, banka ve firmaların dış borçlanmalarına, banka ve firmalarla birlikte, bireylerin yurt içinde döviz tutmalarına izin verilmiştir. (Boratav:1997; s.167).

Devlet, yalnızca, ücretlerin baskılanması, ithalat ve ihracatın serbestleştirilmesini sağlayacak sübvansiyonlarla değil, kamu yatırımların yöneliminde özel sektörlü destekleyici rolünü sürdürmüştür. Küresel politikalar gereği devletin küçültülmesi gereği, bir yandan özelleştirmelerle açığa çıkarken, yatırıma yönelinen alanlar, enerji, ulaşım ve iletişim gibi alt yapıyı temel almıştır. Böylelikle, dolaylı olarak özel sektörlü desteklemeye yönelik bir uygulama daha devreye girmektedir.

Kamu yatırımlarının, enerji ve ulaşım sektörlerinde yoğunlaşması, alt yapı yatırımlarının görece olarak kıt olduğu gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunda gözlemlenen, özel sektör üzerindeki tamamlayıcılık etkisinden kaynaklanmaktadır. Ancak asıl ilginç olan, gerek kamu, gerekse özel sabit sermaye yatırımlarının tercihlerini "ticarete konu olmayan" sektörlerle yönelik olarak gerçekleştirmiş olmalarıdır. Kamu yatırımları söz konusu tamamlayıcılık etkisini açığa çıkaran alanlara yönelirken, imalat sanayi serbest yatırımlarının görece yavaşlığına karşın özel konut yatırımlarında sıçrama yaşanmıştır. Bu durum ise, ihracata yönelik sanayileşme modelinin en çarpıcı eksiklidir. Dışa açılan ve dış dünya ile rekabete girişen bir ulusal ekonominin, sermaye yatırımlarında önceliklerin, dış ticarete yönelik olarak çalışan sektörlerle yönelmiş olması beklenirken, Türkiye’de yatırımın yöneldiği alanlar, sürdürülebilir bir sabit sermaye birikiminin yaratılamamasına kaynaklık etmiş ve sonuç olarak sabit sermaye yatırımları tamamıyla durgunluğa itilmiştir. Ulusal ekonominin, "özel sektör liderliğinde ihracata yönelik sanayileşme" üzerine yoğunlaştığı böylesi bir dönemde, ihracatta yaşanan kazanımların sektörel yatırımlarla desteklenmemiş olması, yatırım stratejilerinde yapısal bir bozukluğa işaret etmektedir. Kısaca, Türkiye

ekonomisi ihracata yönelebildiği halde, ihracata yönelik olarak sanayileşememiştir. (Yeldan: 2004; s.45-48)

1980'den sonra yaşanan tüm bu gelişmeler, ihracat öncülünde kalkınma stratejisinin 1988'de tıkanması getirmiştir. Ulusal ekonomide makro düzeyde durgunluk belirmiş, ulusal gelir artış hızı gerilemiş, sabit sermaye yatırımlarında negatif değerlere ulaşılmış, enflasyon yükselmiş, dış borçlar artmıştır (Barbaros: 2001; s.). Buna ek olarak, 1984'te toplu sözleşme ve grev hakkının verilmesi ile artan işçi eylemlilikleri ücretlerin yükselişe geçmesine katkı sunmuş, buna seçim kaygısıyla hükümetin popülist uygulamaları da eşlik etmiş, tarım sektörüne ilişkin destekleme alımlarında bir artış yaşanmış bunlarda mali bir yük olarak kendini dayatmıştır. Bununla birlikte Yükselen ücretlerle, yaşanan talep artışı da ithalat artışını tetiklemiş, ihraç ürünlerinin de iç piyasada tüketilir olması ve zaten yeterli düzeyde gerçekleşememesi dış açıkların artmasına sebep olmuştur.

1980-1988 dönemi boyunca sürdürülen politikalarla, mal serbestisinin büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Ekonomik büyümeye dinamizmi veren, ücretlerin baskılanması ise, yapısal bir bozuklukla kendini gösteren, ihracata yönelik sanayileşememe nedeniyle, suni bir önlem olarak kalmaktan ve gelir dağılımındaki ciddi bir dengesizliği yaratmaktan öte iş görememiştir. Hem iç hem de dış borç yükünün ağırlaşmaya başlaması, yeni bir kaynak arama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu yeni kaynağın ise finansal serbestleşme ile gerçekleşeceği düşünülerek, yaşanan krizle birlikte yeni bir döneme geçilmiştir.

2.2.3. FİNANSAL SERBESTLEŞME : 1988 VE SONRASI

1988'le birlikte yaşanılmaya başlanan durgunluk, enflasyon, borç yükü gibi sorunlar, 4 şubat kararlarıyla giderilmeye çalışılmış ancak sonuç vermemiştir. 1988'de stagflasyonu yaratan temel unsur, ithalat öncülüğünde büyüme anlayışından yaşanan, yapısal bir soruna işaret etmekteyken, 4 Şubat kararları, daha önceki dönemlerde de

olduğu gibi yine mali araçlardaki düzenlemelere ağırlık veren politikaların gündeme getirmiştir. Nitekim, 1989'da kabul edilen 32 sayılı kararla, sermaye hareketleri serbest bırakılarak, yeni bir kaynak transferi yaratılmaya çalışılmıştır. Buna, 1990 başlarında, kısa vadeli sermaye girişine olanak tanıyacak, TL'nin konvertibiliteye geçmesi de eklenerek, mali piyasalar tam anlamıyla denetimsiz bir serbestliğe kavuşturulmuştur.

Tam konvertibilitayı getiren 32 sayılı kararla birlikte, sermaye hareketlerini serbestleştirmeye yönelik bir dizi uygulama başlatılmıştır. Bunlardan biri, Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından aynı ve nakdi kredi almaları, Türk bankalarının döviz kredisi açmalarının serbestleştirilmesidir. Bir başka uygulama, dışarıda yerleşik kişilerin, borsada kote edilen menkul kıymetleri, Sermaye Piyasası Kanunu'na göre faaliyette bulunan bankalar ve aracı kurumlar yoluyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlere ait gelirlerle bankalar yoluyla yapılan satışların bedellerini bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla dışarı transfer ettirmeleri (aynı şey, Türkiye'de yaşayanların, yabancı finans kurumları ile ilişkileri içinde geçerlidir.) serbest bırakılmasıdır. Bir diğer uygulama ise, ihracatçıların, elde ettikleri dövizlerin %30'unu serbestçe kullanabilmelerine imkan tanınmasıdır. (Kazgan: :1999; s.186-187). Böylelikle, her türlü serbestleşme önündeki tüm engeller kaldırılmış olmaktadır.

Bütün bu gelişmelerle, Türkiye ekonomisinin yatırım ve birikim önceliklerinin, tamamen uluslararası finans piyasalarının denetimine girdiği, yüksek ulusal faiz ve düşük döviz kuru (aşırı değerli ulusal para) tarafından belirlendiği görölmektedir. Böylece uyarılan kısa vadeli (spekülatif nitelikli) yabancı sermaye, bir yandan kamu açıklarını finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişletmiştir. Ancak, böyle bir politikayla, ticarete açık, üretici sektörlerle dönük sabit sermaye yatırımları yerine, rantiyer tipi kısa vadeli, spekülatif nitelikli kazançların öncelik kazanmasına dayalı yapay büyüme süreci 1993'ün sonlarına doğru finansal krizleri açığa çıkaracağı açıktır. (Yeldan: 2004; s.50-51).

Finansal serbestleşme süreciyle, ulusal ekonomi tam anlamıyla dışarıya bağımlı bir hale gelmiştir. Denetimsiz biçimde sürdürülen serbestleşme, ülkeyi sürekli bir kriz ortamına bıraktığı gibi, “paradan para kazanma” sürecinin yoğun olarak yaşanması da gündeme gelmiştir. Paradan para kazanma, ülkeye dolaysız yatırım yapacağı umuduyla çekilmeye çalışan çok uluslu şirketler için geçerli olduğu kadar, yerli özel sermaye için de geçerli bir kâr elde etme mekanizmasıdır. Ancak, dışarıya bu denli bağımlı hale gelen diğer büyük gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı sorunlara benzer gelişmeler, Türkiye’yi de etkisi altına almaktadır. Faiz farklarından, döviz kuru değişikliklerinden, yada portföy yatırımlarla hisse senedi fiyatları üzerinden yatırımlarla kâr etmek üzere yatırıma yönelen sermaye, gerek içsel bir kriz durumunda gerekse, dünyadaki herhangi bir bölgede açığa çıkacak etkili bir kriz sonucunda, bir anda ülkeden dışarı çıkabilmekte, bu yatırımlara dayanarak ekonominin sürdürülmesi halinde ise ciddi bir ekonomik çöküşle karşı karşıya kalınmaktadır. Nitekim Türkiye de 1989 sonrasında denetimden yoksun bıraktığı serbestleşme süreciyle giderek etkisini artıran finansal krizlere açık bir konuma gelmiştir.

1993’ün sonlarına gelindiğinde, Türkiye ciddi bir borç yükü altındadır. Artan kamu açıkları yeni tedbirlerin alınmasını zorlamaktadır. Kamu açıklarının yükselmesinde ise, girişilen finansal serbestlikle paralel yaşanan yapay büyümenin yanında, kayıt dışı ekonominin fazlalığı, Kürt hareketi ve Kuzey Irak Operasyonlarıyla askeri harcamaların artması gibi nedenler etkili olmuştur. Başkaya’nın belirttiği gibi, Bu dönemde kayıt dışı ekonominin, kayıt altında görünen ekonomiye denk duruma geldiği bilinmektedir. Askeri nitelikli harcamaların ise, borçla sağlanması zaten sorunlu bir ekonomiyi çok daha gerilere düşürmüştür. Dönemde sadece genel bütçeden savaşa ayrılan kaynak yıllık ortalama 8 milyar doları aşmaktadır. Üstelik bu harcamalara, her yıl birkaç defa tekrarlanan “Kuzey Irak Operasyonları” türü harcamalar dahil değildir. (Leventoğlu, Başkaya:1997; s.140)

Finansal araçların çeşitlendiği, faiz oranlarının, bazen Merkez Bankası, bazen de bu konuda serbest bırakılan bankalar tarafından belirlendiği ancak her iki durumda da,

sürekli olarak enflasyonun üzerinde oluştuğu, kısaca “finansal derinleşme” yaşanan bu dönem, birincisi 1982’de, ikincisi ise 1994’te olmak üzere iki büyük finansal bunalımın patlak vermesine sebep olmuştur. İlk bunalım bankerlerin tümüyle birlikte birkaç küçük bankanın, ikincisi ise, üç banka ile birlikte birkaç aracı finansman kuruluşunun batmasına ve tasarruf sahiplerinin büyük kayıplara uğramalarına sebep vermiştir. Bununla birlikte, 1988-1993 arasında dış borçların 41 milyar dolardan 67 milyara yükselmesiyle Cumhuriyet tarihinin en büyük dış açığının gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri ise, yapay olarak ucuz tutulan dövizin, talep genişlemesi dışında ihracatı köstekleyip, ithalatı özendirmesidir. (Boratav: :1997; s.197-209)

1994’de, Batan bankalarla birlikte görünür hale gelen krizi gidermenin yollarından biri, sosyal nitelikli harcamaların kısılmasıdır. Liberal ekonomik politikaların, refah devletinin maliyeye oluşturduğu yüklerin giderilmesi gerektiği söylemiyle örtüşen bu uygulama, uluslar arası kurumlar tarafından da desteklenmektedir. Diğer bir yol ise, daha önce denenilen, ücretlerin baskılanması yöntemidir. Gelirleri artırma doğrultusunda, farklı bir vergilendirme sisteminin devreye sokulması da mümkün olduğu halde, tercihin ücretli, maaşlı ve tarım çalışanları aleyhine işlemesi, gelir dağılımı dengelerini bozan yeni bir sürece daha işaret etmektedir.

Krizin temel nedeninin kamu açıkları olarak tespit edildikten sonra, sorunun giderilmesi için en kestirme yol, kamu harcamalarının kısılması olmuştur. Fakat kısıntı, kamu hizmetlerine yönelik harcamalarda yoğunlaşmıştır. Bunlar, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kamu ulaşımı gibi hizmetleri içermektedir. (Başkaya, Leventoğlu:1997; 137). Böylelikle Türkiye, mekanik bir neo-liberal piyasa anlayışıyla, sermayeyle birlikte serbestleşme sürecine gitmişken, ilginç bir biçimde hâlâ “ sosyal devlet” anlayışına bağlı olduğu yetkililer tarafından iddia edilmesine rağmen, , gerçekte, sosyal devletin tasfiyesi sürecine düşmüştür (Kazgan: 1999; s. 175).

Krize verilen diğer bir tepki, sıkı para politikaları ve ücretlerin baskılanarak yurt içi talebin daraltılması yönündedir. Bu yolla, mali piyasalara durgunluk içinde istikrar

kazandırılırken, bir yandan da yüksek faiz politikasıyla iç ve dış borçlanma olanakları genişletilmeye çalışılmıştır. (Yeldan: 2004; s.51)

Kamu açıkları sorunu çözmek için enflasyonu düşürmek, enflasyonu düşürmek için de sıkı para politikası uygulaması gerektiği söylenmektedir. Oysa sıkı para politikası, faiz oranlarını önce nominal olarak, daha sonra da reel olarak yükseltmektedir. sıkı para politikası, ücretlerin baskı altına alındığı durumla birleştiğinde ise talebi düşürmekte, talebin düşmesi üretimin düşmesiyle sonuçlanmakta, üretimin düşmesiyle kamu açıkları, dolayısıyla borçlanma gereği büyümektedir. Daha fazla borçlanabilmek ise finansal serbesti yönündeki baskıyı artırarak, faiz oranları yükselmesine sebep olmaktadır. Devlet daha çok borçlanabilmek için, her seferinde daha yüksek faiz oranlarına boyun eğmek durumundadır. Dolayısıyla, farklı bir vergi düzenlemesi yaratmayarak, sermayeden vergi almama tercihi, sonuçta sermayeye borçlanmayı zorlamakta, sermaye ise yeni bir paradan para kazanma yolu bulmuş olmaktadır. Dış borçlanma yolunun kapandığı bir uluslararası finansal konjonktürde, iç borçlanmayla sorunu geciktirme yoluna gidilmesi uygun ve olağan koşullarda ulaşılamayan dış borcun, uygun olmayan, olağanüstü faizlerle çekilebilir hale gelmesidir. Buna iç borç denmektedir ama aslında “dış kaynaklı iç borç”tur. Ancak dış kaynak, finansal serbestleştirmenin sağladığı elverişli ortamla, düşük döviz kuru-yüksek faiz farkından kazanmak üzere kendini iç borç biçiminde sunmaktadır. Dışardan gelen finansal kaynaklar TL’ye çevrilip ağırlıklı olarak Hazine bonosuna yatırılmakta; kısa süreli işlemlerden kazanılan faizlerden sonra baskı altında reel olarak artmayan dövize çevrilmekte ve böylece dış para cinsinden yüksek oranda getiri sağlamaktadır. Bu dış kaynaklara aracılık eden yerli bankalar ise, fonların önemli bir kısmını Hazine bonosuna yatırdıkları için girdikleri “açık pozisyon” dan ötürü yüksek getiri uğruna çok büyük risklerle çalışmaktadırlar. Nitekim 1994 krizi, bankaların batmasının bir sebebini de, bu olmuştur. (Başkaya, Leventoğlu:1997; 137-142)

Sonuç olarak krizin giderilmesi için 5 Nisan ekonomik önlemler paketi devreye sokulmuştur. Kazgan’ın belirttiği gibi, kamu açıklarını azaltarak finans piyasalarını dengeye getirmek; ihracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik ederek dış açığı

azaltmak; yapısal reformlarla kamu açıklarını azaltmaya ek destek vermek biçiminde düşünülen bu önlemler, Kamu gelirlerini artırmak ve kamu giderlerini kısmak biçiminde şekillenmiştir. Bu çerçevede, Kamu Gelirlerini Artırmak İçin: Geciktirilen KİT fiyat ayarlamalarının, yüksek oranlı zamlar olarak uygulanması; Ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek gayrimenkul vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi bir yıllık olarak (bankalar ve müteahhitler için yapılan oran indirimi dışında) uygulamaya girmesi; On iki KİT'in yıl sonuna kadar özelleştirilmesi, özelleştirilemeyenlerin kapatılması, lojman ve kamuya ait dinlenme yerlerinin satışı kararı alınması; Kasım 1993'de artırılan KDV oranlarının, krize giren bazı kesimlere düşürülmesi kararları alınırken, Kamu giderlerini kısmak için: Tüm kamu projelerinde %20 kısıntıya gidilmesi kararı (yap-işlet-devret) yöntemiyle yapılacak mega-projelerin dışında uygulamaya girmesi; Tarım politikalarının değiştirilmesiyle yapılan mali desteklerin azaltılması; Kamu işyerlerinde çalışanların, geçen toplu-sözleşme dönemlerinde geçmiş enflasyon oranında zam görmesi kararlaştırılmışken bunun ancak beklenen enflasyon oranında olacağının bildirilmesi (bu, 1980-1988 arasındaki politikaya geri dönüş demektir.); Kamu açıklarının artışına katkı yapan başta SSK'nın sosyal güvenlik kuruluşlarının yükünü azaltmak için emeklilik yaşının ileri alınması (ancak, çalışma bakanlığı bu taslağı geri çekmek zorunda kalmıştır.); TCMB'nin özerkleşmesi ve kamuya açtığı kredilerin zaman içinde giderek daralması (hazine ödemeler için sıkışınca, bu hedefe rağmen TCMB'den avans kullanılmıştır.) kararları alınmıştır. Ekim 1993'te kaldırılması kararlaştırılan katma değer vergisinde iade sistemi, tepkilerden ötürü yürütülememiştir. (Kazgan:1995; s.232-233)

5 Nisan paketi, sadece 1995'e kadar, devalüasyon nedeniyle, ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düzelme; kamu açıklarında azalma; kısa dönemli sermaye girişlerinde bir azalma gibi, bazı olumlu sonuçlar yaratabilmiştir. 1996 yılı ile birlikte ise, yeniden tüm göstergeler geriye dönmüştür. Ardından yine, spekülatif sermaye girişi; dolarlaşma ve döviz kurunda değerlenme; bunun sonucunda dış açığın büyümesi ve ithalatın ihracatı karşılama oranındaki düşme, gündeme gelmiştir (Barbaros: 2001; s.45).

1997 ve 1998 yıllarında dünyada yaşanan krizler, Türkiye ekonomisini ciddi biçimde etkilemiştir. Asya krizi, mali sektör denetim mekanizmalarının bulunmamasının yarattığı sorunlara ilişkin somut bir örnek olurken, Rusya krizi, IMF gibi, kredi kuruluşlarına bağımlı bir ekonomi politikasının, böyle bir desteğin ortadan kalktığı durumda ekonominin kendi başına ayakta duramayacak bir hal aldığına göstergesi olmuştur. Bu tarihlerden sonra Türkiye her bir iki yıla bir, gerek küçük gerek büyük çapta krizlerle uğraşmak durumunda kalmıştır.

1980'den sonra uygulanan, ihracat öncülüğünde kalkınma projesi ile başlayan ve 1989'la birlikte finansal alanda da yaşanan serbestleşme süreciyle Türkiye, yeni dünya düzeni ile eklemlenmek için gerekli tüm dönüşümleri gerçekleştirmiş görünmektedir. sürekli borçlarla ve mali istikrar programlarıyla ayakta tutulmaya çalışılan ekonomi, hem sürekli krizlerin yaşandığı bir sürece hem de dış etkilere çok açık ve dışarıya çok daha bağımlı bir hale gelmiştir.

Büyümek için uygulanan politikalar sonuç vermemektedir, çünkü sektörel düzeyde rekabet gücünden yoksun olduğu ve bu anlamda yatırımlara gerek özel sektör gerekse kamusal düzeyde yatırımlara yönelinmediği halde ihracata yönelik büyümenin gerçekleşeceği beklenmektedir. Beklenti doğal olarak gerçekleşmediğinde ise, gelir dengelerinde, ücretli maaşlı ve tarım sektörü çalışanları aleyhine bir dengesizlik ortaya çıkmakta, mali yük bu kesimlere bindirilmektedir. Aynı zamanda devletin küçültülmesi söylemi bu süreci desteklemektedir. Sosyal devletin tasfiyeyi gündeme gelmekte ve yine bu süreçte, sözü edilen çalışan kesim üzerindeki yükü bir kez daha ağırlaştırmaktadır. Ancak bir yandan, devletin küçültülmesi ve sosyal devletin tasfiye edilmesi söz konusu iken, diğer yandan uygulanan tüm politikalarda devlet aktif bir görev üstlenmektedir. Tüm bu gelişmelerin yaşanmasında ise, yeni dünya düzenine eklenilme çabası içinde, uluslar arası kurumlar ve güçlü bir ekonomik blok içinde yer alma istemi ile geliştirilen ilişkiler nedeniyle AB, aktif bir rol oynamaktadır.

2.3. Uluslararası Kurumların ve AB'nin Sürece Etkisi

1944'te kuruluşlarıyla birlikte, uluslar arası ekonomik ilişkileri büyük ölçüde etkileyen, IMF, DB ve GATT (1995'te dönüştüğü biçimiyle DTÖ) ile birlikte, ekonomik bloklar arasında en güçlüsü olarak tanımlayacağımız AB, Türkiye'nin yeni dünya düzenindeki eklemlenme sürecindeki dönüşümü açısından da oldukça belirleyici olmuşlardır. Dünya genelinde bu belirleyicilik temel olarak, ülkenin ekonomik durumu doğrultusunda netleşmektedir. Türkiye ise, izlediği ekonomik politikalarla, tam anlamıyla bağımsız bir büyüme sürecini gerçekleştirememiş, dolayısıyla özellikle IMF ve DB politikalarına zorunlu bir uyum geliştirmek durumunda kalmıştır. Geliştirilen bu uyum ise, 1980'den sonra Türkiye'nin yeni dünya düzenine eklemlenmesini sağlayacak gelişmelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

AB ile kurulan ilişkilerin de benzer bir biçimde, eklemlenme sürecin hızlanması doğrultusunda bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Gümrük Birliğine geçiş çalışmaları ile başlayan ilişkiler, ekonominin serbestleştirilmesini sağlayacak gelişmeleri içererek devam etmektedir. Ancak, AB-Türkiye ilişkileri, kapsamı gereği, çok boyutlu olarak ele alınması gereken ayrı bir çalışma konusudur. Dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı gereği, Türkiye'nin AB'ye giriş talebinin, yeni dünya düzenine eklemlenme sürecindeki etkilerine değinilecektir.

2.3.1. IMF, DB ve DTÖ

Uluslararası düzeyde örgütlenmiş olan kurumların başında yer alan, IMF, DB 1947'leden itibaren Türkiye'nin gündemindedir. Bu kurumların, ekonomi politikalarına müdahale edebilme şansı ise, ekonominin borçla çevrilebilir bir biçim aldığı ve dış borçlanma koşullarının daralması durumunda, kredi bulma zorunluluğu içine düştüğü dönemlere özgü olarak artmaktadır. Türkiye ise, 1960'lı yıllardan sonra yoğunlaşan ve sürekli artış gösteren dış borçlar neticesinde, bu kurumlara yönelmiş ve 1970'lerden itibaren süren dünya bunalımı ve 1980'lerle birlikte bu bunalımın etkisine eklenen içsel krizle birlikte, "yapısal uyum ve istikrar" politikalarına uymak durumunda kalmıştır.

1980’le birlikte yeni dünya düzenine eklenmede IMF ve DB’nın etkilerini açığa çıkaran içsel ve dışsal nedenler söz konusudur. İçsel neden olarak 1970’lerin sonunda ödenemez duruma gelen borçlanmayı görmek mümkündür. Aslında içsel olarak görülen bu neden de dışsal süreçlerle ilgilidir. 1970’lerde rahat borçlanılmasını sağlayan süreç daha önce değinildiği üzere, Batı bankalarında biriken petro-dolarların çevre ülkelere düşük faizli borç olarak, çok rahat verilmesini, çevre ülkelerin de bu borçları hiçbir denetime tabi olmaksızın çok rahat alabilmelerini getirmiştir. Bu süreç, OPEC’in, petrol fiyatlarını yükseltmesi sonucunda yaşanmıştır. Ardından da, kapitalizmin yapısal krizi görünür biçimde ortaya çıkmıştır. Bu her kesimi tatmin eden süreç, 1970’lerin sonlarında borçların ödenemez duruma gelmesiyle sona ermiştir. Dünya bunalımının aşılabilecek gerekçelerinden biri olarak, borçların ödenmesi zorunluluğu söz konusu olmuştur. Türkiye için ise bankalardan borç alması imkansızlaşınca, ekonominin işlemez olma tehlikesi belirmiştir. Bu durumda IMF ve DB’a baş vurma kaçınılmaz gözükmektedir.

Dünyadaki bunalımın aşılması için yalnızca borçların ödenmesi değil, ülkeler arasındaki, ticaretin serbestleşmesi gereği belirmiştir. Bu serbestliği yaratacak ise devletlerin yapısal bir dönüşüme giderek, içe dönük kalkınma stratejilerini terk edip, dışa dönük bir büyüme stratejisi içine girmeleri yani Türkiye’de olduğu üzere ihracat öncülüğünde büyüme için gerekli ekonomi politikalarına geçiş yapılmasıdır. Dışa dönük büyüme ise, talep daralmasını zorunlu olarak beraberinde getirecektir. Çünkü, ithal ikameci kalkınma stratejisinde olduğu gibi, ürünler iç piyasa da değil dış piyasa da alıcı bulacaktır. Dolayısıyla, ücretlerin-maaşların baskılanması ve tarım desteklemelerine son verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, ticaretin tam anlamıyla serbestleşmesi için, sermaye hareketlerinin tam olarak serbestleşmesi dolayısıyla devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerekecektir. Bu nedenle de, devletin ihracatı destekleyecek önlemler alması, yabancı sermayenin rahat dolaşımına olanak tanıyacak düzenlemeleri gerçekleştirmesi ve finansal serbestliği sağlaması gibi politikalara yönelmesi gerekmektedir.

1980’de, içsel ve dışsal olarak bu koşullar altında Türkiye, yapısal uyum ve istikrar programını kabullenmek zorunda kalmıştır. Kazgan’ın söylediği gibi, borçların ödenemediğini anladıklarında özel bankalar ve DB, IMF ile işbirliğine giderek, IMF onayına bağlı kredi verme sistemine geçmişlerdir (Kazgan: 1999; s.135). Bu durumda, Türkiye için borç almanın ya da borçları ertelemenin ve ekonominin çöküşünü engellemenin tek yolu IMF programına uygun davranmak zannı netleşmiştir. IMF, bir program önermektedir, bunu uygulayıp uygulamamak hükümetin tercihidir. Uygulamadığı durumda ise sözü edilen sorunla baş başa kalınacaktır. Nitekim, bu program kabul edilmiştir.

Türkiye IMF’ye verilen niyet mektubuyla, IMF’nin şartlarını kabul ettiğini açıklayarak, 24 Ocak kararlarıyla taahhütlerini yerine getirmek için çalışmaları başlatmıştır. IMF’nin istekleri doğrultusunda:

- Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönmesi sağlanacaktır;
- Enflasyonu durdurmak için sıkı para politikası uygulanacak, bu amaçla kredi sınırları konacaktır;
- Akaryakıt fiatları, tarım ürünleri taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak, KİT fiatları serbestçe bu kuruluşlar tarafından saptanacaktır;
- Kamu harcamaları kısıllacak, enerji yatırımları bunlardan etkilenmeyecektir;
- Faiz oranları artırılacak, fon piyasasında rekabet koşulları gerçekleştirilecektir;
- Ücret anlaşmazlıklarının, yürürlüğe konulan ekonomik program çerçevesinde çözümlenmesine çalışılacaktır;
- Döviz kuru, Türkiye’nin rekabet gücünü sağlayacak biçimde değişken olacak dış yatırım sağlanmasını izleyerek de liberasyona geçilecektir;
- Borç yönetimine özen gösterilecek ve vadesi geçmiş borç tutarının artmamasına çalışılacaktır; (Başkaya: 1986; s. 244-245).

Türkiye, IMF’le temelde, borçlarını ertelemek, yeniden borçlanabilmek ve piyasalarda güven tazelemek amacıyla yola çıkmıştır. Ancak görüleceği üzere,

uygulamaya giren program, Türkiye'nin bu tarihe kadar, uyguladığı içe dönük kalkınmacı programın tamimiyle değiştirilmesini içermektedir. Ancak işin daha ilginç tarafı, Başkaya'nın belirttiği gibi, IMF, neo-liberal politik düşünceye paralel olarak oluşturulan bu projeyi, gelişmekte olan diğer ülkelere de önermektedir. Bu ülkelerin çoğunluğunun, ithalat öncülünde büyüme gibi bir modeli kabul etmeleri durumunda, benzer malları üreten bu ülkelerin, kısıtlı batı pazarına nasıl gireceği sorunsal olarak durmaktadır. (Başkaya: 1986; s.242). Böyle bir uygulamayla, benzer malları üreten ülkelerin birbirlerine, düşük yoğunluklu teknoloji kullanımının da etkisiyle benzer kalitede üretilen malları satamayacaklarına ve Batı pazarlarına da girebilmelerini güç olduğuna göre, bu durum en fazla, çok uluslu şirketlerin işine yarayacak görünmektedir. Öte yandan, tüm bu uygulamalarla yeni dünya düzenine eklemenelebilecektir.

IMF ve DB'yla birlikte gelen, yapısal uyum programı, ulusal ekonominin birikim ve kaynaklarının dağılım mekanizmasında Pazar fiyatlarının ana belirleyici unsur oluşturduğu; dünya pazarlarıyla eklemenemeyi sağlamaya ve mal ve hizmet ihracatını artırmaya yönelik yoğun devlet desteğiyle sürdürülen dışa açılma stratejisidir (Barbaros: 2001). Görüleceği üzere önerilen program ile, küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu devlet modeli, birebir birbirini tutmaktadır. Türkiye gibi devletler ise, içine girdikleri borçlanma nedeniyle, böyle bir program kendi ekonomik yapılarına uymasa bile programı uygulamaya meyletmektedirler. Dolayısıyla kredi açan kuruluşlar, DB'sı gibi gerek, uygun bulmadığı projelere kredi vermeyerek, gerekse IMF gibi, borçlanma sorunu üzerinden, merkez ülkelerin ihtiyaçlarına uygun olarak, çevrenin yeni dünya düzenine uygulanmasını sağlayıcı politikalar üretebilmektedirler. Türkiye de bu ülkelerden biri olmuştur.

DB ve IMF'in yeni dünya düzenine eklemene yolundaki bu etkileri, DTÖ tarafından çok daha direk gerçekleştirilmektedir. Kumcu'nun ve Eğilmez'in de belirttiği gibi, DTÖ'nün amacı, ülkeler arasında ki ticari akımların mümkün olduğunca öngörülebilir, serbest ve olağan olması için gerekli çerçeveyi oluşturmak ve bu amaca yönelik kuralları koymaktır. Bu çerçevede DTÖ, ülkeler arası ticaretin küresel kurallarını kurmaktadır. Dış ticaretini biçimlendirmeye ya da yeni bir dış ticaret

politikası uygulamaya yönelmiş bir ülke, DTÖ'ye üye ise, örgütün kurallarına aykırı politikalar oluşturmaması gerekmektedir. (Kumcu, Eğilmez: 2004, s.73-83) Türkiye, GATT ile başlayan ilişkisi, 1995'te kurulan DTÖ'ye üyeliği ile sürdürme kararı almıştır. Küresel kurallar ise, neo-liberal ekonomik politikalar çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla, DTÖ, yeni dünya düzenine eklemlenmekte dolaysız bir biçimde etki göstermektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, bahsi geçen her üç kurum Türkiye üzerinde etkindir. Önce IMF ve DB olmak üzere, 24 Ocak kararlarıyla bu etki artmış ve yapısal bir dönüşüme gidilmesini zorlamıştır. DTÖ'nün kurulması ve Türkiye'nin kuruma üyeliği ile bu etki pekişmiş ve her üç kurum da, yeni dünya düzenine eklemlenmeyi belirlemiştir.

2.3.2. Avrupa Birliği

Türkiye'nin AB ile ilişkisi, 1963'te Ankara anlaşmasının imzalanması ile başlamıştır. Bu anlaşma ile başlayan uyum süreci, 1970'de Katma Protokol'ün imzalanarak geçiş dönemine girilmesiyle sona ermiştir. Türkiye, henüz geçiş sürecini tamamlamadığı 1987'de, tam üyelik için başvurmuş, bu başvuru geçiş döneminin gerekleri tam olarak yerine getirilmediği gerekçesiyle reddedilerek, ilişkilerin geliştirilmesi önerisiyle kalmıştır. 1995'te gümrük birliğine üyelik ile sürdürülen ilişkiler, 2000'de Katılım Ortaklığı Belgesi'nin verilmesi ve Türkiye'nin tam üyelik için, gerekli düzenlemeleri yerine getirmeye çalışmasıyla devam etmektedir.

Uyum sürecinde Türkiye, AB'ye taahhütler içinde bulunmaması nedeniyle, ciddi bir yükümlülük altına da girmemiş görünmektedir. Buna karşın AB, ihracat ürünlerinin geçişinde gümrük indirimine gitmiştir. Bu indirimin sınırlarını belirleyen ise, temel olarak tarımsal ürünlerdir. Bununla birlikte, her iki taraf için de gümrüklerin indirilmesini öngören süreç, Katma Protokolün imzalanması ile gerçekleşmiştir. Türkiye başlangıçtan itibaren, asıl amaç olarak AB'ye ortaklığı hedeflemekle birlikte, AB'nin temel yönelimi, gümrüklerin indirilmesi ve serbestleşmeye gidilmesi olmuştur.

Geçiş sürecinin başlamasıyla AB, sanayi mallarına uyguladığı bütün gümrük vergilerini, petrol ürünleri, pamuk ipliği, diğer işlenmemiş pamuklu dokumalar, yünden yapılmış makine dokuma halıları dışında, sıfırlamıştır. Bu ürünler için belirlenen tarife kontenjanlarının kaldırılmasıysa, 1985'i bulacaktır. Türkiye ise, topluluk çıkışlı sanayi malları ithalatına uyguladığı gümrük vergilerini ve dengi vergileri 12 yılda, diğer bazı sanayii mallarına ise 22 yılda indireceğini taahhüt etmiştir. (Karluk: 2003; s.552). görüleceği üzere sanayii malları ihracatçısı olarak tanımlanmayacak bir ülke için böylesi bir indirim çok büyük bir anlam ifade etmemektedir. Buna karşın, Türkiye'nin Pazar konumuna geleceği açıktır.

AB'nin liberalleşme yolundaki talepleri, 1980 sonrasında uygulanan neo-liberal politikalar sonunda karşılığını bulmuş gibi gözükerek, hükümetin 1987'de tam üyelik için başvurmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, henüz 22 yıl sonunda tamamlanması gereken indirimler tam anlamı ile yerine getirilmemiştir. Bu durumda, Kazgan'ın vurguladığı gibi, 1995 yılında tamamlanması gereken, anlaşmanın geçiş süreci için hız verilmesi gereği belirlemiştir. Bu durum, ihracat ve ithalattaki serbestleşmeyi artıran bir öge olarak belirlemiştir. Bunun nedeni, geçiş döneminin tamamlanma koşullu olarak, AB'ye üye ülkeler için, sanayii mamulleri ithalatını tamamen serbestleştirmenin yanında, diğer ülkelere karşı da AB'nin çok düşük gümrük oranlı, Ortak Gümrük Tarifesi'ni yülürlüğe koymasıdır. (Kazgan: 1999; s.175).

AB ile ilişkiler, 1993-1994 arasında ivme kazanmış, 1995'e gelindiğinde Türkiye, 12 yıllık ve 22 yıllık gümrük tarifeleri indirim listelerinde %85 uyum sağlanmıştır. Buna rağmen, AB yalnızca, gümrük birliğine öncelik vermekte ve tam üyelikten söz etmemektedir. Bu anlamda Türkiye, tam üye olmadan gümrük birliğine giden ilk ülke olmaktadır. Dolayısıyla birliğin bölgesel ve sektörel yardım fonlarından yararlanamamaktadır. Dönemde, mali protokollerin yürütülmemesi ise Türkiye'nin taze kaynak ihtiyacını artırmaktadır. 1995'te Gümrük Birliğine girilmiştir ancak, Türkiye tam üye olmadığı için, karar mekanizmalarının dışında kalarak, tek taraflı bir yükümlülük altına girmiş, yapılabilecek mali yardımlardan, işgücünün serbest

dolaşımından yararlanamamış, nüfusu nedeniyle AB içinde olacağı ağırlıklı konuma gelememiştir. Elbette bu durum, AB için oldukça avantajlıdır. Buna karşın, gümrük birliği ile tam üyelik bütünlüğüne karşın, Türkiye tam üye olmaksızın bir çok yükümlük altına girmiştir. Bunların içinde, AB dış ticaret politikasına, üçüncü ülkelerle imzalanan ve imzalanacak “ticaret” anlaşmalarına uyma zorunluluğu ve Türkiye’nin tercihli ticaret anlaşması yapma hakkına sahip olmaması en önemlilerindendir. Bununla birlikte, AB Türkiye pazarında, Japonya ve ABD’ye karşı imtiyazlı bir konuma gelmiştir. Üstelik Türkiye, 1995’te imzalanan bu anlaşmayla, AB ile bütünleşmesinin değil, gümrük birliğinin son safhasına girmiş sayılmaktadır. (Manisalı: 2001; s.96-115).

Gümrük Birliği Anlaşması sonucu Türkiye’nin, tek taraflı bir yükümlülük altına girmesi ve AB’nin blok dışı ülkelerle imzalayacağı anlaşmalara tabi kılınması, serbestleşme yönünde, Türkiye’yi baskılamaktadır. Buna keza, AB’nin Katma Protokol gereği olan mali desteğini öngörüldüğü biçiminde yerine getirmemesi, kaynak sorunun yaşayan Türkiye’nin IMF’in politikalarına uyum sağlamak dışındaki tercihlerinin önünü kapamaktadır. Ayrıca tam üyeliğe beraber gelebilecek mali yardımlarda, söz konusu olamamaktadır.

Gümrük Birliği çerçevesinde sağlanan AB-Türkiye arasındaki serbest ticaret, sadece sanayi mallarını kapsamakta, tarım mallarının serbest ticareti ise, Türkiye’nin Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum sağlaması ile gerçekleştirileceği öngörülmektedir. OTP’ye uyum yolunda başarılı adımlar, 5 Nisan kararlarıyla atılmıştır. Destekleme alımlarının hububat, şeker pancarı, tütün ile sınırlanması bunun göstergesidir. Fakat tarım sektörünü rekabete karşı gümrük duvarlarıyla koruyan Türkiye’nin OTP uyumu için bu yeterli görülmemektedir. Türkiye tarım politikalarını serbest piyasa koşullarına göre düzenlemeli ve AB’de olduğu gibi Doğrudan Gelir Desteği sistemini uygulamaya geçirmelidir. Ancak Türkiye AB’ye üye olsa bile, AB’nin tarım politikaları gereği, bu sektöre doğrudan gelir desteğinden yararlanamayacağı beklenmektedir. Gümrük birliğinde değinilmemesine karşın, AB’ye üyelik için, hizmetler sektöründe de liberalizasyona gidilmesi gerekmekte, finansal hizmetler, haberleşme hizmetleri, elektrik ve doğal gaz bu hizmetler arasında önemli yer teşkil etmektedir. Tek Pazar

çerçevesinde rekabetçi piyasaların gelişmesini isteyen AB, devlet yardımlarının kaynakların etkin dağılımını engellediği görüşündedir. Devlet yardımının yapılabileceği alanlar AB tarafından net olarak belirtilmektedir. Bu yatay yardımlar, KOBİ; AR-GE, çevre koruma, İstihdam ve eğitim), bölgesel yardımlar gibi alanları kapsamaktadır. KİT'ler de AB kurallarıyla bağdaşmamakta ve özelleştirilmesi gerekmektedir. (Togan: 2001; s.277-287).

Tüm bu açıklamalardan görüleceği üzere, bir ihtimal, ve hatta düşük bir ihtimal olarak geçerliliği söz konusu olan AB'ye üyelik 1980 sonrasında girilen yapısal dönüşüm projesini desteklemektedir. Bu durum, Gümrük Birliği ile girilen yükümlülüklerle ticaretin serbestleştirilmesi konusunda olduğu gibi, IMF programına uyumu destekleyici politik kararlar neticesinde de açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte, OTP uyum, KİT'lerin özelleştirilmesi ve devlet yardımlarının sınırlandırılması gibi konularda da neo-liberal politikalarla uyum açık biçimde ortadadır.

2.4. Yeni Dünya Düzeni ile Eklemlenmenin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Küreselleşme ile birlikte tüm dünyayı etkisi altına alan dönüşümler, Türkiye'de 1980 sonrasında aktif biçimde görülmektedir. Merkez ülkelerde geçerli bir teori haline gelen neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlaması, bu dönüşümün temel belirleyeni olmuştur. Uluslararası kurumlar ise değişimin sağlanmasında itici bir rol yüklenmişler, AB'ye üyelik beklentisi de bu itiş desteklemiştir. Türkiye'de özgürlüklerin askıya alınarak, demokrasinin geçerliliğini yitirdiği askeri rejimle birlikte, dönüşüm süreci hızlanmıştır. Neticede büyüme anlayışından, gelir dağılımı politikalarına, devletin ekonomideki etkinliğinden, sosyal devlet anlayışına kadar köklü bir değişim ortaya çıkmıştır.

1980'le birlikte, kalkınmacı devlet anlayışı terk edilerek, ihracat öncülüğünde büyüme politikalarına işlerlik kazandırılmıştır. Buna içe dönük büyümeden, dışa dönük büyümeye geçilmesi de denmektedir. Bu geçiş, devletin ekonomi politikalarını

değiştirmesini zorunlu kılmaktadır. 1980'e kadar sanayileşme hedefiyle, devlet ekonomiyeye bizzat müdahale etmiştir. Bu, rekabet edilebilir sektörlerin yaratılması ve bağımsız bir politika uygulanabilmesinin koşuludur. Ancak yeni büyüme anlayışıyla, devletin ekonomiyeye müdahaleden çekilmesi ve özel sektör öncülüğünde büyümeye ağırlık vermesi gerekmektedir. Dolayısıyla devletin kamu iktisadi yatırımları bırakması olanları da özel sektöre devretmesi zorunluluktur. KİT'ler özelleştirilecektir, neo-liberal teoriye göre devletin küçültülmesi şarttır. Aynı zamanda iç talebin genişletilmesi için ücret, maaş ve tarımsal sektör desteklerinin gerekli olduğu kalkınmacı anlayışta, gelir dağılımı dengeleri de gözetilmek durumundadır. Büyümek için tüketmek gerekmektedir. Oysa ihracat öncülüğünde kalkınma tam tersi bir dengeye dayanmakta ve iç taleplerin daraltılarak ihracatın artırılmasını hedef almaktadır. Bu durumda gelir dağılımı dengeleri de özel sektör lehine bozulmaktadır. Bunu sosyal devlet anlayışının terk edilmesi izlemektedir. Böylece devlet hem ihracata sübvansiyon sağlayacak, hem de bu durum talebin daralmasına katkı sunacaktır. Bir başka açıdan sosyal devletin tasfiyesi, özel sermaye için karlı hizmet alanlarına yatırımı olanaklı kılacaktır.

Böylesi köklü bir dönüşümün doğal olarak, toplumun geniş kesimlerinden destek bulması oldukça zor görünmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere içsel ve dışsal ekonomik zorlamalar, bu dönüşümün küresel talepler doğrultusunda şekillenmesini ve bunun da ancak askeri müdahale altında gerçekleşmesini açığa çıkarmıştır. Güçlü bir toplumsal muhalefetin süreci desteklemesi kolay gözükmemektedir. Başkaya'nın söylediği gibi bu durum beklenmedik değildir. Aksine geniş toplum kesimlerini karşısına alan bu politikaların demokratik bir ortamda uygulanma şansı olmadığı için IMF programına uyum sağlayan siyasi rejimlerin hemen tamamı, otoriter rejimlerdir. Yani "serbest piyasa ekonomisi" serbest olmayan bir siyasi ortamda uygulanabilmektedir. (Başkaya: 1996; s.243). Bu durumda ise uygulanan politikaların meşruluğu söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla devletin bu anlamda bir meşruiyet krizi yaşadığını söylemek mümkündür.

Kısa süreli istikrarın sağlanmasıyla sınırlı kalan 1980 paketi sonrası temel hedef, ulusal ekonominin yapısını özel sektörün öncülüğünde sürdürülecek olan pazar

ekonomisinin güçlerine bırakmak olmuştur. Bu nedenle ihracat öncülüğünde büyüme politikası uygulanmaya başlamıştır. Bu durumun toplumsal bölüşüm ilişkileri açısından yarattığı sonuç ise ücretlerin düşürülerek yurt içi talebi daraltmak, yurt dışına ihraç dileyen bir artığı yaratmaktır. Böylece, ücretli emeğin imalat sanayi katma değeri içindeki payı özel sektörde % 27.5 'ten, 1987'de %17'ye kamu sektöründe de %25.0'ten % 13.0'e düşürülmüştür. Bu sürece koşut olarak özel imalat sanayiinin kar oranlarını temsil eden kar marjları ise, %31'den % 38' e çıkmıştır. (Yeldan: 2004; s.44). Bununla birlikte, 1978-79 yılları için tarım kesiminin net yurt içi faktör geliri içindeki payı %25.5, Ücretli-maaşlı kesimin %34.0, sermaye kesimin ise %40.5 iken, bu oranlar 1991 yılında sırası ile %16.9, %23.6 ve % 59.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum gelir dağılımının, tarım ve ücretli-maaşlı kesim aleyhine oransal olarak bozulduğunu, fakat sermaye kesimi için tersinin geçerli olduğunu göstermektedir. (Görenel: 2001; s.45). Gelir dağılımına 1987-1994 yılları arasında bakıldığında ise, 1987 yılında nüfusun en düşük gelir alan %20'lik 1. dilimi toplam gelirin %5.2'sini, 2. en düşük gelir alan %20'lik dilimin toplam gelirin %9.6'sını, 3. dilimin toplam gelirin %14.1'ni, 4. en düşük dilimin toplam gelirin %21.2' sini ve en yüksek %20'lik dilimin ise toplam gelirin %49.9'nu aldığı, 1994 yılında ise bu oranların sırasıyla, %4.9, %8.6, %12.6, %19.0 ve %54.9 olduğu saptanmıştır (Kazgan: 1999; s.358). Reel ücretler, emek üretkenliği ve kar marjlarına ilişkin, 1980-2000 yıllarını kapsayan bir başka çalışma, imalat sanayiinde reel ücretlerin 1986'den 2000'li yıllara ihmal edilebilir düzeyde bir artış gösterirken, emek verimliliğinin aynı dönemde yaklaşık üç kat arttığını, kar marjları oranının ise %30'lardan %45'lere çıktığını ortaya koymaktadır (Yeldan: 2004; s.76-79). Bütün bu oranlar göstermektedir ki, uygulanan politikalar doğrultusunda her geçen yıl gelir dağılımı, sermaye kesimi lehine bozulmaktadır.

Gelir dağılımındaki bu bozulmayla birlikte, devlet bütçesinden, sosyal hizmetler alana ayrılan payın da azaldığı görülmektedir. Örneğin, 1980 yılı itibariyle devlet bütçesinin % 33'ü eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb. sosyal hizmetlerin karşılanmasına dönük olarak harcanırken, bu oran 1995 yılında %21.6 gibi bir düzeye gerilemiştir (Kazgan:1999; s.217). Bu oranlar, sosyal devlet anlayışının terk edilmeye başlandığının

göstergesi olduğu kadar, gelir dağılımındaki bozulmaya etkileri bakımından da önemlidir.

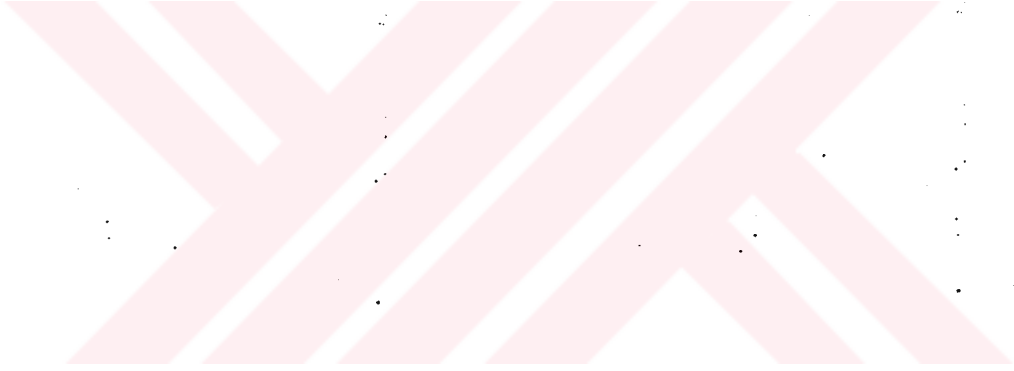
Devletin küçültülmesi talebi özelleştirmeleri beraberinde getirmiştir. KİT'lerin sorun olarak algılanması, ithalat öncülüğünde kalkınma dönemi politikaları çerçevesinde, yatırımların planlanmasından, popülist politikalara kadar pek çok yanlış uygulama nedeniyledir. Bu anlamda özelleştirmeler, kamu kaynaklarının daha verimli kullanılması (özel sermaye teşvikleri gibi) ve elde edilen gelirlerle de artan borç yükünden kurtulunması maksadını taşımaktadır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti Özelleştirme İdaresi Başkanlığı verilerine göre, Türkiye'de özelleştirme gelirleri 1985'ten 2004'e toplam olarak yalnızca 9 milyar dolara yakın bir değer tutmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, erişim: http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm, 05.04.2004). Elde edilen bu gelirle ise, devletin dış borç yükünün azaltılmasının söz konusu olmayacağı açıktır. Bununla birlikte, devlet farklı alanlarda yatırıma devam etmektedir. Bu alanlar ise, yeni teknolojilerle birlikte gerekli hale gelen, alt yapı yatırımlarının tamamlanmasına yönelik olarak saptanmaktadır. Yeldan'ın ifadesiyle bu, kamusal yatırımların özel sektörü "tamamlayıcılık" etkisinden kaynaklanmaktadır (Yeldan: 2004; s.47). Bununla birlikte, KİT'lerin rekabet edebilir sektörlerin yaratılması bakımından önemli kuruluşlar biçimde düzenlenebilirliğini görmezden gelinmektedir. İhracat öncülüğünde büyümek için güçlü sektörlerin varlığı ortadadır. Buna karşın, finansal serbestleşmeyle birlikte, özel sektörün finansal kazançlara yöneldiği, yatırımların ise, daha çok konut yapımında yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla kamu yatırım alanlarının amaca uygun seçilmesi önem kazanmaktadır. Ancak devletin küçültülmesi gerekliliği ile bu görüş çelişmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında KİT'lerin zarar ettiği söylemi, özelleştirilmeleri de sorunlu kılmaktadır. Hiç bir özel girişimin, zarar edecek bir işletmeye yatırımlarını yönlendirmesi düşünülmemeyeceğine göre özelleştirilen KİT'lerin neden alındığı soru işaretli olarak kalmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak, küreselleşme söyleminin ulus-devletin ortadan kalkacağı savı, Türkiye örneğinde görüldüğü üzere geçerlilik arz etmemektedir. Türkiye'de

dönüşümlerin ortaya çıkmasında devlet ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Yeldan'ın vurguladığı gibi, devlet ulusal ekonominin birikim ve bölüşüm süreçlerinde etkisini daima sürdürmektedir. İthal ikameci dönemde birikim mekanizmalarını, KİT sistemi ve beş yıllık kalkınma planları aracılığı ile doğrudan denetleyen devlet, ihracata yönelim altında aynı işlevini, teşvik sistemi ve ücretlerin baskılanmasına dayalı olarak yerine getirmektedir. finansal liberalizasyon dönüşümü ise devletin ulusal ekonomideki birikim ve bölüşüm süreçlerini artık dolaylı yoldan, finansal araçlar ve uluslar arası faiz arbitajı aracılığıyla etkilemektedir. (Yeldan: 2004; s. 55). 1980 sonrasında devlet, vergi düzenlemeleri, KİT'lerin fiyatlama stratejisi, ve teşvikler gibi araçlarla özel sermaye birikiminin sürdürülmesi için ulusal gelirin yeniden dağıtılmasında aktif rol üstlenmiştir. Böylelikle, özellikle kalkınmacı dönemde hem yatırımcı hem üretici hem de düzenleyici olarak etkinlik gösterirken artık ilk iki iktisadi görevini büyük ölçüde terk etmiştir. (Barbaros: 2001; s.41). Devletin konumu bakımından değişen, Keynesian devletin yapı ve kurumlarının tasfiye edilmesidir. Bu, devletin ekonomiden elini çekmesi gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkmaktadır. Oysa devlet, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, sosyal harcamaların kısılması, sübvansiyonların kaldırılması, ithalatın serbestleştirilmesi, yabancı sermayeye kolaylıklar sağlanması, fiyatlar üzerindeki denetimlerin kaldırılması, enflasyonun önlenmesi, para dış değerini gerçek değerine getirerek kambiyo politikası izlenmesi ve konvertibiliteye geçilmesi, ihracatın teşvik edilmesi vb. süreçlerde etkindir. (Başkaya: 1996; s.247).

Tüm bu sonuçların oluşmasında belirleyici olan uluslararası kurumlar ise etkinliklerini, devletin onayına tabi olarak sürdürmektedirler. Uygulanabilecek farklı politika seçenekleri, bu etkinin açığa çıkacağı koşulları ortadan kaldıracabilecek tarzda bir yapılanmayı yaratabileceği açıktır. Yeldan'ın söylediği gibi, örneğin, dönemsel olarak ekonomideki tıkanma, doğrudan doğruya vergi gelirlerinde yeni bir düzenlemeyle veya kâr marjlarında bir aşınmayla karşılayabilmek mümkün olabilecekken, özel sektörün kârlılığının korunmasını sağlayacak mekanizmalar devreye sokularak sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. (Yeldan: 2004; s.49-50). Bu kararlar ise, IMF ve DB gibi kurumların programlarına uygun biçimde gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, 1980 sonrasındaki uygulamalarla birlikte, devletin işlevlerinden, gelir dağılımı dengelerine, ekonomi politikalarından, büyüme stratejilerine kadar pek çok alanda yapısal bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Devlet, resmi makamlar tarafından aksi iddia edilse de, sosyal devlet olma vasfını kaybetmektedir. Ekonomide yatırımcı ve üretici konumu yerine, düzenleyici konumu ile etkin olmaktadır. Korumacı devlet politikalarından, neo-liberal politikalara geçilmiş, finans ve mal hareketleri serbestleştirilmiştir. Gelir dağılımı dengelerinde ise sermaye lehine bir bozulma açığa çıkmıştır.

SONUÇ

Son otuz senedir, tüm dünyayı ilgilendiren bir sorun haline gelen küreselleşme süreci, kapitalizm, kapitalizmin krizleri ve devletin değişen işlevlerinin bir ürünüdür. Batı Avrupa'da ilk ortaya çıktığı biçimiyle ulus-devletler, kapitalist ekonomik sistem açısından elzem bir kurum olmuşlardır. Kapitalizmin kriz, özellikle "yapısal kriz" dönemlerinde, ulus-devletler farklı işlevlere bürünmüşlerdir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra geç uluslaşan ülkeler için farklı bir süreç işlemesine rağmen, gelişmiş kapitalist ülkeleri model almaları neticesinde, devletin işlevlerinin, ulusun bekâsı için olduğu söylene de, belirli bir sınıf çıkarlarına hizmet eder niteliğe büründüğünü söylemek mümkündür.

Ulus-devletler Batı Avrupa'da XVI. yüzyıl sonrasında yoğunlaşan gelişmelere koşut olarak belirginleşir. Ancak XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar geçen süre kapitalizmin mayalanma süreci olduğu kadar, devletin "ulus-devlet" olarak netlik kazanmasına yol açan unsurları da içinde taşımaktadır. Bu unsurlar, hem Avrupa mekanından hem ekonomik ilişkilerin farklılaşmaya başlamasından hem dinsel öğelerin etkilerinden hem de kültürel diğer belirlenimlerden kaynaklıdır. Avrupa'da sıkışan imparatorluklar, doğunun güçlü imparatorlukları karşısında, tarıma dayalı ekonomilerin zorunluluğu olan toprak genişletme politikasına işlerlilik kazandıracak güce sahip değillerdir. Kısa ve uzun süreli ticaretin başlamasıyla ortaya çıkan yeni bir ekonomik ilişkiler ağı, toplumsal ilişki ve örüntüleri etkilemeye başlar. Bu süreci, dinsel tutumlar ve bu tutumlar sonucu ortaya çıkan Haçlı Seferleri desteklemektedir. Böylelikle sermaye birikimi hız kazanarak, kapitalizmin doğuşuna olanaklı bir ortam sağlamıştır.

16.yy'dan itibaren, feodal ilişkiler tedrici olarak yerlerini kapitalist ilişkilere bırakmışlardır. Yeni gelişen burjuvazi yavaş yavaş siyasi erkin alanına girmeye soyunmuş, gerek bilimsel faaliyetin gelişmesi ve teknolojik yenilikler, gerekse yeni dünyaların keşfinin sermayeye hız kazandırması, burjuvaziye, etkin bir sınıf olarak toplumsal hayata müdahale imkanını yaratmıştır.

Ulus-devletlerin ilk tezahürü olarak mutlak monarşiler, burjuvazinin ihtiyaçlarına yanıt olmuşlardır. Merkezi kontrolle sağlanan düzen, merkantilist politikalarla desteklenmiş, devletin meşrutiyeti de burjuva ideologlarınca sağlanmıştır. Böylece mutlak monarşiler, yasa ve düzen sağlama işlevi ile, pazar mekanizmasının gelişimini, ulaşım güvenliğini ve dolayısıyla güvenli meta dolaşımını, yaygınlaşmasını ve kolaylaşmasını sağlamış; düzenli ordunun kurulması ile iç ve dış rekabeti olanaklı kılmış; merkantilizm ile de ticari kapitalizme uygun sermaye birikimini rahatlatarak tarihsel işlevini tamamlamıştır.

XVIII. yy sonrasında burjuvazinin iktidarı aracısız kullanma istemi, mutlak monarşilerin tasfiyesini ve devletin yeni birtakım işlevlerle donatılmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada yükselişe geçen yeni ideoloji liberalizm, ekonomi kuramı ise klasik iktisat olmuştur. Artık devletin görevi, iktisadi alana müdahale etmemesidir. Klasik iktisat kuramcılarının savı, pazarın işleyişi kendi haline bırakıldığında “görünmez el pazarı kendi kendine dengeye getirecek” biçimdedir. Bu savın doğrulanabilmesi ise işleyişin bir “dünya sistemi” olmasına bağlıdır. Aslında bu teori en fazla geçerlik kazandığı İngiltere ve Fransa’da dahi tam olarak uygulanabilmiş değildir. Üstelik sanayide diğerlerine göre geri kalmış Almanya, Avusturya ve Amerika gibi ülkeler liberalizme karşı teorilerle, devletçi müdahaleleri desteklemişlerdir.

Liberalizm siyasal anlamda özgürlük düşüncesine dayanırken, aslında geçerli olan özgürlük, egemenleşen sınıfa yani burjuvaziye tanınan özgürlük olmuştur. Liberalizmi karakterize eden sivil toplum ve devlet ayrımı, temelde sınıfsal bir başka etkin gücü saklama aygıtıdır. Siyasi bir güç olarak devlet, karar verme sürecinde sivil toplum içinde egemen bir sınıfa yaslanmaktadır. Daha önceki toplum yapılarında, egemen güç, aynı zamanda ekonomik olarak artıya el koyan güçtür. Oysa ulus-devlet biçiminde, devletin ulusa dayandığı varsayılır ve ulusal çıkarlar gözetilmeye çalışılır tezi, tarihsel süreçteki devletin işlevlerine ve bu işlevlerindeki değişmeyi oluşturan dinamiklere bakıldığında, gerçekte durumun ulus kategorisi içinde saklanan burjuvazinin taleplerine cevap verdiği gerçeğiyle çürümektedir.

Her şeyden önce ulus ya da millet kategorisi oluşturulmuştur. Ulus kavrayışının, nesnel olarak tanımlanabilir ölçütlerinin olduğu bir mittir. Bu mitin en genel öğeleri olarak, ortak dil, ortak tarih, etnik köken, ortak paylaşılan yurt gibi özellikler, sonradan tanımlanmış, kabullenilmiş ve oluşturulmuştur. Ulus-devletin meşru bir zemine ihtiyacı vardır ve bireylerin ortak bir bilinçle sahiplendikleri değerler, bu zemini hazırlamaktadır. Çünkü, örneğin milleti tanımlayan ortak dil, egemen elit çevrenin kendi kullandığı dili resmi dil olarak kabul etmesi, resmi kurumlarında dayatması ve kitle iletişim araçları ile yaygınlaştırması ile gelişmiştir. Benzer biçimde örneğin feodal yapının içinde toprağa dahil bir eşya konumunda yer alan köylünün, birbirlerine bağlandığı ortak bir tarih algısı, bugünün geçerli ulusal kabullerine denk düşen bir tarih algısı değildir. Irkların bu denli belirginleşmesi dahi, ulusal sınırların keskinleşmesi ve bireylerin birbiri ile ilişkilerinin sınırlarla kesilmesi neticesindedir.

Devletin ulusa dayanması bir yandan kendisini meşru kılma zorunluluğundansa diğer yandan ulusal bütünlüğün, bir dünya sistemi olma hedefiyle başından beri var olmuş kapitalizmin sermaye biriktirme hedefinde işlevsel bir rol yüklenmesi ile ilgilidir. Ulus ya da millet, uluslararası rekabet içinde var olma süreçleri ile ilgilidir. Aynı zamanda gelişen ulusal duygular, birlik, bütünlük kaygıları, ulus içi güvenliği sağlamanın, dolayısıyla rahat bir ekonomik faaliyet alanı oluşmasının unsurlarıdır.

Kısaca özetlersek; Batı Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devlet biçimi, kapitalist ekonomik sistemin pekiştirilmesinde iş görmüştür. Ulus toplumsal kategorisi ise devletin meşru zeminini hazırlamış, ekonomik sistemin kökleşmesine olanak tanımıştır. Liberal ideoloji doğrultusunda ilk dönem ulus-devlet politikaları, ekonomik işleyişe müdahale etmemeyi ve kalkınmanın, klasik iktisat teorilerinin öngördüğü biçimde gerçekleşmesi doğrultusunda oluşturulmuş görünmektedir.

XX. yüzyılın başlamasıyla iktisadi alanda, klasik iktisatçıların öngördüğü kendi kendine dengeye gelen pazar anlayışı iflas etmiştir. Dünya savaşları, üretici güçlerin çöküşünü beraberinde getirmiş, altın standartlarına dayalı uluslararası finans sistemi çökmüş ve artan konjonktürel krizler, 1929'da yapısal bir krizin ortaya çıkışını tetiklemiştir. Ayrıca krizi derinleştiren önemli bir unsur olarak, elektrik gibi yeni enerji

kaynaklarının, ulaşım ve iletişim araçlarının ve özellikle “içten yanmalı motor” gibi teknolojilerin üretim sürecinde yer almaya başlamaları ve yeni eğilimlerle ortaya çıkan paradigmaların, eskisiyle çatışmasını saymak mümkündür. Bir başka önemli faktör ise; Bolşevik devrimi sonrasında, savaştan genişleyerek çıkan sosyalist kamp, merkez kapitalist ülkeleri tedirgin etmeye başlamıştır. Çünkü ABD dışında diğer merkez kapitalist ülkeler, savaştan ciddi bir çöküşle çıkmış, bu çöküş ABD’yi de aşırı üretim riskine sokmuş, buna karşılık SSCB, yeni bağımsızlaşan ülkeler için çekim merkezi haline gelmiştir. Tüm bu nedenler hem devletin işlevlerinde yeniden bir düzenlemeyi, hem iktisadi yaklaşımları ve üretim biçimini hem de yönetim algısının değişimini beraberinde getirmiştir. Bu noktada krizden çıkışın temel kodları, Keynesian refah devleti, yönetimde Taylorizm ve üretimde Fordizm olmuştur. Böylelikle kriz sürecinde, artan işsizlik ve yoksulluk, refah devletinin güvencesinde rahatlar duruma geçmiş, ücretler ve çalışma koşulları çoğunlukla sektör düzeyinde ve ulusal planda toplu görüşmelerle sağlanmıştır. Devletin ekonomik sürece aktif müdahalesini talep eden Keynes’in teorisi çerçevesinde, devlet bizzat üretici konumla ekonomik hayata girmiştir. Bunun yanında en aktif rolü olarak, gümrüklerle ithalat ve ihracatı denetleme alt yapı hizmetlerini sağlama, teşvik verme, vergi indirimi uygulama gibi özel sektörü koruyucu düzenlemeleri yaratmıştır. Devletin tüm bu yeni işlevlerine, “sosyal devlet” anlayışı da eklenerek, sağlık, eğitim, sosyal güvence gibi hizmetleri, yerine getirmesi sağlanmıştır.

Devletin bu yeni işlevleri kapitalizm açısından, yeniden yapılanmanın anahtarı olmuştur. Fordizme dayalı kitlesel üretim, temel olarak geniş pazarlara ve kitlesel tüketime ihtiyaç duymaktadır. Ancak istikrarlı pazarlar olmadan, yığın üretim “aşırı üretim” krizini bünyesinde taşımaktadır. İşte tam bu noktada devlet, serbest piyasanın yarattığı istikrarsızlığı, harcamalarını artırarak veya alım gücünü artıracak müdahalelerde bulunarak tıkanıklıkların önünü açmaktadır. Tüketim toplumu, kendiliğinden ortaya çıkıveren bir kavramlaştırma değildir.

Tüm bu gelişmelere rağmen, 1974-1975 yıllarından itibaren kapitalist ülkelerin tamamında üretim ve tüketimde gerileme ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin yeni bir yapısal

krizi olarak tanımlanan bu aşamanın nedenleri olarak, üçüncü sektördeki zayıf verimlilik; grev, iş yavaşlatma, sabotaj gibi emeğin geliştirdiği direnç; ama özellikle, dayanıklı tüketim mallarının ve giyim gibi bazı ürünlerin doyuma ulaşmasına karşılık farklılaşan talepler sıralanmaktadır. Krizi görünür kılan ise, petrol fiyatlarındaki artışla beraber yaşanan, dolar krizidir. Kısaca, esas olarak daralan pazarların yarattığı sermaye birikimindeki gerileme, krizin öncüsüdür ve küreselleşme sürecine geçişi ortaya çıkarmıştır.

Küreselleşme süreci analiz edildiğinde, küreselleşmenin ne olduğuna dair birbirinden farklı görüşler ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu görüşler 1970'lerden itibaren tartışılmaya başlanan küreselleşmede diğer dönemlerden farklı olarak neyin açığa çıktığından, ulus-devletlerin yeni konumuna, süreci hazırlayan etkilerin gücünden, küreselleşmenin kavramlaştırılmasına kadar pek çok konuda farklılaşmaktadırlar. Ancak görünen odur ki, küreselleşme eğer uluslararası ticari akışkanlığın hız kazanması ise bu, XVIII. yüzyılda oldukça yoğun biçimde yaşanmıştır. Bununla birlikte küreselleşme ister eski isterse yeni bir kavrayış olsun, küreselleşme tartışmalarının ne zaman başladığı sorulduğunda bunun yanıtı 1970'ler olmaktadır. Bu tarih ise kapitalizmde yapısal bir krizin olgunlaştığı döneme işaret etmektedir. Dolayısıyla yeni bir küreselleşmeden bahsedildiğinde bunun kapitalizmin, yapısal krizini aşma doğrultusunda aktive olması biçiminde yorumlamak mümkün olmaktadır.

Bu kez krizi aşma stratejisi, neo-liberal projeler ile sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla merkez kapitalist devletlere düşen de ekonomiye müdahaleden uzaklaşmak sermayenin uluslararası dolaşımını, yani yeni pazarlara ulaşmasını sağlamak, bu doğrultuda piyasaları serbestleştirmek, sosyal alandaki harcamaları kısmak, daha doğrusu sosyal devleti tasfiye etmek, çevre ülkelere uluslararası kurumlarla müdahale etmek ya da az gelişmiş devletler açısından, bu müdahalelere razı olmak olmuştur.

Sermaye birikiminin daralması, çok uluslu şirketleri gündeme getirmektedir. Bu şirketlerin tüm dünyada rahat hareketine imkan tanıyan düzenlemeler ise ekonominin küreselleşmesini getirmektedir. Ekonomi, hem üretim hem de finans alanında

küreselleşmektedir. Üretimin küreselleşmesi, esnek üretime dayalı yeni bir üretim biçiminin organizasyonu ile mümkün olmaktadır. Teknolojik gelişmeler, üretim, taşımacılık, örgütsel yenilikler, bilgi-iletişim ağları gibi pek çok alanda avantaj sağlamaktadır. Bu sayede çok uluslu bir şirket, esnek üretime olanak tanıyan yeni teknolojileri kullanarak yatırım alanlarını geliştirebilmekte, yeni ürünleri hızlı ve kolay taşıyabilmekte, örgütsel yenilikler sayesinde firma organizasyonlarını, kendi kendini denetler ve geliştirir bir biçime dönüştürebilmekte, bilgi-iletim ağları sayesinde de farklı uluslardaki üretimlerini kontrol altında tutabilmekte ve yeni bilgileri alıp, aktarabilmektedir. Bu dönem küreselleşmenin özgün biçimini yansıtan finansal küreselleşme sayesinde de döviz kurları, faiz farkları ve kısa vadeli spekülatif yatırımlarla, paradan para kazanmanın olanakları yaratılmıştır. Tüm bu gelişmelere karşın, çok uluslu şirketlerin küreselleşme ile açığa çıkan ekonomik bloklar arasında ve bloklar içinde çok daha fazla yatırıma yöneldikleri ve ulusal kökenlerinden tam anlamı ile vazgeçememektedirler. Bununla birlikte hem üretimin hem de finansal alanın küreselleşmesi, krizlerin küreselleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, özellikle çevre ülkeler merkeze olan bağımlılıklarını artırmakta ve dünyada ortaya çıkan krizlerden çok boyutlu olarak etkilenmekte ve ekonomik çöküşe doğru gitmektedirler. Ancak teknolojik gelişmelerle birlikte gelişen bir başka kriz, bizzat teknolojinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Tekno-şok olarak tanımladığımız bu kriz biçimi ile teknolojiye bağımlılık ölçüsünde, teknolojik bir aksamadan veya saldırıdan çok ciddi bir krize sürüklenme olasılığı belirlemektedir.

Çok uluslu şirketlerin az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkelere yatırım yapma nedeni, ucuz emek ve ucuz hammadde dir. Ucuz emek yaratmanın bir yolu işsizliği körüklemekse, bir yolu da emeğin ucuz olduğu yerlere yatırımı yönleltmektir. Küreselleşme sürecinde ulusal sermaye, kârın düşük, istihdamın fazla olduğu sanayi dallarını üçüncü dünyaya naklederek hem ulusal düzeyde işsizliği -ucuz emeği – açığa çıkarmakta hem de zaten daha ucuz olan üçüncü dünya emeğini kullanarak verimsiz alanda kâr oranını yükseltmektedir.

İşsizliği artıran diğer bir faktör olan teknoloji kullanımı, yeni teknoloji üretme noktasında hem rekabete avantaj hem de geniş pazarlara açılma zorunluluğu demektir. Ancak teknoloji geliştirmek için AR-GE faaliyetlerini sermaye yerine devlet yüklenirse, çok daha kârlı olacaktır. Devlet de üzerinde zaten var olan bu faaliyetten çekilmez. Teknoloji kullanımının geniş pazarlara ihtiyacı ise “kalkınmacı devlet” modelinin dış sermayeye karşı geliştirdiği korumacılığın kalkmasını zorunlu kılmaktadır. Geniş pazarlar kullanmanın bir başka yolu şirket birleşmeleridir. Böylece firmaların yönetsel teknolojik bilgilerinin birleştirilmesi de sağlanarak, sermaye merkezileşecektir. Son olarak sermayeye uygulanacak vergi indirimleri bir başka kâr mekanizmasıdır.

Tüm bu koşulların oluşması, devletlerin “serbestleşme” politikaları uygulamalarına bağlı olmaktadır. Merkez kapitalist ülkeler hiçbir zaman tam anlamıyla bir serbestleşme yaşamamakta, gerektiğinde korumacı önlemler almaktadırlar. Ancak DTÖ gibi uluslararası örgütlenmelere üyelik neticesinde bu korumalar sınırlı kalmaktadır. Diğer ülkelerin bu serbestleşmeye gitmeleri de uluslararası örgütler ve kurumlara üyelikleri çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu durum özellikle, kriz yaşayan ülkelerde IMF ve DB tarafından önerilen “yapısal uyum ve istikrar programları” ile gerçekleştirilmiştir. Özellikle 1970’lerde yaşanan petrol krizi sonucunda, zenginleşen OPEC’ e üye ülkelerin Batılı bankalara akıttıkları petrodolarların, çok ucuz krediler olarak az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkelere borç olarak verilmesi ve bu borçların ödenemez duruma gelmesiyle IMF ve DB gibi kuruluşlardan yardım talebi ile ortaya çıkmaktadır. Krizin aşılması için önerilen programlar ise, serbestleşme doğrultusunda olmaktadır. Böylelikle hem üretim hem de finanssal alanda açığa çıkan serbestleşme ile çok uluslu şirketlerin önü açılmış olmaktadır. Fakat önerilen bu programların diğer bir yönü ise sosyal devletin tasfiye edilmesi, ücretlerin baskılanması, devletin ekonomik alandan çekilmesi şeklindedir. Aynı zamanda bu itkiyi DTÖ’ ne ve diğer uluslararası örgütlenmelere üyelikler ve bloklar içinde yer almak talepleri de hızlandırmaktadır.

Küreselleşme kavramının iktisadi içeriği, aynı zamanda sosyo-politik düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan ideolojik söylemlerin üretimi ve

kitlelerin iknası, yeni dünya düzeninin meşruiyetini sağlamada işlevseldir. Bu işlev, dünyada sınırların kalktığı, ulus-devletlerin aşındığı, ekonomik kalkınmayla kitlelerin yaşam standardının yükseleceği, haklarının güvenceye alınacağı, eşitliğin ve özgürlüğün garantörlüğü söylemleriyle yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Oysa, kapitalizmin işleyiş mantığı, eşitsiz gelişime dayanmaktadır ve eşitsiz gelişim kitlelerin ortak mutluluğuna imkan tanımamaktadır.

Ulus-devletlerin, küreselleşme ideolojisinin varsayımı doğrultusunda ortadan kalkıp kalkmayacağı sorunu değerlendirildiğinde, ilk sorulacak sorunun “ulus-devletlerin neden ortada kalkması gerektiği” olacağı açıktır. İlk bölümden itibaren vurgulandığı üzere, devlet kapitalist ekonomik sistemin işleyişinde önemli bir kurum ve hatta sınıfsal egemenliğin gizlendiği, yasal bir meşrulaştırma aracı olarak var olduğu ortadadır. Bu nedenle de ulus-devletin ortadan kalkması için öncelikle, kapitalizmin bir dünya sistemine dönüştüğü küreselleşme dinamikleri içinde işlevini yitirmiş ya da yitirecek olması gerekmektedir. Ancak görülen odur ki sürüp gittiği biçimiyle ulus-devletler, henüz tarihsel işlevlerini bu sistem içinde sonlandırmamışlardır. Uzunca bir sürede farklılaşan işlevlerle var olacak görünmektedirler.

Ulus-devletlerin ortadan kalkacağına ilişkin tezlerin temel dayanakları; ulus sınırların belirsizleşerek çok uluslu şirketlerin ulus aşırı aktive olmaları, ulusal kimliklerin aşınarak dünyanın küresel bir köy haline geldiği; devletin ekonomik işlevlerinin sona erdiği gibi unsurlar sıralanmaktadır.

Öncelikle çok uluslu şirketlerin hız kazanan hareketleri değerlendirildiğinde, bu durumun yalnızca küresel döneme özgü olmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik XVI. yüzyıl sonrasında tam anlamıyla şekillenmeye başlayan kapitalist sistemin, Orta Çağ içindeki formları da dahil olmak üzere, gerek global kent birlikleri (Cenova, Venedik örneklerinde olduğu gibi) ya da “Hansa” örgütlenmeleri şeklinde, gerek sömürgecilik düzeyinde, gerekse de bugün olduğu üzere “esnekleştirilmiş” üretim fonksiyonları ve kavrayışları ile çok uluslu olarak adlandırılmış olduğu biçimiyle dünya, çok uzunca bir süredir ticari ilişkiler kapsamında zaten küreseldir. Buna rağmen 16.yy sonrasında

sermaye için en uygun formun ulus-devlet örgütlenmesinde bulan kapitalizmin farklı iktisadi biçimlerinde devlet farklı işlevlerle donatılmış olsa da var olmaya devam etmiştir. Birinci ve ikinci bölümde vurgulandığı üzere devletin değişen işlevleri, kapitalizmin yapısal krizlerine tekabül etmekte ve krizi aşma stratejilerine yanıt vermektedir. Liberal ideoloji içinde, serbest pazar ve “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” teorisine binaen ilk dönem devlete düşen görev , ekonomik alandan uzak durmak olmuştur. Ancak buna rağmen, liberal düşüncenin kalesi olan İngiltere’de dahi alt yapı hizmetlerini yüklenerek ekonomik alana sokulmuş, burjuvaziye de sermaye biriktirme sürecinde desteklemiş olmuştur. Bununla birlikte, liberalizmin yoğun olarak tartışıldığı ve uygulandığı varsayılan dönemler içinde Avrupa’da farklı ülkelerin, farklı iktisadi uygulamalara dayanarak kalkınmayı sağladıkları bir gerçektir. Bu durumu en iyi, Lits’ in Almanya için öngördüğü korumacı politikalar örneklemektedir.

Kapitalizmin 1929’lardaki krizi ise Keynesian politikaların uygulanımı ile liberalizmin tam tersine devletin tam anlamıyla iktisadi hayatta yerini almasına sebep olmuştur. Üstelik devlet, ekonomik alana yalnızca müdahil değil, bu alanda bizzat yatırım yapan, hizmet üreten konumda yer almıştır. Çünkü bu dönemde sistemi tehdit eden Sosyalizm, güçlü bir belirlemeye sahiptir. Ancak paylaşım savaşları sonrasında tahrip olan üretici güçlerin yeniden yapılandırılmasının koşulunun da, devletin yatırım, düzenleme, tüketme gibi işlevlerine bağlı sayılmış olmasının etkisi de göz ardı edilemeyecek denli büyüktür.

1970 yapısal krizi neticesinde de bugün neo-liberal politikalar devletin yeniden eski sınırlarına çekilmesini talep etmektedirler. Buna karşın, ulusal ekonomilerin çözüldüğü düşüncesi, korunuculuğa dayalı içe dönük kalkınma modelinin gelişmiş ülkelerde işlevini tamamlamasından, az gelişmiş ülkelerde ise neo-liberal politikalara razı olunmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik blokların, ulus devletin daha önceden tanımlanan işlevlerini yerine getiren niteliklerde hareket ettiği doğru olabilir ancak, dünya yüzeyinde tüm ulus-devletlerin kalkmasını sağlayacak koşul, devlete özgü tüm işlerin bir dünya devletinin yüklenmesiyle ortaya çıkar ki bu önerme hem şu anda geçersizdir hem de sermayenin işlenişi açısından gerekli değildir.

Bu konudaki başlangıç sorumuzu cevaplarsak; devletin ortadan kalkması gerekmemektedir. Bu bizzat devletin farklı işlevler yüklenerek, hala kapitalist sistem için işlevselliğini korumasından kaynaklanmaktadır. Devletin değişmeyecek görevlerini sıralarsak 1. Her şeyden önce ÇUŞ'lar, yatırıma yöneldikleri ülkelerde kârlarını artırma doğrultusunda, maliyeti artıracak herhangi bir problemle karşılaşmak istemeyeceklerdir. Bu noktada özellikle gelişen teknolojilerin paralelinde, alt yapı yatırımlarının hala devletin sorumluluğunda olacağını beklemek anlamlıdır. 2. Mikroçip teknolojisindeki gelişmelerle, esnek üretimin çok daha yaygın olarak kullanımı, firma yönetiminin merkezileşmesini kırarak, bilgisayar teknolojisiyle yeni bir ağ düzenini dolayısıyla, farklı bir kontrol çemberini açığa çıkartmıştır. Ancak yatırım alanlarında, güvenliğin sağlanması noktasında, hala ulusal güvenlik birimlerine ve yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. 3. Ortak bir dilin geliştirilmesi yaygınlaşsa bile, bu dilin öğretilmesi yine eğitim hizmetini zorunlu kılmaktadır. 4. Ulusal sınırlar, az gelişmiş ülkelerin, neo-liberal politikalara adaptasyonu sonrasında, özellikle yabancı sermayeyi çekmek, döviz girdisi sağlamak, ihracatı artırmak gibi hedeflerde birbirleriyle rekabete girmeleri nedeniyle sermayeye avantaj sağlamaktadır. Gelişmiş merkez ülkeler açısından bunun anlamı, ulusal politikalara etkin müdahale ve sermaye için daha karlı alanlara yatırımı yönleltmek anlamına gelmektedir. Tüm bu süreçler düşünüldüğünde dahi ulus-devletlerin varlığını sürdüreceğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Küreselleşme sürecinde Türkiye'yi izlemek istediğimizde, her şeyden önce kabul edilmesi gereken, Türkiye'de ulus-devletin oluşma ve kapitalizmin gelişme sürecinin Batı Avrupa ulus-devlet ve kapitalizmin gelişiminden farklı olduğudur. Batı Avrupa hem mekansal, hem dinsel, hem de bireysel davranış kalıpları açısından, XII yüzyılda başlayan süreçlerin ürünüdür. Oysa Osmanlı Devleti, merkezi gücü nedeniyle Batı Avrupa'da açığa çıkan gelişmelerin oluşmasına imkan tanımamıştır. Duraklama döneminden itibaren fark edilen Batı karşısındaki güçsüzlüğünü aşma çabası ise, içsel süreçlerin bir itimi değil, devletin yukardan belirleme ile modernleşmeye çalışması olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı devleti, genişlemesinin sınırlarına vardığında hem yeni toprak kazanımı ile elde edeceği gelirlerden olmuş hem de Batı Avrupa'nın gelişimi ile Akdeniz ticaretinin önemini kaybetmesi ve baharat yolunu denetleyememekten ticari gelirleri önemli ölçüde kaybetmiştir. İçerde ise, vergi gelirlerini artırmak için uygulanan politikalarla, daha sonrasında ciddi olarak sorun yaşayacağı âyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Gelirlerindeki azalma ve teknolojik güçsüzlüğü de güvenlik sorunlarını açığa çıkarmıştır. Karşısında gelişmiş kapitalist ülkeler durmaktadır ve bu noktada modernleşmenin hedefi “Batılılaşmak” olarak tespit edilmiştir. Örnek alınan Batı kapitalist bir ekonomik model benimsemiştir. Ancak ağırlaşan kapitülasyonlar, ulusal bir burjuvazinin yokluğu, bilimsel ve teknolojik gelişmelerde çağın gerisinde kalınmış olması kapitalizmin burada gelişmesi önünde engel olarak durmaktadır. Dolayısıyla kendiliğinden bir süreç oluşamayacağına göre, kapitalizm devlet eliyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada, milli burjuvazi oluşturulması, eğitime ağırlık verilmesi, sanayileşmeye çalışılması gibi girişimler açığa çıkmıştır. Buna karşın Batılı devletlerle kurulan ilişkiler, zaman içinde bir bağımlılığı açığa çıkarmıştır. Bunun temel nedeni ise borçlanma olmuştur. Güvenlik gerekçesiyle alınan borçlar, daha sonra Düyun-u Umumiye'nin kurulmasına ve borç alınan Batılı ülkelerin, bu kurum aracılığıyla Osmanlı'yı bağımlı bir ilişkiler ağına sürüklemesine neden olmuştur.

Osmanlı deneyiminin, Türkiye'nin yeni dünya düzeni ile eklemlenmesi sürecinde taşıdığı iki anlam vardır. Birincisi; Osmanlı'nın modernleşme yolunda attığı adımlar özellikle İttihat ve Terakkinin çizgisi görece olarak sürdürülmüş ve Cumhuriyet döneminin devlet modelini etkilemiş, ikincisi; özellikle borçlanma ve kapitülasyonlarla birlikte gelen bağımlılık, “bağımsızlık” anlayışı ile hareket edilmesini getirmiştir. Buna karşın Türkiye, 1980'li yıllarla birlikte Osmanlı'nın yaşadığı sorunları tekrar edercesine, merkez ülkelere bağımlılığı oluşturan koşulları netleştirmiştir.

Milli iktisat döneminde Türkiye liberal politikalar izleyerek, sanayileşme ve milli burjuva yaratma çabalarına ağırlık vermiştir. İzlenen politikalar göstermektedir ki, Ekim devrimiyle oluşan Sovyet sistemi yerine, kapitalist bir model tercih edilmiştir. Gerek liberal bir anlayış, gerek içsel çalkantıların ve yapılanmaların yarattığı sorunlar,

gerekse 1929'lar da ortaya çıkan ekonomik bunalımın etkisiyle, devletin ekonomiden uzak duramayacağı anlaşılarak, devletçi uygulamalara geçilmiştir.

Devletçiliğe geçişle 1945'e kadar geçen süreçte sanayi yatırımlarının artması, ekonomide büyümenin gerçekleşmesi, sermaye yoğunlaşmasının gerçekleşmesi gibi olumlu sonuçlar açığa çıkarmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşıyla değişen koşullara direnmek mümkün olamamıştır. Sovyet Rusya'nın savaşın bitmesine rağmen sürdüğü toprak talebi, 1947'de önce askeri yardımın, 1948'de de Marshall yardımının alınmasıyla merkez ülkelerle ilişkilenen yeni bir duruma geçilmiştir. 1947'den 1960'a kadar süren bu dönemin Türkiye'nin yeni dünya düzeni ile eklemlenmesi sürecinde taşıdığı diğer bir önem, yeniden liberal politikaların uygulanmaya başlamasıdır. Bu çerçevede, çok partili döneme de giriş yapılmıştır. Ancak çok daha önemlisi, IMF, DB, OECD ve NATO gibi kurumlara üyeliği ve bunlarla birlikte gelen krediler olmuştur. Elbette bu durum, dışa bağımlılığı açığa çıkararak gelişmeleri peşinden sürükleyecektir. Liberalizmin terk edilmesi ve kalkınmacılığa ağırlık verilmesine rağmen krizler kaçınılmaz olmuş ve 1960 darbesi ile son bulan bu dönem, 1979'a kadar sürecek ithal ikameci kalkınmacılığın oluşmasını hazırlayıcılığını yapmıştır.

İthal ikameci kalkınmacılık, kalkınma hamleleri ile netleşirken, bu dönem esas olarak yoğunlaşan dış borçlar bakımından önem kazanmaktadır. Batı bankalarında biriken petro-dolarların, Türkiye gibi ülkelere çok ucuz faizlerle verilmesi rahat bir borçlanmayla ithal ikameci sanayileşmenin sürdürülmesini olanaklı kılmıştır. Bu olanak aynı zamanda gelir dağılımı üzerinde de olumlu gelişmeleri getirmiştir. Sanayi yatırımları artmış, kamu iktisadi teşebbüsleri ağırlık kazanmış, devletin sosyal yükümlülükleri geliştirilmiştir. Bu dönemin bir diğer önemi, Cumhuriyet tarihi hatta ondan öncesinde başlayan milli burjuvazi yetiştirme sürecinin, artık meyvelerini vermeye başlamış olmasıdır. Tüm bu gelişmelere karşın bu dönemin temel önemi, gerek sanayileşme konusundaki uygulamaları eksik yada yanlış olmasından gerekse bu amaç için ciddi bir borç yükü altına girilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu dönem boyunca sürdürülen politikalar neticesinde yaşanan kriz, kapitalizmin son yapısal krizi ile eklenerek, 24 Ocak kararları ve 1980 askeri darbesi ile gelişecek yapısal

dönüşümlerin taşıyıcısı olmuştur. Bununla birlikte, AT ile imzalanan Katma Protokol, daha sonra AB'yle ilişkilerin ilk basamağı olacaktır.

1980'lere gelindiğinde Türkiye, korumacı-devletçilikle, liberalizm arasında gidip gelen uygulamalarda, liberalizmden yana kesin tavrını koymuştur. 1979 krizinin aşılması için IMF tarafından önerilen "istikrar paketi", askeri yönetim altında itina ile uygulanmıştır. IMF'in, DB' nin yapısal uyum programıyla birleşerek uygulanıma sokulan projeleriyle, daha öncekilerden farklı olarak, 1970 kriziyle birlikte açığa çıkan krizin aşılması yönünde çevre ülkelere düşen dönüşümlerin gerçekleştirilmesine hız verilmiştir. Bu çerçevede, 1980-1983 arasında uygulanan istikrar önlemlerinin akabinde, ekonomiyi ve özelde mal ithalatını serbestleştiren politikalar devreye girmiştir. 1989'dan itibaren ise TL'nin konvertibilitesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi ile yeni dünya düzeni ile eklemlenmekteki bütün engeller kaldırılmıştır.

Türkiye böylelikle yeni dünya düzenine eklenmiştir. Fakat bu sürecin oluşturulmasında yalnızca IMF ve DB değil, DTÖ ve AB ile kurulan ilişkiler de önemli rol oynamışlardır. Kurumların yönelimi hiç değişmeksizin serbestleşme yönündeki tüm engellerin kaldırılması olurken, AB gibi ekonomik bir blok içinde yer alma istenci, gümrük birliği anlaşması ile gümrüklerin serbestleştirilmesini ve Blok tarafından istenilen tüm düzenlemelerin yerine getirilmesini zorunlu kılarak küresel entegrasyonu tamamlamakta önemli bir rol yüklenmiştir.

Bu çerçevede ekonominin serbestleştirilmesiyle birlikte, öncelikle ABD ve İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı ve Reaganizm ve Thatcherizm, Türkiye'de Özalizm olarak anılan uygulamalar devreye girmiştir. Bu uygulamalar, toplumsal bölüşüm düzeninin, devletin ekonomiye müdahale biçiminin köklü bir biçimde değiştirilmesi ve bütün ekonomik süreçlerin küreselleşmesine hız kazandırılması yolundadır. Bu çerçevede KİT'lerin özelleştirilmesi gündeme gelmiş, sosyal devlet tasfiye edilme sürecine girmiş, ücretler baskılanmış, tarım teşvik alımları azaltılmış ve gerek mali gerek mal ticaretinin serbestleştirilmesi gerçekleştirme sürecine girmiştir.

Tüm bu uygulanan politikalar, devletin meşruiyet krizine sürüklenmesine sebep olmuştur. Yaşanan serbestleşmeyle birlikte, teknolojik destekli dış malların içeriye kolayca girebilmesi, rekabet edebilir olmayan hayvancılık, çeşitli tarım ürünleri ve sanayi ürünlerinin pazardan tasfiye olmasını beraberinde getirmiştir. Tarım sektöründeki desteklerin kalkması ve rekabet edemeyen alanlarda yaşanan çökme, üretici kesimin ciddi anlamda gelir kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Ücretlerin baskılanması da benzer biçimde ücretli kesimlerin, gelir dağılımındaki paylarını düşürmüştür. Tüm bu uygulamalar ve özelleştirmelerle birlikte, ciddi işsizlik sıkıntısı gündeme gelmiştir. Sosyal devlet harcamaları ise minimum düzeye indirilmeye çalışılmakta, sağlık gibi alanlar ise pazar paylarının yüksekliği nedeniyle özel sektörün kullanımına açılmaya çalışılmaktadır.

Diğer yandan, yeni dünya düzeni ile eklemlenme neticesinde, benimsenen İhracat Öncülüğünde Büyüme, ihracata teşvikler ve ithalatın serbestleşmesini gerektirmiştir. KDV ile birlikte, vergilendirme sistemindeki yenilikle, verilen teşvikler yine çalışan kesim üzerine yük bindirmektedir. Bununla birlikte görünen odur ki, bu teşviklere rağmen yatırıma yönelme oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Böylelikle büyüme de gerçekleşmemektedir. Çünkü mali piyasaların serbestleştirilmesi ile birlikte, üretim sonucunda kâr elde etmektense, finans kapital üzerinden paradan para kazanma hem daha kolay hem de daha karlı olmaktadır.

Bu durumda devletin neden var olduğu tartışılmakta, bu da devletin meşruiyet krizine sürüklenmesini sebep olmaktadır. Bugün içinde bulunduğumuz koşullarda, gelir dağılımı, çalışanlar aleyhine ciddi biçimde dengesizleşmiştir. Sosyal devlet anlayışı tedrici olarak tasfiye edilmekte ve bu da çoğunluğun sürecin mağduru olma durumunu beslemektedir. Tüm bu uygulamalarla ciddi bir işsizlik gündeme gelmiştir. Buna karşılık uygulamalar, sermaye lehine avantajları sürdürmeye devam etmektedir. Geniş toplumsal kesimlerin yaşadığı sorunlar ise Türkiye'nin yeni dünya düzenine eklemlenmesi ile açığa çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, M., (2004), Ekonomik, Siyasal, Sosyal Küreselleşme Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?, Erişim: [\(http://www.liberal-dt.org.tr//dergiler// Idsayı:25-26/252603.htm\)](http://www.liberal-dt.org.tr//dergiler// Idsayı:25-26/252603.htm).(15.05.2004).
- Adda, J., (2001), Ekonominin Küreselleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Amin, S., (1993), Kaos İmparatorluğu, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ay, İ., (2002), “ Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme eğilimlerinin Dinamikleri”, Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, Ed: Soyak, A., Om Yayın evi, İstanbul.
- Balibar ve Wollerstein, (1995), Irak Ulus Sınıf, Metis Yayınları, İstanbul.
- Barbaros, F., (2001), Ekonomide Devletin Yeni Rolü: Türkiye’de Yatırım Teşvikleri Üzerine Bir İnceleme; Yayınlanmış Doçentlik Tezi, İzmir.
- Başkaya, F., (1986), Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayıncılık, Ankara.
- Başkaya, F., (1994), Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Yayınları, Ankara.
- Başkaya, F., (1997), Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, Öteki Yayınları, Ankara.
- Başkaya, F., Ve Leventoğlu Ö. (1997), “Rant ve Savaş Kıskaçında Türkiye”, Özgür Üniversite Formu, sayı:56 – 61, s.42 – 56.
- Beaud, M., (2003), Kapitalizmin, Tarihi, Dost Yayınları, Ankara.
- Belek, İ., (1999), Post Kapitalist Paradigmalar, Sorun yayıncılık, İstanbul.
- Boratav, K., (1997), “ İktisat Tarihi (1960-1980)”, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Tunçay, M., Koçak, C., Boratav, K., vd., Cem yayın evi, İstanbul.
- Boratav, K., (1987), “ İktisat Tarihi (1981-1994)”, Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995, Tanör, B., Boratav, K., Akşin, S., Cem yayın evi, İstanbul.

- Boratav, K., (2000), Yeni Dünya Düzeni, İmge Yayın evi, Ankara.
- Bozkurt ,U., (2000), Küreselleşmenin İnsani Yüzü. Alfa Yayınları İstanbul.
- Braudel, F., (2001), Uygarlığın Grameri, İmge Yayınları, İstanbul.
- Bumin, K.,, Sivil Toplum ve Devlet, Afa Yayınları, İstanbul.
- Chamsky, N.,(2000), Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Metis Yayınları, İstanbul.
- Ellwood, W., (2002), Küreselleşmeyi Anlama Klavuzu, Metis Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A., (2000), Sosyoloji, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Erol, T., (1993), “ Kriz ve Teknoloji”, Toplum ve Bilim, sayı:56 – 61, s. 5 – 40.
- Ersungur, M., (1994), “ İktisadi Kalkınma ve Teknoloji”, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 3-4, s. 41-56.
- Gouverneur, J., (1997), Kapitalist Ekonominin Temelleri, İmge Yayınları, Ankara.
- Gönel, Z., (2001), “ Türkiye’nin Neo Öyküsü”, İktisat Dergisi, Ekim-Kasım, s.41-46.
- Güvenç, N., (1998), Küreselleşme ve Türkiye, BDS Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2002), Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti, Bakış Yayınları, İstanbul.
- Hall, S. ve Jacques, M., (1995), Yeni Zamanlar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hirst, P. Ve Thompson, G., (1996), Küreselleşme Sorgulanıyor, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Jessop, B., (1996), Post-Fordisim and The State:İn Post-Fordisim A Reader, Blackwell II, USA:Ed. Ash Amin.
- Karaömeroğlu, A., (1992), “Millet Tanımlanabilir mi?”, 11.Tez, sayı:12,s.233 – 237.
- Karluk, R., (2003), Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayın evi, İstanbul.
- Kaya, A., (1997), “ Kalkınma Teknolojisi Geliştirmenin Önemi ve Türkiye’nin AR-GE Politikası”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 1-2, s.381-392.

- Kazgan, G., (1995), Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Basımevi İstanbul.
- Kazgan, G., (1999), Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitap Yayın evi, İstanbul.
- Keyder, Ç., (1993), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınlar, İstanbul.
- Koçak, c., (1997), " Siyasal Tarih (1923-1950)", Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Tunçay, M., Koçak, C., Boratav, K., vd., Cem yayın evi, İstanbul.
- Koray, M.,(2003), Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset, Tartışmaları, Erişim:<http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm>, (23.11.2003).
- Kumral, N., Barbaros, F., Sedef, A., (1998), İzmir İmalat Sanayinin Üretim Potansiyeli Öğrenmeye Dayalı Bölgesel Kalkınma stratejisi, İto yayınları, İzmir
- Marshall, G., (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve sanat yayınları, Ankara.
- Menteş, F., (1998), "Yeni Teknolojiler ve İş Örgütlenmesi", Toplum ve Bilim, sayı: 77, s.161-173.
- Ortaylı, İ., (1987), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul.
- Önder, İ., (2003), " Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Köse, A., x vd., (Ed. İletişim Yayınları, İstanbul).
- Öngen, T., (2003), " Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi", Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve sınıflar, Köse, A., vd., (Ed. İletişim Yayınları, İstanbul).
- Özdemir, H., (1997), " Siyasal Tarih (1960-1980)", Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Tunçay, M., Koçak, C., Boratav, K., vd., Cem yayın evi, İstanbul.

Yenitürk, N., (1993), “ Post – Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İş Bölümünün Geleceği”, Toplum ve Bilim, sayı:56 – 61, sf.42 – 56.

Yeldan, E., (2004), Küreselleşme Sürecinde Türkiye ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZ GEÇMİŞ

1975'te Konya Ereğli'de doğdum. İlk okul ve lise eğitimimi aynı şehirde tamamladım. lisans eğitimi ise Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde bitirdim. Mezun olduğum 1998 senesinden itibaren, felsefe grubu öğretmeni olarak çalışmaktayım. Yüksek lisans eğitimimi ise, 2004 senesinde Ege Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı'nda tamamladım.

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı: YÖRÜK
Adı: Gülçin

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : KÜRESELLEŞME-ULUS DEVLET GERİLİMİNDE TÜRKİYE:
1980 Sonrasında Türkiye'nin Yeni Dünya Düzenine Eklemlenme Süreci

Yabancı Dil : TURKEY UNDER THE TENSION OF GLABALISATION-NATION STATE:
The İntegration of Turkey To The New World Order After 1980

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans	Doktora	Doçentlik	Tıpta Uzmanlık	Yeterlilik
Sanatta				
[+]	[]	[]	[]	[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte : EDEBİYAT

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih: 03.09.2004

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN
Soyadı, Adı : YEŞİLTUNA Dilek
Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI : 160

TEZİN KONUSU (KONULARI) : Ulus devletin inşası, küreselleşme, Türkiye'nin yeni dünya düzenine eklenmesi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1-Küreselleşme

2-Ulus-devlet

3-Yeni dünya düzeni

4-Kriz

5-Uluslar arası kurumlar

3aşıa vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

NGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)

-Globalisation

-Nation-state

-New World Order

-Crisis

-International Institutions

3aşıa vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum

[]

-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

[+]

-Kaynak göstermek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir

[]

Yazarın İmzası

Tarih : 03.09.2004

ÖZET

Küreselleşme son otuz yıldır tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu süreç ,kapitalizmin 1974-1975'lerde içine girdiği yapısal krizi aşma çabasının sonucudur. Ancak bu süreçten “Kuzey” ve “Güney” farklı etkilenmektedir. Küreselleşme ile sermaye sınırsız dolaşım imkanını bulurken kapitalist ekonomik sistem yeniden yapılandırılmaktadır. Az gelişmiş ülkeler ise sürecin mağduru durumundadırlar.

Küreselleşme ideolojisi, pek çok karşıt söylemi dillendirmektedir. Bunlardan biri, bir taraftan yerelin öneminin arttığı diğer yandan sınırların aşınarak, ulus devletlerin tarihi işlevini sonlandırdığıdır. Oysa bu gün geçerli olan, uluslar arası kurumların aktif işleyişine karşın ulus-devletlerin hala belirli işlevlerini koruduğudur. Ulus-devlet aşınmıştır ancak bu, onun ortadan kalkacağını değil yeniden tanımlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Tüm bu çerçevede,1980 sonrasında, IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen “Yapısal Uyum Ve İstikrar Programları” ile Türkiye küreselleşme ile eklemlenme sürecine girmiş ve ulusal kalkınmacı politikaları terk ederek, İhracat Öncülüğünde Büyüme yada Dışa Dönük model olarak tanımlanan ekonomik yapılanmalara yönlendirilmiştir. Bu durum, devletin yeniden biçimlendirilmesini gündeme getirmiştir.

ABSTRACT

Globalization has been taking the control of the world for thirty years. It is an attempt to tackle with the constructional crisis of capitalism that faced in the years, 1974-1975. But the Northern and the southern parts of the world have been affected differently. The more globalization is dominating the more the capital finds opportunities to widespread. So the capitalist economical system is being reconstructed. On the other hand, under developed countries become the victims of this process.

The ideology of globalization uses several opposite ideas. On one hand, this new system urges the local values to become important but on the other hand, It tries to to destroy the whole boundries between the countries and make the nation-states disappear from the world. However, nation-states are still practising their functions fully although international institutions constutions are becoming very active around the world. Despite the fact that the typical nation-states are out of date now, It does not mean that they will diappear completely. They only need to be identified again.

Since the early '80s with the Constructional Harmony and Stability Programs recommended by IMF and the World Bank, Turkey has become the part of the globalization and as a result of this, It has left the nation-based developing model and it was manipulated to take the way of exporting priority developing program or extraverterted economical models. All these happenings urge the country to be reshaped.